

JIS

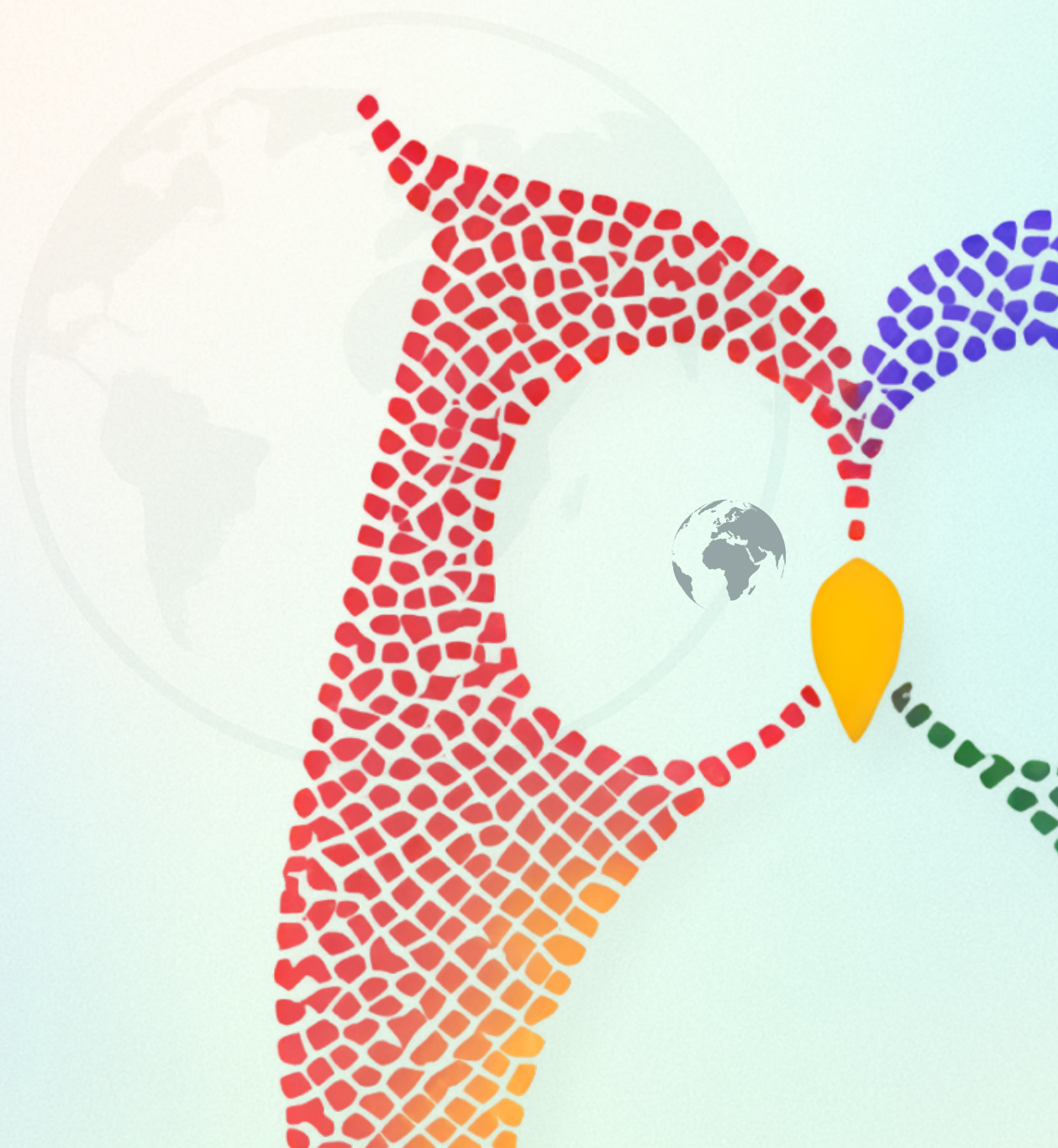
Journal of Integrated Sciences

วารสาร สหวิทยาการ

ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2568)
Volume 22, Issue 1 (Jan – Jun 2025)

ISSN 1685-2494 (Print)

ISSN 2821-9384 (Online)

วารสารสหวิทยาการ

Journal of Integrated Sciences

ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2568)

Volume 22, Issue 1 (January – June 2025)

ISSN: 1685-2494 (Print)

ISSN: 2821-9384 (Online)

เจ้าของ: วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บรรณาธิการ: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยิ่งลักษณ์ กาญจนฤกษ์

ผู้ช่วยบรรณาธิการ: รองศาสตราจารย์ ดร.ภาคภูมิ ทิพคุณ

กองบรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร.พีรพล เจตโรจนานนท์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณี ชินนาลอง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดำรงพล อินทร์จันทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อารียา โอปิเตียกู

อาจารย์ ดลวัฒน์ บัวประดิษฐ์

รองศาสตราจารย์ ดร.จุฬณี ตันติกุลานนท์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาสนา ละอองปลิว

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมิตา สุภากรณ์

คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขานุการวารสาร

หฤทัยรัตน์ ศรีจันทร์ขำ

ชุตินันท์ ระวีสะญา

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ออกแบบปก

อาจารย์ ดร.พนมกร โยทะสอน

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

สหวิทยาการ: ยิ่งลักษณ์ กาญจนฤกษ์, (บรรณาธิการ)

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2568

ติดต่อกองบรรณาธิการ

กองบรรณาธิการวารสารสหวิทยาการ
วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เลขที่ 2 ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ 10200

email: ci.journal@tu.ac.th

โทรศัพท์ 02-221-6111 ต่อ 81-2854 (ท่าพระจันทร์)

ส่งบทความเพื่อขอลงตีพิมพ์ในวารสารสหวิทยาการผ่านระบบ ThaiJO ได้ที่
https://so06.tci-thaijo.org/index.php/citujournal?fbclid=IwAR1WmXOVgZ2LYqWuXCXEZtzzMnviY-ZN_CMaPn0ENkyqvD0T-D1AeZvBu2M

บทความทัศนะ ข้อคิดเห็น ภาพที่ปรากฏ ในวารสารเล่มนี้
เป็นความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียน
บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ ไม่จำเป็นต้องเห็นพ้องด้วย
และไม่ถือเป็นความรับผิดชอบ
ลิขสิทธิ์เป็นของผู้เขียน และวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
การตีพิมพ์จะต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียน
และวิทยาลัยสหวิทยาการโดยตรงและเป็นลายลักษณ์อักษร

วารสารสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ *Journal of Integrated Sciences*

วัตถุประสงค์ของวารสาร

วารสารสหวิทยาการเป็นวารสารที่มุ่งนำเสนอองค์ความรู้ในหลายสาขาวิชาเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในและต่างประเทศในแต่ละห้วงเวลานับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งยังตระหนักถึงปรากฏการณ์ทางสังคมในโลกปัจจุบันได้ทวีความซับซ้อนขึ้นทุกขณะ การทำความเข้าใจโลกหรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นด้วยมุมมองแบบเชิงเดียวอาจไม่เพียงพออีกต่อไป ดังนั้น วารสารสหวิทยาการจึงเปิดพื้นที่ให้นักวิชาการในหลายสาขาความรู้ได้มีโอกาสแบ่งปันข้อมูล ความคิดและจุดยืนของตนต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อร่วมกันสร้างสรรค์และพัฒนาความรู้ทางวิชาการและงานวิจัยทางด้านสหวิทยาการ ซึ่งวารสารมีกำหนดออกปีละ 2 ฉบับ คือ ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน) และฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม)

อนึ่ง วารสารฯ ได้จัดทำขึ้นเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนอาจารย์ นักวิชาการ นักวิจัย และนักศึกษา ตลอดจนผู้สนใจทั่วไปในการเผยแพร่ผลงานวิชาการด้านสหวิทยาการทางสังคมศาสตร์ และสร้างเครือข่ายทางวิชาการกับสถาบันการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ประเภทของผลงานวิชาการที่จะรับตีพิมพ์

1. บทความวิชาการ (Academic Article)
2. บทความวิจัย (Research Article)

ขอบเขตของสาขาวิชาที่เปิดรับ

วารสารสหวิทยาการเปิดรับบทความด้านสังคมศาสตร์และด้านสหวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ นิเทศศาสตร์ การศึกษา และสังคมศาสตร์สาขาอื่น ๆ

กำหนดการออกวารสาร

วารสารสหวิทยาการของวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีกำหนดออกปีละ 2 ฉบับ คือ ฉบับที่ 1 ระหว่างเดือนมกราคม-เดือนมิถุนายน และฉบับที่ 2 ระหว่างเดือนกรกฎาคม-เดือนธันวาคม

ข้อกำหนดและการพิจารณาผลงานวิชาการเพื่อลงตีพิมพ์ในวารสาร

1. ผลงานวิชาการที่รับตีพิมพ์ในวารสารนี้ต้องไม่เคยเผยแพร่ในวารสาร รายงานหรือสิ่งพิมพ์อื่นใดมาก่อน ยกเว้นเป็นผลงานที่ได้นำเสนอในการประชุมทางวิชาการแบบไม่มีเรื่องเดิม
2. ผู้เขียนบทความต้องเขียนบทความตามรูปแบบที่กำหนดไว้ในส่วน “คำแนะนำสำหรับผู้เขียน”

3. ผลงานวิชาการที่ส่งมาเพื่อพิจารณาตีพิมพ์สามารถเขียนเป็นภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษ แต่ผลงานดังกล่าวต้องมีบทคัดย่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

4. บทความทุกบทความจะต้องผ่านการพิจารณาโดยผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญอย่างน้อย 3 ท่าน โดยผู้ทรงคุณวุฒิและผู้แต่งไม่ทราบชื่อกันและกัน (double-blind review) ทั้งนี้บทความจะต้องได้รับผลการประเมินว่า “ผ่านการพิจารณา” จากผู้ทรงคุณวุฒิอย่างน้อย 2 ท่าน

5. กรณีที่ผู้ส่งผลงานวิชาการไม่สามารถปรับหรือแก้ไขตามผลการประเมินจากผู้ประเมินบทความให้แล้วเสร็จในเวลาที่กำหนด กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์พิจารณายกเลิกกระบวนการเพื่อการตีพิมพ์

การส่งบทความเพื่อตีพิมพ์และการแจ้งยกเลิกหรือถอนบทความ

1. ผู้ที่ประสงค์ที่จะส่งบทความเพื่อขอตีพิมพ์ในวารสารสหวิทยาการสามารถส่งผ่านระบบ ThaiJO ได้ที่ https://so06.tci-thaijo.org/index.php/citujournal?fbclid=IwAR1WmXOVgZ2LYqWuXCXEZtzzMnviY-ZN_CMaPn0ENkyqyD0T-D1AeZvBu2M
2. การยกเลิกบทความ หรือการถอนบทความ มีรายละเอียดดังนี้
 - การยกเลิกบทความคือ การเพิกถอนบทความก่อนที่จะมีการตีพิมพ์เผยแพร่
 - การถอนบทความคือ การถอนบทความที่ดำเนินการตีพิมพ์และเผยแพร่เรียบร้อยแล้ว
 - ในกรณีการยกเลิกบทความ หรือการถอนบทความสามารถติดต่อกองบรรณาธิการได้ที่ Email: ci.journal@tu.ac.th

บทบรรณาธิการ

Editorial

วารสารสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 ฉบับนี้ ได้รวบรวมบทความวิชาการและบทความวิจัยที่น่าสนใจทางวิชาการที่หลากหลายและเข้มข้น ครอบคลุมประเด็นตั้งแต่ปรัชญาการเมือง การจัดการธุรกิจดิจิทัล สังคมสงเคราะห์ การศึกษา ประวัติศาสตร์สตรีนิยม ไปจนถึงศิลปะการแสดงและวัฒนธรรมร่วมสมัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความท้าทายและพลวัตของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดนิ่ง

ฉบับนี้เริ่มต้นด้วยบทความ “ความยุติธรรม ความขัดแย้ง และธรรมชาติของการเมือง: มุมมองจากอริสโตเติล” ซึ่งนำเสนอกรอบคิดทางปรัชญาการเมืองคลาสสิกเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ความขัดแย้งร่วมสมัย โดยชี้ว่าความขัดแย้งเป็นเงื่อนไขธรรมชาติของการเมืองที่ต้องอาศัยคุณธรรมแห่งความยุติธรรมในการบริหารจัดการ

ต่อด้วยบทความภาษาอังกฤษเรื่อง “The Impact of Digital Capabilities in Biopharmaceutical Enterprises on Patients’ Purchase Intention in the Context of Digital Transformation: The Mediating Role of Perceived Value” ที่ศึกษาผลกระทบของขีดความสามารถทางดิจิทัลขององค์กรชีวเภสัชกรรมต่อความตั้งใจซื้อของผู้ป่วย โดยมีคุณค่าที่ผู้บริโภครับรู้เป็นตัวแปรสำคัญ ซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลในอุตสาหกรรมสาธารณสุข ส่วนบทความที่สาม “งานสังคมสงเคราะห์กับผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ: ขอบเขต เครื่องมือ และทิศทางการพัฒนางาน” ได้นำเสนอขอบเขตและเครื่องมือในการทำงานสังคมสงเคราะห์กับเด็กที่กระทำความผิดซึ่งเป็นผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ พร้อมเสนอแนวทางการพัฒนางานทั้งในระดับมหภาคและจุลภาค จากนั้น

บทความเรื่อง “การสอนนาฏศิลป์ไทยในศตวรรษที่ 21” ได้สำรวจบทบาทของครูผู้สอนนาฏศิลป์ไทยที่ต้องปรับเปลี่ยนจากการเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้สู่การเป็น “ผู้อำนวยความสะดวก” เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันพลวัตของผู้เรียนและเทคโนโลยี ตามมาด้วยบทความ “ศิลปะการแสดงการเชิดมังกรในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวฝั่งธนบุรี” ซึ่งเป็นการศึกษาศิลปะการแสดงในฐานะเครื่องมือส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยสังเคราะห์องค์ความรู้และแนวทางการจัดการเพื่อสร้างมูลค่าให้กับมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน และบทความสุดท้าย “ตามหาผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: การอ่านย้อนประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ด้วยทฤษฎีสตรีนิยม” ได้ใช้กรอบคิดประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยมเพื่อสำรวจและวิพากษ์การขาดหายไปของ “ผู้หญิง” ในประวัติศาสตร์กระแสหลักของสถาบันการศึกษา ซึ่งเป็นการท้าทายโครงสร้างความรู้แบบชายเป็นศูนย์กลางและเปิดพื้นที่ให้กับเรื่องเล่าที่หลากหลาย

บทความทั้งหมดในฉบับนี้ไม่เพียงสะท้อนความซับซ้อนของสังคมปัจจุบัน แต่ยังนำเสนอเครื่องมือทางความคิดและแนวทางปฏิบัติที่หลากหลายเพื่อรับมือกับความท้าทายต่าง ๆ กองบรรณาธิการวารสารสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หวังเป็นอย่างยิ่งว่า วารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์และสร้างแรงบันดาลใจทางวิชาการแก่ผู้อ่านทุกท่าน และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพของบทความ รวมทั้งขอขอบคุณท่านผู้อ่านที่ให้ความสนใจติดตามวารสารฯ เสมอมา หากท่านมีข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงวารสารให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น กองบรรณาธิการยินดีรับฟังทุกความคิดเห็น

ยิ่งลักษณ์ กาญจนฤกษ์

บรรณาธิการ

สารบัญ

Content

บทที่ 1 ความยุติธรรม ความขัดแย้ง และธรรมชาติของการเมือง: มุมมองจากอริสโตเติล
Justice, Conflict, and the Nature of Politics: An Aristotelian Perspective

1

หน้า 8

พนมกร โยทะสอน

Phanomkorn Yothasorn

บทที่ 2 The Impact of Digital Capabilities in Biopharmaceutical Enterprises on Patients' Purchase Intention in the Context of Digital Transformation: The Mediating Role of Perceived Value

2

หน้า 26

ผลกระทบของขีดความสามารถทางดิจิทัลของบริษัทชีวเภสัชกรรมต่อความตั้งใจซื้อของผู้ป่วยในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัล: บทบาทการเป็นตัวกลางของคุณค่าที่ผู้บริโภครับรู้

Gaofang Zhou

เกาฟาง โจว

Haiyue Jiang

ไห่เยว่ เจียง

บทที่ 3 งานสังคมสงเคราะห์กับผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ:
ขอบเขต เครื่องมือ และทิศทางการพัฒนางาน

3

หน้า 45

Social Work with Involuntary Clients:

Scope, Tools, and Directions for Practice Development

ทรงศักดิ์ รักพ่วง

Songsak Rakpuang

บทที่
4
หน้า 58

การสอนนาฏศิลป์ไทยในศตวรรษที่ 21

Teaching Thai Performing Arts in the 21st Century

มาโนช บุญทองเล็ก
Manoch Boontonglek
ชวลิต สุนทรานนท์
Chaovalit Soontranon
ริสวัณ อรชุน
Riswan Orachun
พิสิษฐ์ บัวงาม
Pisit Buangam
ประวิทย์ ฤทธิบูลย์
Pravit Rittibul
ภาณุรักษ์ บุญส่ง
Panurat Boonsong

บทที่
5
หน้า 70

การศึกษาศิลปะการเชิดมังกรเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวฝั่งธนบุรี

กรณีศึกษางานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

A study of Dragon Dance as a Cultural Performance for Tourism Promotion in the Thonburi area of Bangkok: A Case Study of the Accession Anniversary of King Taksin the Great

เตชสิทธิ์ รัศมีวงศ์พร
Taychakit Russameewongporn
วรวรรณ ปิ่นรัตนาก
Vorawan Pinrattanakorn

บทที่
6
หน้า 88

ตามหาผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์:

การอ่านย้อนประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ด้วยมุมมองสตรีนิยม

Tracing Women in Thammasat University: A Feminist Historiographical Re-reading

โกสุม โอมพรนุวัฒน์
Kosum Omphornuwat
นงค์ลักษณ์ บัทเลอร์
Nonglak Butler

ความยุติธรรม

ความขัดแย้ง และธรรมชาติของการเมือง:
มุมมองจากอริสโตเติล

1

Justice, Conflict, and the Nature of Politics:
An Aristotelian Perspective

พนมกร โยทะสอน¹

Phanomkorn Yothasorn

รับบทความ	18 เมษายน 2568
แก้ไขบทความ	28 มิถุนายน 2568
ตอบรับบทความ	29 มิถุนายน 2568

¹ อาจารย์ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เลขที่ 2 ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กทม. 10120
Lecturer, College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University
2 Phrachan Road, Phra Barom Maha Ratchawang, Phra Nakhon, Bangkok 10200
E-mail: phanom12@tu.ac.th

บทคัดย่อ

ความขัดแย้งทางการเมือง ตัวอย่างเช่น การแบ่งขั้วทางการเมืองเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่ทวีความรุนแรงในหลายประเทศประชาธิปไตยทั่วโลก งานวิจัยนี้นำเสนอกรอบการพิจารณาทางปรัชญาการเมืองโดยอาศัยแนวคิดของอริสโตเติลว่าด้วยความยุติธรรม ความขัดแย้ง และธรรมชาติของการเมือง เพื่อประเมินนัยสำคัญของความขัดแย้งที่เกิดในชุมชนการเมืองอีกครั้งหนึ่ง โดยชี้ให้เห็นว่าอริสโตเติลได้มองการเมืองในฐานะกลไกระงับความขัดแย้ง หากแต่มองว่าความขัดแย้งเป็นเงื่อนไขธรรมชาติของชีวิตทางการเมือง และการจัดการความขัดแย้งให้ตั้งอยู่บนคุณธรรมของความยุติธรรมคือภารกิจหลักของรัฐ การศึกษานี้เน้นความสำคัญของแนวคิด "ความยุติธรรมเชิงจัดสรร" (Distributive justice) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางการเมือง และแสดงให้เห็นว่าปรัชญาการเมืองของอริสโตเติลยังคงมีพลังในการทำความเข้าใจและวิพากษ์ปรากฏการณ์การเมืองร่วมสมัย โดยเฉพาะในบริบทที่ความขัดแย้งและการแบ่งขั้วยกระดับเป็นความท้าทายต่อความเป็นธรรมและประชาธิปไตย

คำสำคัญ : อริสโตเติล ความยุติธรรม ความขัดแย้ง การเมือง การแบ่งขั้วทางการเมือง

Abstract

Political conflicts—most notably polarization—have intensified in many contemporary democracies worldwide. This study draws on Aristotle's political philosophy to re-examine these phenomena through the lenses of justice, conflict, and the nature of politics. Contrary to views that treat politics as a mechanism for eliminating disagreement, Aristotle regards conflict as a natural condition of political life. Justice—especially in its distributive aspect—is the virtue that enables societies to manage conflict in a way that sustains political order. The study demonstrates that Aristotle's ideas remain vital for interpreting and critiquing contemporary political dynamics, particularly in contexts where conflicts and polarizations increasingly challenge justice and democracy.

Keywords: Aristotle, justice, conflict, politics, political polarization

บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา “ความขัดแย้ง” และ “การแบ่งขั้ว” ได้กลายเป็นลักษณะเด่นของภูมิทัศน์ทางการเมืองร่วมสมัย (Fishkin & Mansbridge, 2017) ความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์ ความริ้วฉานของสาธารณะ การลดทอนความไว้วางใจระหว่างกลุ่มทางสังคม และการเผชิญหน้าทางการเมืองที่รุนแรง ล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่วางรากฐานบนความคิดเรื่องฉันทามติ เสี่ยงข้ามมาก และความยุติธรรมในเชิงกระบวนการ การแบ่งขั้วทางการเมืองจึงมักถูกมองว่าเป็น “ภัยคุกคาม” หรือ “ปัญหา” ที่ต้องได้รับการแก้ไขหรือขจัดออกไปจากระบบ ในขณะที่งานศึกษาด้านรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่มีแนวโน้มวิเคราะห์ปรากฏการณ์นี้ผ่านกรอบโครงสร้างเชิงสถาบัน (Sides & Hopkins, 2015) โดยเน้นปัจจัยที่ฝังลึกในระบบ เช่น การออกแบบระบบเลือกตั้ง การกระจายอำนาจในระบบพรรคการเมือง หรือบทบาทของสื่อและเทคโนโลยีในการเสริมสร้างความแตกต่างทางอุดมการณ์ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นกลไกเชิงโครงสร้างที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนในระยะยาว ทว่าผลที่ได้คือการรอบคอบเกี่ยวกับ “การอยู่ร่วมในภาวะแตกต่าง” ถูกจำกัดอยู่ในระดับกลไกหรือกระบวนการ เช่น การออกแบบกลไกถ่วงดุลอำนาจหรือการส่งเสริมการมีส่วนร่วมที่มุ่งลดแรงต้านในระบบ โดยมีได้พิจารณามิติทางจริยธรรมและคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองในฐานะปรากฏการณ์ที่ฝังรากอยู่ในชีวิตการเมืองของมนุษย์

งานวิจัยนี้จึงมุ่งนำเสนอการตีความใหม่ของแนวคิดทางการเมืองของอริสโตเติล โดยเฉพาะในประเด็นเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ความขัดแย้ง และความยุติธรรม เพื่อตั้งคำถามใหม่ต่อปรากฏการณ์การแบ่งขั้วทางการเมืองร่วมสมัย งานวิจัยนี้ไม่ได้นำอริสโตเติลมาใช้ในฐานะ “ผู้เสนอระเบียบ” แต่ในฐานะนักปรัชญาการเมืองที่เข้าใจพลวัตของชีวิตร่วมในชุมชนทางการเมือง โดยความคิดที่สำคัญในปรัชญาของอริสโตเติล คือความพยายามจัดระเบียบและทำความเข้าใจการเมืองในฐานะที่เป็นทั้งแก่นและเป้าประสงค์ของชีวิตมนุษย์สำหรับอริสโตเติลแล้ว การเมืองมิใช่เพียงความนิยมชมชอบส่วนบุคคลหรือผลประโยชน์ที่เมื่อปัญหาเกิดขึ้นก็สามารถตกลงและต่อรองกันได้ระหว่างฝ่ายที่เกี่ยวข้อง หรือเมื่อมีกฎกติกาและการต่อรองที่ 'ถูกต้อง' และเหมาะสมปัญหาที่จะคลี่คลายและไม่กลับมาเกิดขึ้นอีก ในทางตรงกันข้าม การเมืองเป็นวิถีแห่งชีวิตที่แท้จริงของมนุษย์ ในฐานะ สัตว์การเมือง (Zoon politikon) นั่นคือ มนุษย์จำเป็นต้องอยู่และจัดการความแตกต่างภายในชุมชนร่วมกัน ไม่ใช่เพียงเพื่อความอยู่รอด แต่เพื่อการบรรลุคุณงามความดีตามแบบมนุษย์อย่างที่เราควรจะเป็น นอกจากนี้ การวิจัยครั้งนี้ยังเป็นการเสนอความเป็นไปได้ที่จะใช้ความคิดปรัชญาการเมืองคลาสสิกซึ่งในที่นี้ถือเป็นความคิดนอกกรอบการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางการเมืองสมัยใหม่ และสร้างข้อเสนอว่านอกจากองค์ความรู้ด้านปรัชญาการเมืองคลาสสิกจะมีความเกี่ยวข้องกับการเมืองสมัยใหม่แล้ว ยังอาจเป็นกุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์สังคมอันซับซ้อน เช่น การแบ่งขั้วทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตยสมัยใหม่ได้ ความคิดทางการเมืองของอริสโตเติลที่ซึ่งไม่เพียงยอมรับการดำรงอยู่ของความไม่ลงรอย แต่ยังเสนอว่า ความไม่ลงรอยนี้หากสามารถจัดการได้อย่างมีคุณธรรม อาจเป็นเครื่องมือในการพัฒนาระบบคุณธรรมร่วมของรัฐได้อีกด้วย เนื่องจากหลัก “ความยุติธรรมเชิงจัดสรร” มิได้ขจัดความขัดแย้งออกไป หากแต่สามารถบังคับให้คู่ขัดแย้งอธิบายเหตุผลของตนผ่านมาตรฐานวัดเดียวกัน และเมื่อเหตุผลเหล่านี้ต้องมาปะทะกันในสภาวะเปิด ความขัดแย้งจึงกลายเป็นเวทีตรวจสอบและต่อรองคุณค่าร่วม โดยไม่สูญเสียพลังวิพากษ์หรือความหลากหลายทางจริยธรรมของแต่ละฝ่าย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองผ่านแนวคิดด้วยธรรมชาติของการเมือง ความขัดแย้ง และความยุติธรรมผ่านมุมมองปรัชญาของอริสโตเติล
2. เพื่อเสนอกรอบคิดทางปรัชญาที่สามารถขยายขอบเขตการทำความเข้าใจและจัดการความขัดแย้งทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตยร่วมสมัยโดยเน้นการตีความความขัดแย้งในฐานะองค์ประกอบภายในของการเมือง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยเน้นการวิเคราะห์เชิงปรัชญา (Philosophical analysis) ผ่านการตีความและสังเคราะห์แนวคิดจากต้นฉบับผลงานของอริสโตเติล โดยเฉพาะ Nicomachean Ethics และ Politics ควบคู่ไปกับการทบทวนวรรณกรรมรองจากนักวิชาการร่วมสมัยที่ศึกษาปรัชญาการเมืองของอริสโตเติล รวมถึงวรรณกรรมด้านรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ซึ่งว่าด้วยปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองในยุคปัจจุบัน งานวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิดของอริสโตเติลเป็นฐานในการวินิจฉัย วิเคราะห์ และเสนอข้อสังเกตเชิงแนวคิดต่อปรากฏการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย เพื่อชี้ให้เห็นความเป็นไปได้ของการใช้ปรัชญาการเมืองคลาสสิกในการเข้าใจและรับมือกับความขัดแย้งในโลกปัจจุบัน

ทบทวนวรรณกรรม

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในการศึกษาครั้งนี้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มสำคัญ ดังนี้

1. งานศึกษาว่าด้วยปรัชญาการเมืองของอริสโตเติล

อริสโตเติล (384–322 BCE) เป็นนักปรัชญาผู้ทรงอิทธิพลสูงสุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ความคิดตะวันตก แม้แนวคิดของเขาจะถูกวิพากษ์อย่างรุนแรงในยุคใหม่ เช่น การที่อริสโตเติลยึดติดกับตรรกะและอภิปรัชญาที่ขาดการทดลองและประสบการณ์จริง ซึ่งทำให้วิทยาศาสตร์และความรู้ของอริสโตเติลหยุดนิ่งและล้าสมัย ไม่สอดคล้องกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์แบบใหม่ (Klein, 2020) การที่อริสโตเติลถูกมองว่าเป็นผู้สนับสนุนสังคมแบบชนชั้น และเป็นศัตรูของสังคมเสรี (Popper, 1945) บ่งชี้ว่าแนวคิดทางการเมืองของเขาเต็มไปด้วยอคติต่อมวลชนและมีลักษณะเอนเอียงไปทางอภิชนาธิปไตย (Barnes, 2006) รวมถึงในสายสตรีนิยมซึ่งวิพากษ์ว่าอริสโตเติลคือรากฐานทางความคิดที่ทำให้ผู้หญิงถูกทำให้เป็นเพศรองในระเบียบทางการเมืองและจริยธรรมแบบตะวันตก (Okin, 1979) นอกจากนี้ ศาสตร์สมัยใหม่อย่างรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ยังดูเหมือนจะพัฒนาโดยตัดขาดจากขนบแบบอริสโตเติลโดยสิ้นเชิงอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาวิจัย การแปล และการเผยแพร่ในยุคปัจจุบันกลับสะท้อนว่าอริสโตเติลยังคงมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในด้านปรัชญาการเมือง โดยพบว่าในโลกวิชาการตะวันตกยังคงมีงานศึกษาวิเคราะห์แนวคิดของอริสโตเติลอย่างต่อเนื่อง ไม่เพียงเฉพาะในด้านจริยศาสตร์และการเมืองเท่านั้น หากยังรวมถึงการนำแนวคิดของเขามาใช้ทบทวนทฤษฎีวิทยาศาสตร์ร่วมสมัยอีกด้วย เช่น การตีความภววิทยาของอริสโตเติลในบริบทของอภิปรัชญาวิทยาศาสตร์ (Simpson, Koons, & Teh, 2017) และการนำแนวคิดเรื่องแรง (Power) มาขยายฐานอภิปรัชญาของวิทยาศาสตร์ (Greco & Groff, 2013) ทั้งนี้ Otfried Hoffe ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ชาวเยอรมัน ได้กล่าวในคำนำของหนังสือของเขาในฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษว่าเป็นหนังสือที่มี

ความต้องการเสนอความรู้เกี่ยวกับความคิดของอริสโตเติลด้วยเจตนาที่จะ ‘make him popular’ (Hoffe, 2003, p. XV) นอกจากนี้ ยังมีงานที่นำเสนอความคิดทางปรัชญาของอริสโตเติลในเชิงที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในทุกวันของคนทั่วไป เช่น แนวคิดเรื่องชีวิตที่ดีและความสุขสมบูรณ์ในฐานะที่เป็นเป้าประสงค์ของชีวิตมนุษย์ ซึ่งเป็นแกนหลักของปรัชญาอริสโตเติลอยู่แล้ว (Hall, 2018) เหล่านี้แสดงให้เห็นว่ามีนักปรัชญาร่วมสมัยจำนวนไม่น้อยที่นอกจากจะไม่ปฏิเสธอริสโตเติลแล้ว ยังมีการพัฒนา เผยแพร่ เลือกลงใช้แนวคิดของอริสโตเติลมาเป็นฐานเพื่อสร้างข้อเสนอใหม่ทางปรัชญาด้วย ซึ่งในด้านทฤษฎีการเมืองอันเป็นจุดสนใจของงานวิจัยชิ้นนี้ก็เป็นที่น่าทึ่งเหมือนกัน แม้จะมีคำถามเสมอว่าอริสโตเติลยังคงเกี่ยวข้องกับการเมืองหรือไม่ ซึ่งในหลายครั้งก็จะมีคำตอบนำว่าอาจจะไม่เกี่ยวข้องเสียแล้ว แต่ในท้ายที่สุดงานนักวิชาการผู้นิยมอริสโตเติลก็ยังสามารถตอบคำถามนี้ในเชิงยืนยันได้ทุกครั้งไป (Buchheim et al., 2003)

งานศึกษาร่วมสมัยเกี่ยวกับทัศนะและทฤษฎีทางการเมืองของอริสโตเติลในปัจจุบันอาจแบ่งลักษณะได้อย่างคร่าว ๆ ดังนี้

1.1 งานศึกษาที่เน้นขยายความความคิดของอริสโตเติลในตัวของมันเอง งานในกลุ่มนี้มุ่งวิเคราะห์ตรวจสอบ และตีความความคิดของอริสโตเติลอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและกระจ่างในระดับทฤษฎี โดยเฉพาะหัวข้อที่ยังมีข้อถกเถียงหรือคลุมเครือในวงวิชาการ (Günther, 2014) งานส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้เน้นความเชื่อมโยงระหว่างจริยศาสตร์และการเมือง ซึ่งถือเป็นแกนสำคัญของปรัชญาอริสโตเติล หนังสือ *Nicomachean Ethics* และ *Politics* มักถูกศึกษาโดยควบคู่กัน เนื่องจากนักวิชาการร่วมสมัยส่วนใหญ่เห็นพ้องว่าเนื้อหาในทั้งสองเล่มมีความต่อเนื่องกันอย่างมีนัยสำคัญ (Smith, 2018) แนวคิดสำคัญใน *Ethics* เช่น การพัฒนาคุณธรรมในฐานะเงื่อนไขของชีวิตที่ดี ได้ถูกนำไปประยุกต์ใช้ใน *Politics* เพื่ออธิบายการจัดระเบียบทางการเมืองที่เอื้อต่อการพัฒนาศีลธรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะความยุติธรรมซึ่งเป็นคุณธรรมหลักในชีวิตทางการเมือง (Von Leyden, 2014) ทั้งนี้ *Ethics* เสนอภาพกว้างของการเมืองในฐานะกิจกรรมมนุษย์ ขณะที่ *Politics* นำเสนอภาพการเมืองในความหมายที่แคบ เช่น การจัดระบอบปกครอง (Brouwer, 2017) อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่านักวิชาการส่วนมากเห็นพ้องกับแนวคิดเรื่องเอกภาพระหว่าง *Ethics* กับ *Politics* แต่ก็มีบางส่วนเสนอว่าการแยกพิจารณาทั้งสองเล่มอาจเปิดทางให้เข้าใจอริสโตเติลในมิติเชิงสังคมนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะในบริบทของสังคมร่วมสมัย (de Lara & Brouwer, 2017)

ในแง่ของเนื้อหา งานวิจัยประเภทนี้มักศึกษากรอบคิดหลักของอริสโตเติล เช่น ธรรมชาติของมนุษย์ ชุมชนทางการเมือง ความเป็นพลเมือง ความยุติธรรม และความเท่าเทียม โดยวิเคราะห์ทั้งในฐานะแนวคิดเดี่ยวและในฐานะระบบที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล อย่างไรก็ตาม การตีความความสัมพันธ์ระหว่างกรอบคิดเหล่านี้ยังคงมีความหลากหลาย (Miller, 1995; Yack & Miller, 1996) ทั้งนี้ ประเด็นความยุติธรรมเป็นหัวใจหลักในงานศึกษาปรัชญาการเมืองของอริสโตเติล โดยทั่วไปนักวิชาการมักเห็นว่าความยุติธรรมในอริสโตเติลเป็นทั้งเป้าหมายของชีวิตทางการเมือง และกลไกที่กำกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเมือง (Mckerlie, 2001) อย่างไรก็ตาม ก็มีนักวิชาการส่วนน้อยที่ตีความในเชิงนิเสธ อาทิ Winthrop (1978) ที่กล่าวว่าอริสโตเติลไม่สามารถสังเคราะห์ทฤษฎีความยุติธรรมอย่างเป็นระบบได้ กล่าวคือ แม้อริสโตเติลจะเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมในหลากหลายมิติ กระจัดกระจายอยู่ในงานหลายชิ้น โดยแต่ละกรณีมีหลักเกณฑ์หรือเกณฑ์ทางจริยธรรมที่แตกต่างกัน เช่น ความเสมอภาคทางตัวเลข กับความเสมอภาคเชิงสัดส่วน หรือในกรณีของ ความยุติธรรมเชิงจัดสรรและเชิงแก้ไข ซึ่งบางครั้งไม่สามารถอธิบายให้สัมพันธ์กันได้ภายใต้กรอบแนวคิดเดียวกันอย่างสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ Winthrop จึงเห็นว่าการตีความแนวคิดความยุติธรรมของอริสโตเติลจำเป็นต้องตระหนักถึงข้อจำกัดดังกล่าว และไม่ควรมองว่าเป็น “ทฤษฎีความยุติธรรม” ที่มีความเป็นระบบ

และสมบูรณ์แบบในความหมายสมัยใหม่ แต่ควรเข้าใจว่าเป็นชุดแนวคิดที่มีพลังในการวิเคราะห์ปัญหาทางการเมืองและจริยธรรมเฉพาะหน้าในบริบทของเมือง มากกว่าจะเป็นทฤษฎีเชิงนามธรรมที่เป็นระบบสมบูรณ์แบบ คานท์ หรือ รอลส์

1.2 งานศึกษาในทางการเมืองที่มุ่งหาความสัมพันธ์หรือคุณูปการที่ปรัชญาคลาสสิกหรือปรัชญาโดยอริสโตเติลมีต่อปรัชญาการเมืองร่วมสมัย ระบบการเมือง และแนวคิดทางสังคมการเมืองในปัจจุบัน เช่น ทำให้เห็นปัญหาของการเมืองปัจจุบัน งานในประเภทนี้ส่วนใหญ่จะเป็นส่วนหนึ่งของงานทางทฤษฎี กล่าวคือ เป็นความพยายามที่จะเสนอคุณค่าของการตีความทางทฤษฎี (Lockwood & Samaras, 2015)

โดยพบว่า วรรณกรรมหลายชิ้นได้ใช้กรอบคิดอริสโตเติลเพื่อวิพากษ์จุดอ่อนของทฤษฎีร่วมสมัย หรือเสนอทางเลือกต่อแนวทางแก้ปัญหาทางการเมืองที่ใช้กันอยู่ เช่น งานของ Tessitore (2002) ที่ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดอริสโตเติลช่วยเปิดมุมมองใหม่ต่อปัญหาการเมืองประชาธิปไตย และงานของ Knight (2013) ที่ศึกษาการตีความความคิดของอริสโตเติลจากอดีตถึงปัจจุบันอย่างเป็นระบบ นักวิชาการเหล่านี้ไม่ได้พยายามทำให้อริสโตเติลกลายเป็นนักเสรีนิยมสมัยใหม่ แต่กลับแสดงให้เห็นว่าแนวทางคิดของเขาผสมผสานทั้งอุดมคติและการประยุกต์ใช้จริงได้อย่างมีเอกลักษณ์ โดยสำนักคิดอริสโตเติลร่วมสมัย (Contemporary Aristotelianism) มีบทบาทเด่นในกลุ่มนี้ ชี้ว่าปรัชญาอริสโตเติลสามารถใช้วิพากษ์ขอบเขตของลัทธิเสรีนิยม ปัจเจกนิยม หรือจริยศาสตร์แบบคานท์ได้ เช่น Wallach (1992, p. 635) ได้กล่าวว่าความคิดของอริสโตเติลมีศักยภาพในการทำทลายหรือเขย่าวาทกรรมการเมืองร่วมสมัย โดยชี้ว่าการหันกลับไปหาอริสโตเติลมิใช่เป็นการโหยหาอดีต หากแต่เป็นโอกาสในการ “สั่นคลอนอคติที่ฝังแน่นในกระแสความคิดทางการเมืองกระแสหลัก และเปิดมิติใหม่ของการทำความเข้าใจทางทฤษฎีการเมือง” กล่าวคือ แนวทางแบบอริสโตเติลสามารถกระตุ้นให้เราวางคำถามใหม่กับกรอบคิดแบบเสรีนิยมกระแสหลัก และเปิดทางให้มองการเมืองจากมิติที่ถูกกลบเกลื่อน เช่น ความสัมพันธ์ของคุณธรรมกับความขัดแย้ง อย่างไรก็ตาม นักคิดนี้ถูกวิจารณ์ว่ามีแนวโน้มเลือกใช้เฉพาะบางส่วนของอริสโตเติลที่ตอบโจทย์ปัจจุบัน โดยละเลยบริบททางประวัติศาสตร์ของเขา (Wallach, 1992; Yack, 1993)

ในภาพรวม ลักษณะของงานในกลุ่มนี้ได้แสดงให้เห็นว่า “ความยืนหยัดของปรัชญาการเมือง” (the Persistence of political philosophy) ไม่ได้อยู่ที่การรักษาแนวคิดแบบเดิมให้คงอยู่ แต่คือการตีความใหม่อย่างต่อเนื่องเพื่อเชื่อมโยงกับสถานะปัจจุบัน อริสโตเติลในฐานะหนึ่งในแกนหลักของขนบทฤษฎีการเมืองจึงถือได้ว่าไม่เคย “ตกยุค” อย่างถาวร และยังมีคุณูปการอย่างยิ่งต่อการพัฒนาแนวความคิดและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่อาจเกิดขึ้นต่อไป สอดคล้องกับความคิดของ Tessitore (2002) ที่มองว่าความยุติธรรมแบบพิจารณาจากความเหมาะสม (Desert-based justice) บทบาทของคุณธรรม และความเป็นธรรมชาติของระเบียบสังคม ยังคงมีพลังในการวิเคราะห์สังคมปัจจุบันได้

2. งานศึกษาเกี่ยวกับการแบ่งขั้วทางการเมืองในฐานะปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่สำคัญ

แนวคิดเรื่อง “การแบ่งขั้วทางการเมือง” (Political polarization) เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่องในแวดวงรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะในบริบทของประชาธิปไตยตะวันตก การแบ่งขั้วถูกอธิบายว่าเป็นผลของการปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่มอัตลักษณ์และการตัดขาดจากกลุ่มอื่น ซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้ง ความรุนแรง และความไร้เสถียรภาพในระบบการเมือง (Esteban & Schneider, 2008) ขณะที่งานวิจัยจำนวนมากเสนอให้ใช้แนวคิดการปฏิรูปเชิงสถาบัน เช่น การออกแบบระบบเลือกตั้งใหม่หรือการส่งเสริมผู้สมัครสายกลาง เพื่อลดผลกระทบของการแบ่งขั้ว (Persily, 2015; Hopkins & Sides, 2015) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางส่วนเห็นว่า การแบ่งขั้วไม่ใช่ปัญหาที่เลวร้ายเสมอไป และอาจมีบทบาททางบวกต่อความเข้มแข็งของระบบการเมือง (Nivola, 2015; Kousser & Tranter, 2018) นอกจากนี้ งานศึกษาใน

แวดวงจิตวิทยา เช่น งานศึกษาของ Valdesolo & Graham (2016) ยังอธิบายให้เข้าใจปรากฏการณ์นี้ในเชิงทัศนคติและการรับรู้ที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ไม่ใช่สภาวะตายตัว นอกจากนั้น การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการแบ่งขั้วและสื่อ โดยเฉพาะบทบาทของสื่อสังคม หรือ โซเชียลมีเดีย (Social media) และแพลตฟอร์มออนไลน์มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เนื่องจากสื่อใหม่ถูกมองว่าเป็นทั้งปัจจัยเร่งและพื้นที่ของความขัดแย้งทางการเมือง (Yardi & Boyd, 2010; Conover et al., 2011; Dubois, 2018)

ขณะเดียวกัน ในแวดวงปรัชญาวิเคราะห์ มีงานจำนวนหนึ่งที่หันมาสนใจการอธิบายปรากฏการณ์การแบ่งขั้วในเชิงญาณวิทยาและการรับรู้ทางสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ ความรู้ และอคติ เช่น ผลงานของ Berger et al. (2022) Prinz (2021) และ Singer et al. (2019) ซึ่งต่างก็เห็นว่าการแบ่งขั้วอาจไม่ใช่ผลของอารมณ์หรือความไร้เหตุผลเท่านั้น หากแต่เกิดจากภาวะจำกัดทางญาณวิทยาและโครงสร้างการรับรู้ที่ต่างกัน

เห็นได้ชัดว่า งานศึกษาเรื่องการแตกขั้วทางการเมืองมีความหลากหลายและมีจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม โดยเป็นความสนใจทางรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์เสียเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าข้อมูลที่เพิ่มมากขึ้นได้ทำให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายของปรากฏการณ์การแตกขั้วทางการเมือง แต่มุมมองจากปรัชญาการเมืองนั้นยังคงมีน้อย โดยเฉพาะการใช้กรอบคิดของนักปรัชญาคลาสสิก เช่น อริสโตเติล ซึ่งพบว่าไม่ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาโดยตรงบ่อยครั้งนักในงานหลัก

3. งานศึกษาเกี่ยวกับอริสโตเติลและการแบ่งขั้วทางการเมืองอย่างรุนแรงในฐานะตัวแทนปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่สำคัญและร่วมสมัย

งานศึกษาเฉพาะทางที่เชื่อมโยงอริสโตเติลกับปรากฏการณ์การแบ่งขั้วทางการเมืองโดยตรงยังคงมีจำนวนน้อย โดยมากจะปรากฏในลักษณะของการใช้แนวคิดอริสโตเติลเพื่อวิเคราะห์ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความแตกแยก ความขัดแย้ง หรือการแบ่งฝักฝ่ายในสังคม ตัวอย่างที่สำคัญคือ Talisse (2007) ได้กล่าวว่าการปรึกษาหารือทางการเมืองในกลุ่มที่มีแนวโน้มความคิดคล้ายคลึงกันอาจนำไปสู่มุมมองที่สุดขั้วมากขึ้น หรือเกิดปรากฏการณ์การแบ่งขั้วทางการเมือง แทนที่จะเกิดฉันทามติที่มีเหตุผล และชี้ถึงความสำคัญของการฟื้นฟูคุณธรรมทางการเมืองในแบบของอริสโตเติลเพื่อรักษาความเป็นปึกแผ่นของสังคม

ภายใต้อิทธิพลของการฟื้นฟูแนวคิดอริสโตเติลในฐานะทางเลือกต่อเสรีนิยมช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความสนใจในกรอบคิดเรื่อง “ชุมชน” ของอริสโตเติลได้ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะในงาน Politics เล่มที่ 1 (Aristotle, 2017) ซึ่งเสนอว่า นครรัฐ หรือ Polis เป็นเงื่อนไขของความรุ่งเรืองของมนุษย์ ไม่ใช่เพียงสภาพความร่วมมือทางกายภาพ ดังจะเห็นได้จากนักปรัชญาร่วมสมัยเช่น Alasdair MacIntyre (1981) และ Ronald Beiner (1983) นั้น มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมภาพของอริสโตเติลว่าเป็นนักคิดที่เน้น “ความกลมเกลียว” และคุณธรรมในระดับชุมชน ส่งผลให้มีการสนับสนุนการตีความว่า ในแนวคิดของอริสโตเติล ความขัดแย้งเป็นสิ่งไม่พึงประสงค์ที่ควรถูกลดทอนหรือขจัดออกไป และสามารถ “ก้าวข้าม” ได้ผ่านการจัดระเบียบชีวิตทางการเมืองให้ตั้งอยู่บนชุดคุณธรรมที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันของสมาชิกในชุมชน (Yack, 1993, pp. 10-11)

อย่างไรก็ตาม มีงานศึกษาบางชิ้น ดังเช่นผลงานของ Yack (1993) ที่ได้ตีความแนวคิดความขัดแย้งในความคิดของอริสโตเติลในเชิงสร้างสรรค์ โดยโต้แย้งว่าการมองอริสโตเติลในฐานะนักคิดแห่งฉันทามติเพียงอย่างเดียวอาจมีผลให้ละเลยความเห็นเกี่ยวกับความแตกแยกภายในชุมชนทางการเมือง (Stasis) ซึ่งอริสโตเติลกล่าวถึงไว้อย่างชัดเจนใน Politics เล่มที่ 3-6 โดย Yack กล่าวว่า อริสโตเติลไม่ได้มองความขัดแย้งว่าเป็นอุปสรรคของชุมชน หากแต่มองว่าเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติจากความไม่ลงรอยกันในเรื่องหรือสิ่งที่แต่ละกลุ่มคิดว่าตนสมควรได้รับ โดยความขัดแย้งเช่นนี้ไม่ได้มีเฉพาะในรัฐที่เสื่อมถอยเท่านั้น แต่สามารถปรากฏ

ได้แม้ในรัฐที่ดี และยังมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาอุดมคติและระบบการเมืองให้ดีขึ้นในระยะยาว (Yack, 1993, p. 215) สอดคล้องกับงานของ Skultety (2019) เกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง Stasis ว่าเป็นแนวคิดสำคัญในความคิดของอริสโตเติล อย่างไรก็ตาม Skultety ได้จำเพาะความหมายของ Stasis ว่าหมายถึง สงครามกลางเมือง (Civil-war) และการปลุกปั่นที่เปิดเผย (Open sedition) กล่าวคือ เป็นสถานการณ์ที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งปฏิเสธกรอบระเบียบทางการเมืองร่วม และพยายามเปลี่ยนแปลงโครงสร้างรัฐโดยสิ้นเชิง ซึ่งมีความเฉพาะกว่าการตีความทั่วไปซึ่งมักมอง Stasis เป็นความปั่นป่วนหรือความไร้ระเบียบหรือความขัดแย้งในสังคมการเมืองทั่วไป โดยการตีความดังกล่าวจะนำไปสู่การทบทวนลักษณะความขัดแย้งต่าง ๆ ในงานของอริสโตเติล ทำให้เกิดแนวคำถามใหม่ ๆ ที่เชื่อมปรัชญาการเมืองของอริสโตเติลและโลกปัจจุบัน

นอกจากนั้น แนวคิดของอริสโตเติลยังมีอิทธิพลในแวดวงทฤษฎีประชาธิปไตย โดยเฉพาะประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative democracy) แม้อริสโตเติลจะไม่มีจุดยืนสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยโดยตรง แต่การที่เขาให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนความเห็น การใช้เหตุผลร่วม ทำให้แนวคิดของเขาถูกตีความว่าหนุนเสริมหลักเหตุผลสาธารณะในระบอบประชาธิปไตย ดังแสดงในผลงานของ Wilson (2011) ที่กล่าวว่าการบูรณาการปัจเจกเข้าสู่ขบวนการตัดสินใจผ่านการแลกเปลี่ยนเหตุผลและคุณค่าทางการเมือง ในอริสโตเติล เป็นฐานที่แข็งแกร่งสำหรับพัฒนาทฤษฎีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ โดยเฉพาะในแง่ที่ว่าปัจเจกจะยอมรับบรรทัดฐานส่วนรวมได้ก็ต่อเมื่อเข้าใจเป้าหมายของสังคมร่วมอย่างชัดเจน และเข้าใจว่าตนมีส่วนร่วมในเป้าหมายนั้น

ในอีกแนวทางหนึ่ง Wolfe (2021) ได้ระบุว่าการแบ่งขั้วอาจเป็นสิ่งที่ “เหมาะสม” ในทางการเมือง หากเข้าใจในฐานะการมีจุดยืนที่แน่วแน่และมีคุณธรรม ไม่ใช่การแตกแยกที่ไร้เหตุผล โดยได้อ้างอิงอริสโตเติลเพื่อโต้แย้งแนวคิดแบบ “Doctrine of the Mean” ว่ามิได้หมายถึงการประนีประนอมเสมอไป แต่หมายถึงความพอเหมาะในบริบทที่เฉพาะ และการเลือกจุดยืนอย่างมีเหตุผลก็อาจเป็นคุณธรรมทางการเมืองได้เช่นกัน

งานของ Rubin (2018) เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของความพยายามในการใช้แนวคิดของอริสโตเติลวิเคราะห์ความรุนแรงและการปลุกปั่นในระบบประชาธิปไตยร่วมสมัย โดยเฉพาะในบริบทของสหรัฐอเมริกา Rubin เสนอว่าการวิเคราะห์เรื่อง Demagoguery ใน Politics ของอริสโตเติลสามารถอธิบายพฤติกรรมของนักการเมืองแนวประชานิยม ดังเช่นกรณีของประธานาธิบดี Donald Trump ได้อย่างแม่นยำ เมื่อเกิดการปลุกปั่นในระบบประชาธิปไตย อำนาจมักตกอยู่ในมือของทรราช (Tyrant) ซึ่งใช้การแบ่งขั้วทางอารมณ์ในการยุยงให้คนส่วนมากกลายเป็นศัตรูกับคนส่วนน้อย Rubin ได้เปรียบเทียบแนวทางนี้กับวิธีที่ทรัมป์พยายามดึงคะแนนเสียงจากกลุ่มแรงงานผิวขาวผู้เสียเปรียบทางเศรษฐกิจ โดยเสนอให้ลงโทษกลุ่มผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคม และกระทำโดยไม่คำนึงถึงหลักนิติรัฐ ซึ่งทำให้ความแตกแยกทางการเมืองมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้ Rubin ไม่เพียงแต่วินิจฉัยปัญหา แต่ยังเสนอแนวทางการป้องกันและแก้ไขตามแนวคิดอริสโตเติล โดยเฉพาะการสนับสนุน “ชนชั้นกลาง” ให้เป็นกลุ่มหลักของรัฐ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสมดุลในเชิงเศรษฐกิจและคุณธรรม และเป็นพลังสำคัญในการธำรงความสงบเรียบร้อยและคุณธรรมของรัฐอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ แม้ Rubin จะไม่ได้จัดการแบ่งขั้วทางการเมืองเป็นหัวข้อหลัก แต่เมื่อพิจารณาว่าการแบ่งขั้วเป็นลักษณะเด่นของการเมืองอเมริกัน งานของเขาก็สามารถถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเชื่อมโยงแนวคิดอริสโตเติลกับปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเชื่อมโยงทฤษฎีการเมืองคลาสสิกกับปัญหาร่วมสมัยอย่างเป็นระบบ เนื่องจาก Rubin ไม่ได้มองเพียงแค่ความเหมือนผิวเผินระหว่าง Demagogue ในยุคกรีกกับนักการเมืองประชานิยมยุคใหม่ แต่ยังเสนอแนวทางป้องกันและแก้ไขที่สอดคล้องกับหลักการของอริสโตเติล เช่น การสร้างชนชั้นกลางที่เข้มแข็งและมีคุณธรรมเพื่อเป็นพลังต้านทานการแบ่งขั้วและการปลุกปั่นทางการเมือง เป็นต้น

งานของ Rubin จึงเป็นสะพานเชื่อมระหว่างทฤษฎีการเมืองโบราณกับการวิเคราะห์และแก้ปัญหาการเมืองอเมริกันในศตวรรษที่ 21 ได้

และล่าสุด งานของ Erdoğan และ Uyan-Semerci (2025) ซึ่งใช้กรอบคิดเรื่อง Philia ของอริสโตเติล เพื่ออธิบายการแบ่งขั้วเชิงอารมณ์ ในฐานะกระบวนการทำให้ผู้อื่นเป็นคนนอก บ่อนทำลายความเป็นมิตรทางการเมือง และความไว้วางใจในระบอบประชาธิปไตย งานชิ้นนี้ถือเป็นตัวอย่างของการใช้แนวคิดอริสโตเติลเพื่อวิเคราะห์และเสนอแนวทางรับมือกับความขัดแย้งทางการเมืองร่วมสมัย อย่างไรก็ตาม งานศึกษาในกลุ่มนี้ยังคงมีจำนวนน้อย อริสโตเติลได้รับการพูดถึงบ้างในบริบทของปรัชญาสาธารณะและการเปรียบเทียบเชิงวัฒนธรรมทางการเมือง ในบริบทการตีความแนวคิดของนักปรัชญาการเมืองหลากหลายยุคเพื่อวิเคราะห์คำถามพื้นฐานของอำนาจและความชอบธรรมทางการเมืองรวมถึงการแบ่งขั้วที่ปรากฏในยุคสมัยปัจจุบัน (Cartledge, 2016; Bejan, 2020; Baggini, 2018)

ดังนั้น จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า แม้จะพบงานศึกษาสำคัญที่กล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างอริสโตเติลและประเด็นความขัดแย้งทางการเมือง และมีสัญญาณชัดเจนว่าปรัชญาการเมืองของเขายังคงมีพลังในการวิพากษ์และให้คำอธิบายต่อความขัดแย้งร่วมสมัยในหลากหลายมิติ แต่ก็ยังถือเป็นส่วนน้อย โดยเฉพาะในฐานะที่ความแตกแยกไม่ใช่เพียงภาวะที่ต้องเยียวยา หากคือเงื่อนไขเชิงคุณธรรมของชีวิตการเมือง การศึกษานี้จึงมุ่งเสนอการอ่านใหม่ของแนวคิดอริสโตเติล โดยเน้นไปที่การวางโครงสร้างการเมืองท่ามกลางความแตกต่าง ที่ไม่ยึดอยู่กับสมมติฐานของฉันทามติ หากแต่เสนอการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณธรรมแม้ภายใต้ความไม่ลงรอยกัน

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์แนวคิดของอริสโตเติลที่เกี่ยวข้องกับในบริบทของความขัดแย้งทางการเมืองร่วมสมัยพบว่า ปรัชญาการเมืองของอริสโตเติลเน้นความสำคัญของแนวคิดเรื่องความยุติธรรมในฐานะคุณธรรมหลักของรัฐ โดยเฉพาะความยุติธรรมเชิงจัดสรรซึ่งเกี่ยวพันโดยตรงกับการกระจายอำนาจและทรัพยากรในชุมชนการเมือง แนวคิดนี้ได้รับการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งในทั้ง Nicomachean Ethics และ Politics ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างคุณธรรมการจัดการความขัดแย้ง อริสโตเติลไม่เพียงแต่เสนอให้ยอมรับความแตกต่างและความหลากหลายในชุมชนการเมืองเท่านั้น หากยังชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ เป็นลักษณะธรรมชาติของการเมือง และสามารถจัดการได้ผ่านกระบวนการที่ยึดหลักความยุติธรรม โดยมีประเด็นสำคัญสืบเนื่อง 3 ประการที่สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์การแบ่งขั้วทางการเมืองได้ ดังนี้

(1) แนวคิดเรื่องความยุติธรรมและธรรมชาติของมนุษย์ในฐานะสัตว์การเมือง (Zōon politikon)

เป็นที่ทราบกันดีว่างานเขียนของอริสโตเติลที่หลงเหลือมาจนถึงปัจจุบันนี้มีขอบข่ายกว้างขวางมาก โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมของอริสโตเติลที่โดดเด่นและได้รับความสนใจมาอยู่เสมอ เนื่องจากชัดเจนว่าเป็นมโนทัศน์สำคัญทั้งในด้านจริยศาสตร์และปรัชญาการเมืองของอริสโตเติล มากไปกว่านั้น อริสโตเติลเองก็ค่อนข้างให้ความสำคัญกับมโนทัศน์ความยุติธรรมเป็นพิเศษด้วยเช่นกัน โดยปรากฏบันทึกว่าอริสโตเติลได้เขียนงานว่าด้วยความยุติธรรมเป็นการเฉพาะ มีความยาวถึงสี่เล่มด้วยกัน แต่ต้นฉบับสูญหายไป (Brouwer, 2017, p. 51) ตัวบทที่ว่าด้วยมโนทัศน์ความยุติธรรมของอริสโตเติลที่ยังคงเหลือคืองานเขียนเรื่องจริยศาสตร์ และการเมือง ได้แก่ Nicomachean Ethics และ Politics เป็นหลัก อริสโตเติลได้จำแนกความ

ยุติธรรมเป็น “ความยุติธรรมอย่างสากล” (Universal justice) ซึ่งหมายถึงการปฏิบัติตามกฎหมายเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และ “ความยุติธรรมอย่างเฉพาะ” (Particular justice) ซึ่งครอบคลุมทั้งการจัดสรรและการชดเชยอย่างเหมาะสม อริสโตเติลมองว่าความยุติธรรมไม่เพียงเป็นจุดกึ่งกลางระหว่างความล้นเกินและการขาดพร่องเท่านั้น หากยังเป็นคุณธรรมที่กำหนดความสัมพันธ์กับผู้อื่นและชุมชนการเมือง อริสโตเติลจึงให้สถานะพิเศษแก่ความยุติธรรมในฐานะ “คุณธรรมสมบูรณ์” (Complete virtue) และถือว่าการเมืองที่ดีต้องดำเนินไปบนฐานของความยุติธรรมโดยมิใช่เพียงเพื่อรักษาระเบียบเพียงเท่านั้น แต่เพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตร่วมของมนุษย์ในฐานะสัตว์การเมือง (Zōon politikon)

อริสโตเติลได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนใน Politics ว่า “คนใดก็ตามที่อยู่โดยลำพัง...ย่อมไม่ใช่มนุษย์โดยธรรมชาติ หรือสูงไปกว่ามนุษย์ หรือเลวไปกว่ามนุษย์ก็ได้” (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1253a2–3) ความหมายของวลีนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงว่า “มนุษย์ชอบอยู่ร่วมกัน” แต่ชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติทางคุณค่าของมนุษย์ที่มีอยู่ในกระบวนการมีชีวิตทางการเมือง มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ชนิดอื่น เพราะมีความสามารถในการใช้เหตุผล คำพูด และการถกเถียง หรือ Logos (Reasoned speech) ซึ่งนำไปสู่การแยกแยะสิ่งที่ดีงามกับไม่ดีงาม สิ่งที่ยุติธรรมกับไม่ยุติธรรม เป็นต้น อริสโตเติลกล่าวว่าธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันในสังคมการเมืองคือการแสดงออกถึงความสามารถดังกล่าว ไม่ใช่เพียงการรวมกลุ่มเพื่อความอยู่รอด (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1253a1)

ดังนั้น การเมืองในความหมายของอริสโตเติลมิใช่กิจกรรมภายนอกของมนุษย์ หากแต่เป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์พัฒนาไปสู่จุดหมายของความดีงาม (Telos) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การเมืองมิใช่เพียงพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนนโยบายหรือผลประโยชน์ แต่คือพื้นที่แห่ง “ชีวิตที่ดี” Eudaimonia) ซึ่งต้องเกิดจากการอยู่ร่วมและพัฒนาในชุมชนร่วมกัน โดยเฉพาะผ่านการใช้เหตุผลอย่างมีคุณธรรม

ใน Nicomachean Ethics อริสโตเติลกล่าวว่า “การได้ถกเถียง แลกเปลี่ยนความคิด และเหตุผลร่วมกับผู้อื่น ย่อมส่งผลต่อการพัฒนาตนเอง” (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2000, 1170b12) ซึ่งสะท้อนว่าการพัฒนาคุณธรรมของมนุษย์ไม่อาจเกิดขึ้นโดยลำพัง ต้องอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในระดับชุมชน และนั่นทำให้สังคมทางการเมืองมิใช่เพียงโครงสร้างของอำนาจหรือกฎหมาย แต่เป็นเงื่อนไขเชิงจริยธรรมที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ แต่เมื่อมนุษย์แต่ละคนมีพื้นฐานประสบการณ์ คุณลักษณะ และทัศนคติที่แตกต่างกัน การมีชีวิตทางการเมืองจึงหมายถึง การอยู่ร่วมท่ามกลางความแตกต่าง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างทางฐานะ ความคิด ความเชื่อ หรือแม้แต่คุณธรรม การอยู่ร่วมกันในชุมชนการเมืองจึงมีแนวโน้มจะเกิดความตึงเครียดอยู่เสมอ เพราะแต่ละคนต่างมีแนวคิดและความคาดหวังที่ต่างกันต่อ “สิ่งดีงาม” (the Good) และต่อสิ่งที่ตน “ควรได้รับ” (Desert)

ประเด็นนี้เห็นได้ชัดเมื่อพิจารณาเนื้อความใน Politics ความว่า ความดีทางการเมืองคือความยุติธรรมและความยุติธรรมก็คือประโยชน์ของส่วนรวม (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1253a37–8) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าหน้าที่ของรัฐมิใช่การรักษาเสถียรภาพเพียงอย่างเดียว แต่คือการกระจาย “ความดีงาม” อย่างเที่ยงธรรม และเมื่อพิจารณาจากแนวคิดเรื่อง Zōon politikon และความสามารถในการใช้เหตุผล อาจกล่าวได้ว่า อริสโตเติลวางพื้นฐานของการเมืองไว้บนการยอมรับในความแตกต่าง มิใช่การหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ชีวิตมนุษย์คือชีวิตการเมือง และคือการพัฒนาคุณธรรมเพื่ออยู่ร่วมกันได้ท่ามกลางความต่างนั้น ในความหมายนี้ ความแตกต่างจึงมิใช่ภัยต่อการเมือง หากเป็น “สนาม” ที่การเมืองต้องมีอยู่ และพัฒนาอยู่ภายในนั้น ความสามารถของมนุษย์ในการใช้เหตุผล การพิจารณา และการแสดงออกทางการเมือง จึงต้องวางอยู่บนสมมติฐานว่ามนุษย์ไม่เหมือนกัน แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้ด้วยกรอบจริยธรรมที่มีความยืดหยุ่น

กล่าวโดยสรุป ผลการศึกษาประเด็นแรกของงานวิจัยนี้คือ การกลับไปพิจารณาแนวคิดพื้นฐานที่สุดของอริสโตเติลว่า “มนุษย์คือสัตว์การเมือง” ไม่ใช่เพื่อยืนยันว่ามนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันอย่างสงบเสมอไป แต่เพื่อชี้ให้เห็นว่า “ความแตกต่าง” คือเงื่อนไขทางธรรมชาติของการเมือง และความสามารถในการอยู่ร่วมกันแม้ในภาวะไม่ลงรอย คือแก่นแท้ของชีวิตทางการเมืองตามแนวคิดของอริสโตเติล

(2) ความขัดแย้ง (Stasis) ในฐานะองค์ประกอบภายในของระเบียบการเมือง

ในทางปรัชญาการเมืองของอริสโตเติล ความขัดแย้งทางการเมือง (Stasis) ไม่ได้ถูกมองในฐานะความล้มเหลวของรัฐหรือสิ่งผิดปกติที่ต้องกำจัด หากแต่เป็นองค์ประกอบภายในที่ไม่อาจแยกขาดจากระบบการเมืองใด ๆ ได้ ถ้าวัดจากความขัดแย้งไม่ได้อยู่ภายนอกกระบวนการเมือง ดังเห็นได้จากงานของอริสโตเติล โดยเฉพาะ Politics เล่ม 3-6 มีเนื้อหาที่วิเคราะห์ปรากฏการณ์อย่างละเอียด และชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งไม่เพียงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ฝังอยู่ในโครงสร้างของชุมชนการเมืองเสมอ (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1301a-b, 1302a1-4) อีกทั้งเป็นสภาวะธรรมชาติที่ต้องใช้คุณธรรมรับมือ จนสามารถกลายเป็นแรงขับเคลื่อนการพัฒนาระบบการเมืองได้

ใน Politics อริสโตเติลใช้คำว่า Stasis เพื่ออธิบายสถานการณ์ของการไม่ลงรอยในรัฐ ซึ่งมีได้จำกัดอยู่เพียงการปะทะทางอาวุธหรือการล้มล้างเท่านั้น หากยังรวมถึงความรู้สึกไม่พึงพอใจต่อความเป็นธรรม ความไม่ยอมรับต่อสิ่งที่ได้รับจัดสรร และการแย้งต่อ “สิ่งที่แต่ละฝ่ายเชื่อว่าตนพึงได้รับ” หรือ Desert (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1301a-b: 1303b3-7) กลุ่มต่าง ๆ ที่มีสถานะแตกต่างกัน เช่น คนรวย คนจน หรือผู้ดีเก่าต่างตีความว่า “ความยุติธรรม” หมายถึงสิ่งที่ตนควรได้ เช่น คนรวยอาจเห็นว่าเงินเป็นเกณฑ์ของคุณค่าทางการเมือง ในขณะที่ผู้ดีอาจถือว่าเกียรติหรือคุณธรรมเป็นสิ่งที่ควรได้รับ เมื่อสมาชิกของชุมชนทางการเมืองตีความ “ความยุติธรรม” แตกต่างกัน ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นมิใช่ในระดับผลประโยชน์เท่านั้น แต่ในระดับของมโนทัศน์พื้นฐานว่าอะไรคือสิ่งดีงาม นำไปสู่การไม่ไว้วางใจและการแย้งชิงอำนาจ

ประเด็นนี้ได้รับการขยายความโดย Yack (1993) นั้นมองว่านักวิชาการจำนวนมากตีความอริสโตเติลในเชิงชุมชนนิยม (Communitarianism) มากเกินไป จนมองข้ามบทวิเคราะห์เกี่ยวกับความขัดแย้ง อีกทั้งยังแสดงความคิดเห็นต่อว่า “นักชุมชนนิยมร่วมสมัยส่วนใหญ่มักมองว่าชุมชนการเมืองเป็นกลไกในการแก้ไขความขัดแย้งทางการเมือง มากกว่าจะเป็นแหล่งกำเนิดของความขัดแย้งดังกล่าว” และชี้ว่าแม้ Politics เล่ม 1 จะเน้นเรื่องความกลมเกลียว แต่เล่ม 3-6 กลับเน้นเรื่อง Stasis อย่างเข้มข้น ทั้งยังเสนอว่าการเมืองที่ดีไม่ได้หมายถึงการไม่มีความขัดแย้ง แต่คือการจัดการกับความขัดแย้งนั้นอย่างมีคุณธรรมและเหตุผล ในบริบทนี้ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ Yack ที่มองว่าอริสโตเติลต่างจากเพลโตอย่างชัดเจน เนื่องจากเพลโตนั้นมองว่า “ความยุติธรรม” หมายถึงการจัดวางสิ่งต่าง ๆ ให้อยู่ในที่ของตนเอง โดยไม่มีความปั่นป่วน ซึ่งนำไปสู่โมเดลสังคมที่ไร้ความขัดแย้ง ขณะที่อริสโตเติลวิพากษ์ว่าสังคมกลมเกลียวที่เป็นธรรมอย่างที่เราควรจะเป็นในแบบของเพลโตเป็นสังคมที่ต่างคนอยู่อยู่ ซึ่งเป็นข้อสรุปที่แปลกประหลาดและย้อนแย้งกับความเป็นสังคมอย่างมาก และดูจะไม่สามารถอำนวยความสะดวกมนุษย์มีความสุขในสังคมได้ (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1261a-1264b)

ในทางกลับกัน อริสโตเติลมองว่าความหลากหลายคือสภาพความเป็นจริง ความขัดแย้งจึงมิใช่บาปทางศีลธรรมหรือ “สิ่งผิดปกติ” ของระบบ หากแต่เป็น สภาวะ ที่การเมืองต้องเผชิญและจัดการอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นเงื่อนไขถาวรซึ่งการเมืองต้องเผชิญและบริหารอยู่เสมอ Stasis เป็นความจริงทางการเมืองที่ว่ามนุษย์มิได้มีความเห็นตรงกันในทุกเรื่อง และการเมืองคือพื้นที่ของการต่อรองระหว่างทัศนะที่แตกต่าง ซึ่งตรงกับข้อสังเกตของ Skultety (2019) ที่ย้ำว่า Stasis ในมุมมองอริสโตเติลควรถูกเข้าใจอย่างจำกัดเฉพาะกรณีสงครามกลางเมืองหรือการปลุกปั่นที่ล้มกรอบรัฐเดิม มิใช่เพียงความไม่ลงรอยทั่วไป อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า

การตีความความขัดแย้งอย่างแคบก็ยังมอง Stasis เป็นรูปแบบหนึ่งของความขัดแย้งเชิงจริยธรรมที่เกิดจากการให้คุณค่าต่อสิ่งที่ต่างกันในระดับลึกและในแง่นี้ ความขัดแย้งมิได้เป็นเพียงสภาพ “ผิดปกติ” หรือ “ผิดธรรมชาติ” ของรัฐ หากแต่เป็นกระบวนการที่เผยให้เห็นข้อจำกัดในทางจริยธรรมของแต่ละประเพณีรัฐ กล่าวคือ ความขัดแย้งทำให้เห็นว่ารัฐนั้นอาจเน้นย้ำหลักคุณธรรมบางแบบมากเกินไป หรือเพิกเฉยต่อหลักการที่กลุ่มอื่นยึดถือ จึงนำไปสู่การทบทวนและพัฒนาระบบให้สามารถรองรับความหลากหลายได้ดีขึ้น ตัวอย่างเช่น การผสมผสานระบอบการปกครอง หรือการออกแบบกลไกสถาบันที่ตอบสนองต่อแนวคิดความยุติธรรมที่หลากหลายมากขึ้น ทำให้สรุปได้ว่าการเข้าใจสาเหตุของความขัดแย้ง สำคัญอย่างยิ่งต่อการป้องกันและรักษาเสถียรภาพของระบอบการปกครอง (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1302a)

เมื่อเชื่อมโยง Stasis กับธรรมชาติของสัตว์การเมืองในผลการวิจัยประเด็นแรก อาจมองได้ว่า ความขัดแย้งมีอยู่อย่างจำเป็นในรัฐไม่ใช่เพียงเพราะปฏิเสธไม่ได้ แต่ยังเอื้อให้รัฐและประชาชนเกิดการพัฒนาศาภาพการณ์เช่นนี้อาจเหมาะสมยิ่งกว่าสำหรับประชาชนในการใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาคำอธิบายทางเลือก และสำหรับรัฐบาลหรือผู้นำที่จะฝึกฝนทักษะการบริหารจัดการทางการเมืองเพื่อปฏิบัติหน้าที่ของตน ความขัดแย้งเช่นนี้ทำให้อริสโตเติลมีจุดยืนใกล้เคียงและสอดคล้องกับแนวคิดของนักปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ที่ยอมรับการดำรงอยู่ของความขัดแย้งทางการเมือง

ดังนั้น ผลการวิจัยประเด็นที่สองของการวิจัยนี้ คือ ความขัดแย้งมิใช่ “จุดจบของการเมือง” แต่เป็น “กระบวนการในทางการเมือง” ถือเป็นสภาวะที่ต้องจัดการอย่างมีคุณธรรม มากกว่าการพยายามกำจัด ด้วยเหตุนี้ ความขัดแย้งหรือความแตกต่างทางความคิดก็ยังสามารถถูกมองเป็นเงื่อนไขของสังคมที่มีคุณธรรมได้

(3) ความยุติธรรมเชิงจัดสรร: เครื่องมือในการจัดการความแตกต่างด้วยหลักความเหมาะสม

การศึกษา พบว่าแนวคิดเรื่อง “ความยุติธรรมเชิงจัดสรร” (Distributive justice) ตามแนวคิดของอริสโตเติล ไม่เพียงมีบทบาทในระดับโครงสร้างของระเบียบการเมือง หากยังมีคุณูปการเฉพาะในการจัดการความแตกต่างทางสังคมอย่างมีคุณธรรม ความยุติธรรมประเภทนี้ปรากฏใน Nicomachean Ethics เล่ม 5 ซึ่งอริสโตเติลแบ่งความยุติธรรมออกเป็น 2 ลักษณะหลัก ได้แก่ ความยุติธรรมอย่างสากล (Universal justice) และความยุติธรรมอย่างเฉพาะ (Particular justice) โดย “ความยุติธรรมในการจัดสรร” ถือเป็นความยุติธรรมอย่างเฉพาะ ประเภทหนึ่งว่าควรเป็นไปตามหลักความเหมาะสมหรือความชอบธรรม (desert) มากกว่าความเท่าเทียมเชิงปริมาณ (Numerical equality) อริสโตเติลได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ความยุติธรรมอย่างเฉพาะนั้นเป็น “ความยุติธรรมเฉพาะส่วน” (Partial justice) ซึ่งถือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของคุณธรรม (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2000, 1130b) และในนั้นมีการแบ่งย่อยเพิ่มเติมออกเป็นสองรูปแบบ ได้แก่ ความยุติธรรมเชิงจัดสรร และความยุติธรรมเชิงแก้ไข โดยเฉพาะความยุติธรรมเชิงจัดสรรนั้นเกี่ยวข้องกับการแบ่งปันเกียรติยศ ทรัพย์สิน และทรัพยากรอื่น ๆ แก่สมาชิกในชุมชนทางการเมืองโดยอิงตามคุณสมบัติและบทบาทของบุคคล อย่างไรก็ตาม อริสโตเติลยังได้ระบุว่า แม้ทุกคนจะเห็นพ้องว่าความยุติธรรมเชิงจัดสรรควรเป็นไปตามความเหมาะสมบางประการ แต่ไม่มีใครเห็นตรงกันว่าความเหมาะสมนั้นคืออะไร ฝ่ายประชาธิปไตยเห็นว่าเป็นการเป็นเสรีชน ขณะที่ฝ่ายคนอธิปไตยว่าเป็นความมั่งคั่ง และฝ่ายอภิชนาธิปไตยว่าเป็นคุณงามความดี (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2000, 1131a20–1131b15)

นี่แสดงให้เห็นว่าอริสโตเติลตระหนักดีถึงรากของความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดจากการตีความ “ความดีงามที่พึงได้รับ” แตกต่างกัน เมื่อความต่างในการตีความ จึงนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมือง ซึ่งไม่ใช่เพียงความขัดแย้งในเชิงผลประโยชน์ หากแต่เป็นความแตกต่างเชิงมโนทัศน์ว่าด้วยสิ่งที่ควรได้รับในฐานะสมาชิกของชุมชน ดังนี้แล้ว ความยุติธรรมจึงไม่ใช่กรอบที่ว่างเปล่า ๆ หากแต่เป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้จัดการ

กับความแตกต่างในสังคม โดยยอมรับว่ามนุษย์ไม่สามารถตัดสินความยุติธรรมได้อย่างปราศจากอคติ ดังคำกล่าวที่ว่า “มนุษย์ไม่ใช่ผู้ตัดสินที่ปราศจากอคติ โดยเฉพาะเมื่อเป็นสิ่งที่ตนเองพึงพอใจ” (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2000, 1109b) จุดนี้ยังสะท้อนถึงแนวคิดที่ว่าความยุติธรรมเชิงจัดสรรคือความพยายามผสานอุดมคติเข้ากับเงื่อนไขของโลกจริง

กรอบความยุติธรรมอย่างเฉพาะนี้ สามารถมองได้ว่าเป็นการเปิดพื้นที่สำคัญในการจัดการความหลากหลาย และไม่ใช่เพียงเพื่อแก้ปัญหาความไม่เท่าเทียม แต่เพื่อสร้างกรอบที่ให้ความหมายเชิงคุณธรรมกับ “ความแตกต่าง” เอง ในบริบทของประชาธิปไตยร่วมสมัยซึ่งเน้นเสียงข้างมากและหลักเสมอภาคอย่างกว้างขวาง กรอบคิดของอริสโตเติลอาจช่วยอธิบายความไม่พอใจของกลุ่มต่าง ๆ ด้วยเหตุผลด้านคุณค่า คุณูปการ หรือศีลธรรม ในทางกลับกัน ความยุติธรรมเชิงจัดสรรก็ไม่ใช่ข้ออ้างในการคงไว้ซึ่งความเหลื่อมล้ำ แต่คือการเรียกร้องให้พิจารณา “เหตุผลที่แตกต่างกัน” ของแต่ละกลุ่มอย่างจริงจังและไม่ใช้เพียงการประนีประนอมทางกลไก โดยเฉพาะในกรณีของความขัดแย้งทางการเมืองที่ฝังรากลึกในเรื่องอัตลักษณ์ มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมแบบอริสโตเติลอาจช่วยให้เราเข้าใจว่า สิ่งที่เป็น “อคติ” หรือ “อารมณ์” แท้จริงแล้ว อาจสะท้อนการรับรู้ถึงความไม่สมเหตุสมผลของระบบการจัดสรรแบบหนึ่ง ซึ่งเมื่อไม่ได้รับการจัดการก็กลายเป็นต้นเหตุของการแตกแยกทางการเมืองในระยะยาว

ความยุติธรรมเชิงจัดสรรจึงเป็นกรอบคิดที่มีพลวัต ทั้งในฐานะคุณธรรมจริยธรรม และกลไกเชิงสถาบันของรัฐ กล่าวคือ เป็นหลักที่ควบคุมทั้งการตัดสินใจของผู้ปกครองและพฤติกรรมของพลเมือง ซึ่งมีศักยภาพที่จะลดแรงปะทะระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ โดยไม่จำเป็นต้องแสวงหาความเท่าเทียมสมบูรณ์ และสะท้อนให้เห็นความยืดหยุ่นทางความคิดในการจัดการกับความแตกต่างในรัฐไม่ใช่ด้วยการลบล้างความต่าง หากแต่ยอมรับมันในฐานะเงื่อนไขของการอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ อริสโตเติลยังเสนอว่า ความยุติธรรมในเชิงจัดสรรไม่อาจเกิดขึ้นได้หากไม่คำนึงถึงขอบเขตและธรรมชาติของสิ่งที่ถูกจัดสรร และคุณสมบัติของผู้มีสิทธิได้รับสิ่งนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง การกระจายผลประโยชน์ในสังคมโดยปราศจากการพิจารณาว่า “ใครควรได้รับอะไร” (to whom, what, and why) จะไม่สามารถถือเป็นความยุติธรรมได้เลย

การจัดสรรที่เป็นธรรมยังบ่มเพาะ *Philia politikē* หรือ มิตรภาพทางการเมืองบนฐานประโยชน์ร่วม (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1262b) เนื่องจากแต่ละฝ่ายตระหนักว่าแม้ได้ไม่เท่ากัน แต่การได้พอสมควรแก่เหตุ จะช่วยลดแรงจูงใจที่จะใช้อำนาจทำลายกัน และนำไปสู่การฟื้นฟูที่เจรจาได้

ผลการศึกษาข้อนี้จึงชี้ให้เห็นว่า แนวคิดของอริสโตเติลเรื่องความยุติธรรมเชิงจัดสรรยังมีศักยภาพอย่างยิ่งในการให้คำอธิบายและชี้แนะแนวทางต่อปรากฏการณ์ความขัดแย้งในสังคมร่วมสมัย—โดยเฉพาะในยุคที่ข้อถกเถียงทางคุณค่ายังเป็นแกนกลางของการเมือง และความรู้สึก “ไม่ได้รับในสิ่งที่สมควรได้” ยังคงเป็นจุดเริ่มต้นของความไม่ลงรอยจำนวนมากในสังคมการเมืองปัจจุบัน

อภิปรายผลการวิจัย

งานวิจัยนี้เสนอว่าปรากฏการณ์ความขัดแย้งในชุมชนทางการเมืองไม่จำเป็นต้องถูกมองว่าเป็น “วิกฤต” ที่ต้องแก้ไขด้วยกลไกเชิงเทคนิคหรือฉันทามติ แต่สามารถทำความเข้าใจได้ใหม่ในฐานะ “ปรากฏการณ์ธรรมชาติของการเมือง” ผ่านกรอบคิดของอริสโตเติล ซึ่งมองว่าการเมืองคือชีวิตร่วมในความแตกต่าง และความขัดแย้งเป็นเงื่อนไขเชิงคุณธรรม มิใช่สิ่งแปลกปลอม โดยการทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้ผ่านองค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ แนวคิดเรื่องมนุษย์ในฐานะสัตว์การเมือง ความขัดแย้งทางการเมือง และ

ความยุติธรรมเชิงจัดสรร นำไปสู่แนวทางใหม่ในการวินิจฉัยและจัดการความแตกต่างในสังคมประชาธิปไตยอย่างมีคุณธรรม

หนึ่งในข้อค้นพบสำคัญของการศึกษานี้ คือ การชี้ให้เห็นว่าความแตกต่างในทัศนะ ความเชื่อ และการตีความเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นธรรม เป็นลักษณะพื้นฐานของชีวิตทางการเมือง มิใช่ความผิดปกติของระบบ ด้วยเหตุนี้ ความพยายามที่จะสร้าง “ความเห็นร่วม” หรือ Consensus อย่างถาวรจึงอาจเป็นความเข้าใจผิดที่สะท้อนจินตนาการแบบเพเลโต ซึ่งมองว่า “ความยุติธรรม” คือการจัดระเบียบทุกสิ่งให้ลงตัวและกลมกลืน ในขณะที่อริสโตเติลมองความหลากหลายและความขัดแย้งว่าเป็นเงื่อนไขเชิงภววิทยา (Ontological condition) ของมนุษย์และรัฐ (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2017, 1301a–b, 1302a1–4)

แม้จะมีการเสนอแนวคิดประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative democracy) เพื่อตอบสนองต่อความหลากหลายดังกล่าว ผ่านกลไกของการพูดคุย แลกเปลี่ยน และสร้างฉันทามติร่วมในพื้นที่สาธารณะ แต่งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดดังกล่าวยังคงตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าความขัดแย้งสามารถ “คลี่คลายได้” หากได้รับข้อมูลเพียงพอหรือมีเหตุผลสื่อสารที่ดีพอ ซึ่งอาจไม่สามารถรองรับพลวัตของความไม่ลงรอยเชิงคุณค่า (Value disagreement) ภายใต้โลกแห่งความจริงที่มีความลึกซึ้งและฝังรากในมโนทัศน์ของความดีงามที่แตกต่างกัน

ในบริบทนี้ แนวคิดเรื่อง Stasis ของอริสโตเติลจึงถูกนำมาเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการวิเคราะห์สถานการณ์ร่วมสมัย เนื่องจากไม่ได้จำกัดเพียงความขัดแย้งอย่างรุนแรง แต่ครอบคลุมถึงการไม่ยอมรับกันในเชิงคุณค่า โดยเฉพาะความขัดแย้งที่เกิดจากการตีความความยุติธรรมแตกต่างกัน เช่น คนกลุ่มหนึ่งยึดความเสมอภาคเป็นเกณฑ์หลัก ขณะที่อีกกลุ่มยึดคุณธรรม ฐานะ หรือประวัติศาสตร์เป็นหลักในการ “พึงได้รับ” ซึ่งทำให้ความขัดแย้งไม่สามารถจัดการด้วยการ “เฉลี่ย” แต่ต้องอาศัยกรอบคุณธรรมในการวางโครงสร้างการจัดสรรอย่างมีเหตุผลและน่าเชื่อถือ แนวคิดเรื่องความยุติธรรมเชิงจัดสรร ในฐานะกลไกจัดการความแตกต่าง จึงมีบทบาทสำคัญในงานวิจัยนี้ โดยไม่ได้ถูกนำเสนอในฐานะ “สูตรการแบ่งปัน” ทางโครงสร้างเท่านั้น หากแต่ยังเป็นกรอบจริยธรรมที่สามารถจัดการกับข้อเรียกร้องเรื่องความดีงามที่แตกต่างกันในสังคมได้อีกด้วย อริสโตเติลยอมรับว่า ไม่มีใครเป็นผู้ตัดสินที่ปราศจากอคติในเรื่องที่ตนได้ประโยชน์ (Aristotle, ca. 350 B.C.E./2000, 1109b) การเมืองจึงต้องจัดให้มีโครงสร้างหรือบรรทัดฐานที่ “ประชาชนโดยทั่วไป” รู้สึกว่ามีเหตุผลและสมควร ซึ่งอาจมิใช่การให้เท่า ๆ กัน หากแต่เป็นการให้ “ตามควร” ตามสัดส่วนของคุณสมบัติหรือคุณูปการที่เป็นที่ยอมรับในบริบทของรัฐนั้น ๆ

ข้อเสนอหลักของงานวิจัยนี้จึงมิใช่เพียงการใช้ “อริสโตเติลเพื่ออธิบายความขัดแย้ง” หากแต่เสนอให้อริสโตเติลเป็นกรอบคิดทางเลือกในการวางโครงสร้างสังคมที่ต่างออกไป โดยเฉพาะในแง่ที่ว่า ความเห็นต่างคือ “พื้นที่ทางการเมือง” หรือ “Where politics happens” และการเมืองที่มีคุณธรรมคือการเมืองที่จัดการกับความไม่ลงรอยเหล่านี้อย่างสร้างสรรค์ ผ่านคุณธรรม เช่น ความยุติธรรม ความกล้าหาญ ความรู้เชิงปฏิบัติ หรือ Phronesis เป็นต้น สรุปแล้ว งานวิจัยนี้พยายามพลิกกรอบความเข้าใจที่มองการแบ่งขั้วทางการเมืองว่าเป็นปัญหา ไปสู่ความเข้าใจใหม่ว่า การแบ่งขั้วเป็นกระบวนการธรรมชาติของชีวิตการเมือง และสามารถจัดการด้วยโครงสร้างเชิงคุณธรรม โดยเฉพาะผ่านแนวคิดความยุติธรรมเชิงจัดสรรและการยอมรับความแตกต่างในฐานะเงื่อนไขของชุมชนทางการเมือง

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ความขัดแย้งทางการเมืองผ่านกรอบความคิดของอริสโตเติล ข้อค้นพบของงานวิจัยชี้ให้เห็นว่า อริสโตเติลมีความเข้าใจต่อ (1) ธรรมชาติของมนุษย์ในฐานะสัตว์การเมืองซึ่งยอมรับว่าความแตกต่างเป็นเงื่อนไขของการอยู่ร่วมกันและการพัฒนาไปสู่ชีวิตที่ดี (2) ความขัดแย้งทางการเมืองเป็นองค์ประกอบภายในของ Polis ที่ไม่อาจแยกออกจากโครงสร้างของระบอบการเมืองใด ๆ ได้ และควรถูกบริหารจัดการอย่างมีคุณธรรม แทนที่จะถูกมองเป็นความล้มเหลวของระบอบการเมือง และ (3) แนวคิดเรื่องความยุติธรรมเชิงจัดสรรของอริสโตเติลพิจารณาความยุติธรรมบนหลักความเหมาะสม (Desert) และความแตกต่างทางคุณลักษณะ ไม่ใช่บนฐานของความเสมอภาคเชิงปริมาณ ซึ่งควรนำมาใช้เป็นหลักในการทำความเข้าใจความไม่ลงรอยเชิงคุณค่าในสังคมประชาธิปไตยร่วมสมัย

ข้อเสนอสำคัญของงานวิจัยนี้คือ การเสนอให้มีการนำแนวคิดอริสโตเติลมาเป็นกรอบคิดทางเลือกในการทำความเข้าใจและจัดการความขัดแย้ง ไม่ใช่ในฐานะต้นแบบของความกลมเกลียว หากแต่ในฐานะแนวคิดที่เสนอว่า “ความไม่ลงรอย” อาจเป็นทรัพยากรทางคุณธรรมของรัฐได้ โดยมองความขัดแย้งเป็น “เครื่องมือในการพัฒนา” แทนที่จะเป็น “ปัญหาที่ต้องขจัด” อันจะนำไปสู่ช่องทางใหม่ในการออกแบบโครงสร้างทางการเมืองและการอยู่ร่วมที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษารอบคิดเรื่องความขัดแย้งในงานของอริสโตเติลอื่น ๆ เพิ่มเติมนอกเหนือจาก Ethics และ Politics เช่น Rhetoric และ Topics เพื่อเข้าใจพลวัตของการให้เหตุผล การแย้ง และการถกเถียงในสังคมการเมือง ซึ่งอาจช่วยขยายฐานความเข้าใจต่อบทบาทของความไม่ลงรอยในระบอบประชาธิปไตยให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น
2. งานวิจัยในอนาคตสามารถนำแนวคิดในเชิงทฤษฎีของอริสโตเติลไปประยุกต์ในเชิงประจักษ์ โดยวิเคราะห์กรณีศึกษาในบริบทที่มีความขัดแย้งในเชิงคุณค่าสูง เช่น ความขัดแย้งด้านอัตลักษณ์ในชุมชนหนึ่ง ๆ เพื่อวัดผลของการจัดการความแตกต่างตามแนวทางของอริสโตเติลในเชิงโครงสร้าง

เอกสารอ้างอิง

- Abramowitz, A. I. (2015). The new American electorate. In J. A. Thurber & A. Yoshinaka (Eds.), *American gridlock: The sources, character, and impact of political polarization* (pp. 19, 408–446). Cambridge University Press.
- Aristotle. (2000). *Nicomachean ethics* (R. Crisp, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published ca. 350 B.C.E.)
- Aristotle. (2017). *Politics: A new translation* (C. D. C. Reeve, Trans.). Indianapolis: Hackett Publishing.
- Baggini, J. (2018, May 23). Aristotle's thinking on democracy has more relevance than ever. *Prospect Magazine*. Retrieved June 27, 2025, from

- <https://www.prospectmagazine.co.uk/ideas/philosophy/41247/aristotles-thinking-on-democracy-has-more-relevance-than-ever>
- Barnes, J. (2006). *Aristotle's Politics: Critical Essays*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press. (Note: Published review appears in *Bryn Mawr Classical Review*.)
- Bejan, T. (2020, November 24). What US democracy can learn from ancient Greek philosophy. London: *New Statesman*. Retrieved June 27, 2025, from <https://www.newstatesman.com/international-politics/us-election-2020/2020/11/what-us-democracy-can-learn-ancient-greek-philosophy>
- Berger, W., Singer, D., Bramson, A., Grim, P., Jung, J., Kovaka, K., & Berger, W. J. (2022). Philosophical considerations of political polarization. In D. Bordonaba Plou, V. Fernández Castro, & J. Torices (Eds.), *The political turn in analytic philosophy: Reflections on social injustice and oppression* (pp. 279–298). De Gruyter. Retrieved June 27, 2025, from <https://doi.org/10.1515/9783110612318-015>
- Brouwer, R. (2017). Justice in Aristotle's ethics and politics. In J. D. Smith (Ed.), *Aristotle's practical philosophy: On the relationship between his ethics and politics* (pp. 51–64). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- de Lara, E. C., & Brouwer, R. (2017). *Aristotle's practical philosophy: On the relationship between his ethics and politics*. Cham: Springer.
- Buchheim, T., Flashar, H., & King, R. A. H. (Eds.). (2003). *Kann man heute noch etwas anfangen mit Aristoteles?* [Can we still do something with Aristotle today?]. Berlin, Germany: Akademie Verlag.
- Cartledge, P. (2016, June 3). Ancient Greeks would not recognise our 'democracy' – they'd see an 'oligarchy'. *The Conversation*. Retrieved June 3, 2024, from <https://theconversation.com/ancient-greeks-would-not-recognise-our-democracy-theyd-see-an-oligarchy-60277>
- Esteban, J., & Schneider, G. (2008). Polarisation and conflict: Theoretical and empirical issues. *Journal of Peace Research*, 45(2), 131–141.
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerçi, P. (2025). Affective polarization, philia, and the Aristotelian perspective. *Frontiers in Political Science*, 7, Article 1553889. Retrieved June 27, 2025, from <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1553889>
- Fishkin, J. S., & Mansbridge, J. (2017). Introduction. *Daedalus*, 146(3), 6–13. Retrieved June 26, 2025, from https://doi.org/10.1162/DAED_x_00442
- Greco, J., & Groff, R. (Eds.). (2013). *Powers and capacities in philosophy: The new Aristotelianism*. New York, NY: Routledge.
- Günther, M. (2014). *Aristoteles – heute?: Eine exemplarische Kritik an einer historisierenden Philosophieauffassung* (Theorie und Forschung. Philosophie). Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Hall, E. (2018). *Aristotle's way: How ancient wisdom can change your life*. Random House.

- Höffe, O., (2003). *Aristotle*. Albany: SUNY Press.
- Hopkins, D. J., & Sides, J. (2015). *Political polarisation in American politics*. London: Bloomsbury Publishing.
- Klein, J. (2020). Francis Bacon. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition). Retrieved June 27, 2025, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/francis-bacon/>
- Knight, K. (2013). *Aristotelian philosophy: Ethics and politics from Aristotle to MacIntyre*. Cambridge: Polity Press.
- Kousser, T., & Tranter, B. (2018). The influence of political leaders on climate change attitudes. *Global Environmental Change*, 50, 100–109.
- Lockwood, T., & Samaras, T. (Eds.). (2015). *Aristotle's Politics: A critical guide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacIntyre, A. (1981). The nature of the virtues. *Hastings Center Report*, 11(2), 27–34.
- McKerlie, D. (2001). Aristotle's theory of justice. *The Southern Journal of Philosophy*, 39(1), 119–141.
- Miller, F. D. (1995). *Nature, justice, and rights in Aristotle's Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Nivola, P. S. (2005). *Thinking about political polarization*. Brookings Institution Policy Brief No. 139. Retrieved June 26, 2025, from <https://www.brookings.edu/articles/thinking-about-political-polarization/>
- Okin, S. M., & Satz, D. (1979). Woman's place and nature in a functionalist world. In *Women in Western political thought* (Rev. ed., pp. 73–96). Princeton, NJ: Princeton University Press. Retrieved June 27, 2025, from <https://doi.org/10.2307/j.ctt24hq74.9>
- Persily, N. (2015). *Solutions to political polarisation in America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Popper, K. (1945). *The open society and its enemies* (Vols. 1–2). London: Routledge.
- Prinz, J. (2021). Emotion and political polarization. In A. Falcato & S. Graça da Silva (Eds.), *The politics of emotional shockwaves* (pp. 1–16). Palgrave Macmillan. Retrieved June 27, 2025, from https://doi.org/10.1007/978-3-030-56021-8_1
- Rubin, L. G. (2018). Demagogy and the decline of middle-class republicanism: Aristotle on the Trump phenomenon. In A. J. Torres & M. B. Sable (Eds.), *Trump and political philosophy: Leadership, statesmanship, and tyranny* (pp. 51–73). Cham: Springer.
- Simpson, W., Koons, R., & Teh, N. (2017). Reflections on contemporary science and the new Aristotelianism. In W. Simpson, R. Koons, & N. Teh (Eds.), *Neo-Aristotelian perspectives on contemporary science* (pp. xx–xx). London: Routledge.
- Singer, D. J., Bramson, A., Grim, P., Jung, J., & Kovaka, K. (2019). Rational social and political polarization. *Philosophical Studies*, 176(8), 2243–2267.

- Skultety, S. (2019). *Conflict in Aristotle's political philosophy*. State University of New York Press.
- Smith, J. D. (2018). Aristotle's practical philosophy: On the relationship between his ethics and politics. *Journal of Ethics and Social Philosophy*, 14(2), 25–47. Retrieved June 27, 2025, from <https://doi.org/10.26556/jesp.v14i2.135>
- Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton: Princeton University Press.
- Talisie, R. B. (2007). Why democrats need the virtues. In L. Goodman & R. B. Talisie (Eds.), *Aristotle's politics today* (pp. 45–52). State University of New York Press.
- Tessitore, A. (2002). *Aristotle and modern politics: The persistence of political philosophy*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Valdesolo, P., & Graham, J. (Eds.). (2016). *Social psychology of political polarization*. New York, NY: Routledge.
- Von Leyden, W. (2014). *Aristotle on equality and justice*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Wallach, J. R. (1992). Contemporary Aristotelianism. *Political Theory*, 20(4), 613–641.
- Wilson, J. L. (2011). Deliberation, democracy, and the rule of reason in Aristotle's "Politics". *American Political Science Review*, 105(2), 259–274. Retrieved June 27, 2025, from <https://doi.org/10.1017/S0003055411000074>
- Winthrop, D. (1978). Aristotle and theories of justice. *American Political Science Review*, 72(4), 1201–1216. Retrieved June 26, 2025, from <https://doi.org/10.2307/1954534>.
- Wolfe, C. J. (2021). When is it prudent to polarize? *Perspectives on Political Science*, 50(1), 62–66.
- Yardi, S., & Boyd, D. (2010). Dynamic debates: An analysis of group polarization over time on Twitter. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30(5), 316–327. Retrieved June 26, 2025, from <https://doi.org/10.1177/0270467610380011>
- Yack, B. (1993). *The problems of a political animal: Community, justice, and conflict in Aristotelian political thought*. Berkeley, CA: University of California Press.

The Impact of Digital Capabilities in Biopharmaceutical Enterprises on Patients' Purchase Intention in the Context of Digital Transformation: The Mediating Role of Perceived Value

2

ผลกระทบของขีดความสามารถทางดิจิทัลขององค์กรชีวเภสัชกรรม
ต่อความตั้งใจซื้อของผู้ป่วยในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัล:
บทบาทการเป็นตัวกลางของคุณค่าที่ผู้บริโภครับรู้

รับบทความ 20 เมษายน 2568
แก้ไขบทความ 26 มิถุนายน 2568
ตอบรับบทความ 28 มิถุนายน 2568

Gaofang Zhou¹
เกาฟาง โจว
Haiyue Jiang²
ไห่เยว่ เจียง

1 นักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรการบริหารธุรกิจ วิทยาลัยนานาชาติจีน มหาวิทยาลัยรังสิต

Student of the Master of Business Administration Program, International Chinese College, Rangsit University

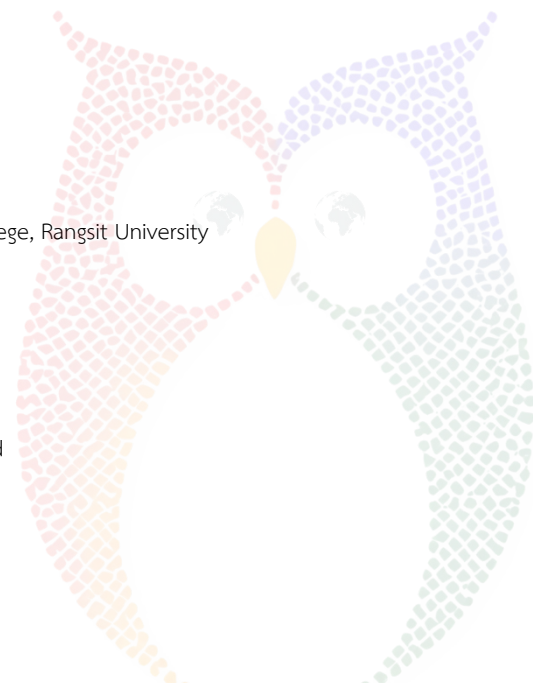
*Corresponding author, e-mail: zhou.g66@rsu.ac.th

2 อาจารย์ วิทยาลัยนานาชาติจีน มหาวิทยาลัยรังสิต

Lecturer, International Chinese College, Rangsit University

52/347 หมู่บ้านเมืองเอก ถ.พหลโยธิน ต.หลักหก อ.เมือง จ.ปทุมธานี 12000

52/347 Muang-Ake, Phaholyothin Road, Lak-Hok, Muang, Pathumthani 12000 Thailand

บทคัดย่อ

ในยุคที่การเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลเป็นไปอย่างรวดเร็ว บริษัทชีวเภสัชกรรมต้องพัฒนาขีดความสามารถทางดิจิทัลเพื่อยกระดับประสบการณ์ของผู้ป่วยและเสริมสร้างความสามารถในการแข่งขัน การศึกษานี้สำรวจผลกระทบของขีดความสามารถทางดิจิทัลต่อความตั้งใจซื้อของผู้ป่วย โดยมีคุณค่าที่รับรู้เป็นตัวแปรคันกลาง โดยอยู่บนฐานของทฤษฎีพฤติกรรมตามแผนและทฤษฎีขีดความสามารถแบบพลวัต การวิจัยนี้มุ่งเน้นไปที่ขีดความสามารถหลักสี่ประการ ได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลลูกค้า การมีส่วนร่วมของผู้ใช้ ความปลอดภัยของข้อมูล และการบูรณาการข้ามช่องทาง โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจและการวิเคราะห์เชิงประจักษ์ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าขีดความสามารถทางดิจิทัลเหล่านี้ส่งผลเชิงบวกต่อความตั้งใจซื้อ นอกจากนี้คุณค่าที่รับรู้ยังเป็นตัวกลางที่มีนัยสำคัญในความสัมพันธ์นี้ แสดงให้เห็นว่าขีดความสามารถทางดิจิทัลไม่เพียงส่งผลโดยตรง แต่ยังเพิ่มความตั้งใจซื้อทางอ้อมผ่านการยกระดับคุณค่าที่รับรู้ด้วย ผลการศึกษานี้เน้นย้ำถึงความสำคัญเชิงกลยุทธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลในการปรับปรุงประสบการณ์ผู้ป่วยและขับเคลื่อนผลงานในอุตสาหกรรมชีวเภสัชกรรม

คำสำคัญ : การเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัล บริษัทชีวเภสัชกรรม ขีดความสามารถทางดิจิทัล คุณค่าที่รับรู้ ความตั้งใจซื้อ

Abstract

As digital transformation accelerates, biopharmaceutical companies are enhancing their digital capabilities to improve the patient experience and strengthen competitive advantage. Grounded in the Theory of Planned Behavior and Dynamic Capabilities Theory, this study investigates how four core capabilities—customer data analysis, user engagement, data security protection, and cross-channel integration—affect patients' purchase intention, with perceived value as a mediating variable. Survey data were collected from 489 patients with hematological, oncological, or immune-related diseases and their families in China. The data were analyzed using SPSS 26.0, employing descriptive statistics, reliability and validity tests, correlation analysis, regression analysis, and mediation effect testing. Research findings demonstrate that digital capabilities not only directly increase patient purchase intention, but also indirectly enhance it through perceived value. These findings highlight the strategic importance of digital transformation in enhancing patient value and driving performance in the biopharmaceutical industry.

Keywords: Digital transformation, biopharmaceutical companies, digital capabilities, perceived value, purchase intention

1. Introduction

In the current wave of digital transformation, technologies such as the internet, big data, and artificial intelligence are profoundly reshaping the global economic structure and corporate strategies, thereby accelerating the shift toward digitally driven innovation models (Sánchez, 2017). The digital economy has emerged as a key engine of global growth, with its contribution to GDP particularly pronounced in China (Luo, 2024). The biopharmaceutical industry is undergoing profound changes, as digital technologies are not only enhancing operational efficiency but also reshaping how companies interact with patients and deliver value. According to the China Academy of Information and Communications Technology (CAICT, 2021), digital tools have significantly optimized R&D efficiency, reduced production costs, and streamlined supply chain management. A McKinsey & Company report (2024) further indicates that leading global pharmaceutical companies have achieved substantial improvements in quality control, cost-effectiveness, and patient treatment outcomes through digital transformation.

However, existing research has rarely addressed how digital capabilities influence patients' decisions to purchase medications. Beyond product quality, a company's level of digital maturity and the perceived value it delivers are becoming critical factors in patient decision-making (Venkatesh et al., 2012; Deng & Liu, 2017). Perceived value—patients' comprehensive assessment of treatment effectiveness, safety, convenience, and service quality—serves as a core determinant of purchase intention (Sweeney & Soutar, 2001; Zeithaml, 1988). Particularly in high-involvement disease contexts, such as cancer or autoimmune disorders, the mechanism by which digital capabilities influence purchase intention through perceived value remains insufficiently explored.

To address this, the study constructs a conceptual framework: Digital Capabilities → Perceived Value → Purchase Intention, focusing on four core capability dimensions: customer data analysis, cross-channel integration, data security and privacy protection, and interactive user engagement. Theoretically, it expands the application of Dynamic Capabilities Theory (DCT) and the Theory of Planned Behavior (TPB) within the biopharmaceutical sector. Practically, it offers strategic insights for companies to enhance digital competitiveness, meet regulatory demands, and address the evolving expectations of digitally literate patients. This study, based on patient survey data, reveals the direct impact of digital capabilities on purchasing behavior and the mediating role of perceived value, offering academic and practical insights for the industry's sustainable development.

2. Research questions

1. How do different dimensions of digital capabilities in biopharmaceutical companies influence patients' purchase intention?
2. How do various types of perceived value affect patients' purchase intention?
3. Does perceived value mediate the relationship between the digital capabilities of biopharmaceutical companies and patients' purchase intention?

To address the research questions, this study aims to develop a framework of “Digital Capabilities—Perceived Value—Purchase Intention” to explore how digital capabilities influence patient purchase decisions through perceived value. It seeks to reveal both direct and indirect effects while offering strategic insights for improving patient experience and market performance in biopharmaceutical firms.

3. Literature review

This literature review focuses on several key areas: digital transformation, biopharmaceutical enterprises, digital capabilities, perceived value, and patients' purchase intention. It also draws on the Theory of Planned Behavior and the Dynamic Capabilities Theory as theoretical foundations.

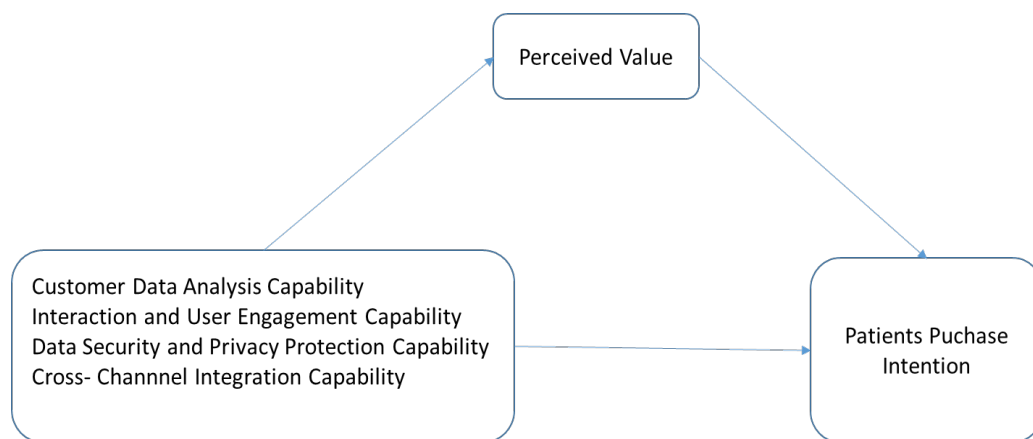

Figure 1 Theoretical Framework of Digital Capabilities in Biopharmaceutical Enterprises

3.1 Digital transformation

Digital transformation has emerged as a critical driver of competitiveness and patient care in the biopharmaceutical sector. It entails the deep restructuring of organizational models through digital technologies, exemplified by data-driven decision-making, precision R&D, intelligent manufacturing, and personalized services. Scholars such as Sousa-Zomer et al. (2020) define it as a technology-led organizational change, while Zhang et al. (2022) emphasize

its strategic nature in creating digital business models that enhance enterprise value. From an ecosystem perspective, Qian and He (2021) regard digital transformation as a reconfiguration of strategy, processes, and stakeholder networks. At a macro level, Jafari-Sadeghi et al. (2021) highlight its role in national innovation systems, and Liu et al. (2022) underline its foundational role in integrated management.

The transformation is dual-faceted, requiring alignment with the "technology-process-people" framework (Verina & Titko, 2019), and embedding ethical and regulatory compliance, as seen in Mergel et al.'s (2019) insights from the public sector. Applications such as AI-assisted target identification and blockchain-enabled drug traceability illustrate the synergy between biotechnology precision and digital agility (CAICT, 2021). This requires capabilities in data mining and process reengineering, alongside robust mechanisms for privacy and clinical transparency.

Despite progress in customer experience frameworks (Lemon & Verhoef, 2016), the interdependence between treatment effectiveness and data compliance remains underexplored. This study defines digital transformation as a co-evolution of digital capabilities, with a unique focus on leveraging patient-specific data to optimize therapeutic decisions within regulatory constraints. Biopharmaceutical firms are thus positioned not merely as drug manufacturers but as integrated providers of disease prevention, treatment, and rehabilitation. This shift enhances both competitiveness and patient experience.

3.2 Biopharmaceutical companies

Biopharmaceutical companies differ significantly from traditional pharmaceutical companies in terms of technology and industry characteristics. Traditional companies rely on chemical synthesis for small-molecule drugs, while biopharmaceutical companies focus on advanced technologies, such as genetic and cell engineering, for large-molecule drugs aimed at complex diseases, including cancer and rare diseases. These companies face high technological barriers, lengthy development cycles, and substantial capital investment, with growth largely dependent on breakthroughs in biotechnology (Pisano, 2006). The industry also benefits from collaborative innovation networks that span academia and industry, driving new drug development (Powell et al., 2005).

Digital transformation reshapes biopharmaceutical companies' value creation models by integrating AI, genomics, and big data. This has led to shifts from linear to data-driven iterative innovation and improved precision medicine systems. The convergence of IoT and CRM systems enables more dynamic and responsive patient services, thereby enhancing treatment adherence and the overall patient experience (Lemon & Verhoef, 2016). This transformation is a systemic change involving "technology, data, and services," and its success relies on organizational readiness in structure, processes, and culture (Sánchez, 2017).

This study focuses on biopharmaceutical companies with technological advantages and market influence in specific disease areas. These companies exemplify digital transformation practices that enhance competitiveness and contribute to optimizing the industry's innovation ecosystem. By integrating R&D resources and enhancing operational processes, they can transition from being drug suppliers to full-cycle health solution providers, addressing challenges such as high failure rates and lengthy development cycles.

3.3 Digital capabilities

In the digital economy era, digital capabilities have become a key driver of competitive advantage, particularly in the biopharmaceutical industry, which exhibits unique complexity. These capabilities impact drug quality control, precision in R&D, personalized patient services, and data privacy, largely because of the industry's high technical barriers, lengthy development cycles, stringent regulations, and complex patient needs.

Scholars have defined digital capability from various perspectives. Ritter and Pedersen (2020) emphasized the importance of data management and security. Liu et al. (2023) viewed it as a core competency for innovation in the digital era. Lenka et al. (2016) identified intelligence, connectivity, and analytical capabilities as its foundations. Trainor et al. (2014) emphasized social CRM, while Kannan & Li (2017) described it as an adaptive value-creation process.

Based on existing literature, this study focuses on four dimensions of digital capability tailored to the biopharmaceutical context: customer data analytics, user interaction and engagement, data security and privacy, and cross-channel integration. These dimensions reflect both the core elements of digital capability and the specific needs of the biopharmaceutical sector.

Accordingly, this paper defines digital capability in biopharmaceutical firms as the ability to leverage digital technologies for data insights, customer engagement, privacy protection, and resource integration, ultimately enhancing patients' purchase intentions. This multidimensional definition aligns with the industry's digital development needs and supports improved customer relationships, experiences, and market competitiveness.

3.4 Perceived value

Perceived value, a core concept in consumer behavior research, represents patients' subjective assessment of a product or service's overall utility, balancing "gains" and "costs" (Zeithaml, 1988). Early studies conceptualized perceived value as a transactional trade-off between perceived quality and cost (Dodds et al., 1991). Later, scholars expanded its meaning, with Woodruff (1997) proposing a "value hierarchy model" that includes functional attributes and how well patients' goals are met. Yang & Peterson (2004) emphasized emotional and social factors in value perception.

Recent studies highlight the dynamic and context-dependent nature of perceived value. For example, Wang & Hazen (2016) found that digital services enhance perceived value by increasing convenience and personalization. Blut, Chaney & Lunardo (2023) noted that data security and transparency in privacy-sensitive industries, such as biopharmaceuticals, reduce psychological costs, thereby improving value assessments. This aligns with Pura (2005) "experience–value" framework, where past interactions shape future decisions.

In the context of biopharmaceutical digital transformation, perceived value encompasses not just efficacy and price but also digital interaction elements such as privacy protection and cross-channel consistency. This study defines perceived value as the overall judgment formed by patients through the evaluation of functional, emotional, and social benefits, while weighing monetary and non-monetary costs. This concept serves as a mediator in the "digital capabilities → purchase intention" link, providing a foundation for further development of the theoretical model.

3.5 Patients' purchase intention

In the era of digital transformation, a patient's purchase intention refers to their willingness to buy biopharmaceutical products or services based on their perceived value, quality, and price. According to the Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1991), purchase intention is influenced by three key factors: attitude, subjective norms, and perceived control. Prior studies (Pura, 2005; Mukherjee & Nath, 2007; Grewal et al., 2017) have shown that it is shaped by traditional factors, such as price and brand, as well as digital features, including personalization, interactivity, and service customization. Dodds et al. (1991) and Parasuraman et al. (1988) emphasize the role of perceived value in shaping purchase behavior, whereas Howard & Sheth (1969) view it as the result of a decision-making process.

This study defines purchase intention as patients' proactive tendency to purchase biopharmaceutical products or services within the context of digital transformation, particularly influenced by experiences of personalized services, data-driven interaction, and perceived data security.

3.6 Theory of Planned Behavior

The Theory of Planned Behavior (TPB) provides a comprehensive framework for understanding patient purchasing behavior. Extending the Theory of Reasoned Action (TRA), TPB incorporates perceived behavioral control, highlighting the influence of external factors on behavior. TRA emphasizes behavioral intention but neglects external constraints, whereas TPB includes attitude, subjective norms, and perceived control as factors that shape behavioral intention.

This study applies TPB to explore the impact of digital capabilities in biopharmaceutical companies on patients' purchase intention. Digital capabilities influence purchase intention through:

Attitude: Personalized recommendations and data analytics (Li et al., 2016) enhance patients' perceptions of quality and improve their attitudes toward purchasing. Privacy protection reduces risk perception, boosting trust and satisfaction.

Subjective Norms: Cross-channel integration ensures consistent brand experiences (Mukherjee & Nath, 2007; Verhoef et al., 2015), reinforcing social identity and influencing purchase intention.

Perceived Behavioral Control: Data security and privacy measures (Bansal et al., 2010) alleviate concerns, enhancing trust and control over the purchase decision.

In conclusion, TPB demonstrates that digital capabilities enhance patient purchase intentions by improving attitudes, social influence, and perceived control, clearly illustrating how digital transformation can drive consumer engagement in the biopharmaceutical sector.

3.7 Dynamic Capabilities Theory

Dynamic Capabilities Theory (DCT) highlights how firms sustain competitive advantage by dynamically managing resources and responding to environmental changes. Digital capabilities, as a dynamic capability, enable firms to adapt quickly to technological shifts and market demands, maintaining a competitive edge (Teece et al., 1997; Eisenhardt & Martin, 2000).

In the digital transformation of biopharmaceutical companies, DCT is applied to enhance digital capabilities. Customer data analytics provide insights into patient behavior, boosting purchase intentions (Wamba et al., 2015). Interaction and engagement capabilities foster emotional connections and loyalty, increasing purchase intention (Sashi, 2012). Data security and privacy measures enhance trust, which in turn fosters purchase intention (Bansal et al., 2015). Cross-channel integration ensures a consistent experience across platforms, a factor critical to improving patient satisfaction and informed decision-making (Verhoef et al., 2015).

Perceived value serves as a mediator in the relationship between digital capabilities and purchase intention. Zeithaml (1988) emphasizes its role in shaping attitudes and decisions. Ajzen's (1991) Theory of Planned Behavior further substantiates the influence of attitude, subjective norms, and perceived behavioral control on intention.

In conclusion, DCT elucidates how enhancing digital capabilities and perceived value within biopharmaceutical companies positively impacts patient purchase intention, thereby illustrating the transformative effect of digitalization on patient behavior.

4. Research Methodology

This study, based on the Dynamic Capabilities Theory and the Theory of Planned Behavior, investigates the influence of digital capabilities on patient purchase intention in

biopharmaceutical companies, incorporating perceived value as a mediating variable. The following hypotheses are proposed:

H1: The digital capabilities of biopharmaceutical companies have a significant positive impact on patients' purchase intention. H1a: Customer data analytics capability positively influences patients' purchase intention. H1b: Interaction and user engagement capability positively influences patients' purchase intention. H1c: Data security and privacy protection capability positively influences patients' purchase intention. H1d: Cross-channel integration capability positively influences patients' purchase intention. H2: Perceived value has a positive impact on patients' purchase intention. H3: Perceived value mediates the relationship between digital capabilities and patients' purchase intention. The questionnaire design includes dimensions of digital capabilities, perceived value, and purchase intention. After a pilot test and subsequent refinement, a 46-item questionnaire was finalized. The survey was conducted online from February 12 to 17, 2024, resulting in 489 valid responses. Data analysis was performed using SPSS 26.0, which included descriptive statistics, reliability and validity assessments, correlation analysis, regression analysis, and mediation effect tests to verify the hypotheses.

5. Research Results

5.1 Descriptive statistical analysis

The descriptive statistical analysis yielded the following results:

Table 1. Demographic Characteristics of the Sample (N = 489)

Category	Option	Frequency	Percentage
Gender	Male	218	44.58%
	Female	271	55.42%
Age	18-30 years	161	32.92%
	31-40 years	156	31.90%
	41-50 years	87	17.79%
	51 years and above	85	17.38%
Have you ever been or are you currently receiving treatment for blood diseases, cancer, or immune-related diseases?	Patient has used	238	48.67%
	Family member has used	251	51.33%
	Total	489	100.00%

The results indicate that among the respondents, 55.42% were female and 44.58% were male. In terms of age distribution, 32.92% were between 18 and 30 years old, 31.90%

were aged 31 to 40, 17.79% were in the 41 to 50 age group, and 17.38% were aged 51 and above. This reflects a higher proportion of young and middle-aged participants. Regarding treatment experience, 48.67% of respondents reported personal use of treatment for blood diseases, cancer, or immune-related conditions, while 51.33% indicated that a family member had used such treatments. These findings indicate that the sample consists mainly of women and younger to middle-aged individuals, with balanced representation of both patients and their family members, thereby providing a representative foundation for the study.

5.2 Reliability Analysis

In this study, we conducted a rigorous assessment of the internal consistency of the questionnaire using Cronbach's alpha coefficients, as detailed below.

Table 2. Analysis Results of Cronbach's Alpha Coefficients for Research Variables

Dimension	Cronbach's Alpha	Number of Items
Customer Data Analysis Capability	0.888	5
Interaction and User Engagement Capability	0.874	5
Data Security and Privacy Protection Capability	0.864	5
Cross-Channel Integration Capability	0.88	5
Functional Value	0.878	5
Emotional Value	0.867	5
Social Value	0.87	5
Security Value	0.883	5
Purchase Intention	0.83	3

As shown in the table above, the Cronbach's alpha coefficients for all dimensions in this study exceeded the threshold of 0.70, indicating a high level of internal consistency within the constructs. These results confirm the high reliability of the questionnaire, supporting its use for further statistical analysis.

5.3 Validity Analysis

Validity testing was conducted on the collected sample data using SPSS 26.0, and the results are as follows:

Table 3. KMO and Bartlett's Test of Sphericity

KMO Value		0.849
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	11815.755
	Degrees of Freedom	903
	Significance Level	0.000

The results in the table indicate that the KMO value is 0.849, which is well above the critical threshold of 0.60 and indicates sampling adequacy. This suggests that the questionnaire demonstrates strong construct validity and is suitable for further factor analysis.

5.4 Correlation Analysis

The correlation analysis identified significant relationships among the study variables. A detailed analysis is as follows:

Table 4. Pearson Correlation Matrix Table

	Customer Data Analysis Capability	Interaction and User Engagement Capability	Data Security and Privacy Protection Capability	Cross-Channel Integration Capability	Perceived Value	Purchase Intention
Customer Data Analysis Capability	1	.266**	.260**	.158**	.353**	.229**
Interaction and User Engagement Capability	.266**	1	.161**	.212**	.291**	.306**
Data Security and Privacy Protection Capability	.260**	.161**	1	.114*	.219**	.259**
Cross-Channel Integration Capability	.158**	.212**	.114*	1	.223**	.249**
Perceived Value	.353**	.291**	.219**	.223**	1	.350**
Purchase Intention	.229**	.306**	.259**	.249**	.350**	1

Note: * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

The correlation analysis results indicate that there are significant positive correlations among the variables in this study, with results being statistically significant ($p < 0.01$). Specifically, customer data analysis capability shows a significant positive correlation with all other variables, particularly with perceived value ($r = 0.353$, $p < 0.01$), suggesting that this capability plays a key role in enhancing patient perceived value. The relationships between the variables were validated through the correlation tests, allowing for subsequent analysis.

5.5 Regression analysis

This study used regression analysis to explore the relationships between the hypothesized variables. The detailed analysis is as follows:

Table 5. Regression analysis of the dimensions of digital capabilities on purchase intention.

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Significance	Collinearity Statistics	
	B	Standard error	Beta			Tolerance	VIF
(Constant)	1.054	0.224		4.712	0.000		
Customer Data Analysis Capability	0.102	0.046	0.098	2.226	0.026	0.874	1.145
Interaction and User Engagement Capability	0.233	0.047	0.215	4.928	0.000	0.893	1.120
Data Security and Privacy Protection Capability	0.208	0.050	0.180	4.189	0.000	0.920	1.087
Cross-Channel Integration Capability	0.181	0.046	0.168	3.943	0.000	0.941	1.063
R ²	0.177						
Adjusted R ²	0.170						
F	25.975 (P=0.000)						
Dependent Variable: Purchase Intention							

The results of the regression analysis indicate that the model's R² value is 0.177, and the adjusted R² value is 0.170, meaning the independent variables explain 17.7% of the variance in purchase intention. This demonstrates some explanatory power of the model. The F-value is 25.975 ($p < 0.001$), indicating that the model is statistically significant overall. Specifically, the interaction and user engagement capability has a significant positive impact on purchase intention ($B = 0.233$, $Beta = 0.215$, $p < 0.001$). Data security and privacy protection capability ($B = 0.208$, $Beta = 0.180$, $p < 0.001$) and cross-channel integration capability ($B = 0.181$, $Beta = 0.168$, $p < 0.001$) also have significant positive effects on purchase intention. The influence of customer data analysis capability is relatively smaller ($B = 0.102$, $Beta = 0.098$, $p = 0.026$), but it is still significant. Collinearity diagnostics show that the VIF values for all independent variables are below 10, indicating no multicollinearity issues. In summary,

Hypothesis H1 is supported, meaning that the digital capabilities of biopharmaceutical companies have a significant positive impact on purchase intention.

Table 6. Regression Analysis of Digital Capabilities and Perceived Value on Purchase Intention.

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Significance	Collinearity Statistics	
	B	Standard error	Beta			Tolerance	VIF
(Constant)	0.396	0.262		1.511	0.131		
Digital Capabilities	0.556	0.077	0.322	7.181	0.000	0.812	1.231
Perceived Value	0.384	0.082	0.210	4.683	0.000	0.812	1.231
R ²	0.206						
Adjusted R ²	0.203						
F	63.217 (P=0.000)						
Dependent Variable: Purchase Intention							

The regression results show that digital capabilities (B = 0.556, Beta = 0.322, $p < 0.001$) and perceived value (B = 0.384, Beta = 0.210, $p < 0.001$) both have significant positive effects on purchase intention, supporting Hypothesis H2. The model explains 20.6% of the variance in purchase intention ($R^2 = 0.206$; Adjusted $R^2 = 0.203$) and is statistically significant ($F = 63.217$, $p < 0.001$). VIF values are all below 10, indicating no multicollinearity.

5.6 Mediation effect test of perceived value

In the mediation analysis section, this study aims to examine whether perceived value, as a mediating variable, mediates in the relationship between the digital capabilities of biopharmaceutical companies and patients' purchase intention.

Table 7. Mediation Analysis

	Effect Value	Boot SE	Boot LLCI	Boot ULCI	Proportion of Total Effect (%)
Indirect Effect	0.1572	0.0357	0.089	0.2299	22.04%
Direct Effect	0.5559	0.0774	0.4038	0.7081	77.96%
Total Effect	0.7131	0.0712	0.5732	0.8531	

The analysis of the mediating effect indicates that the total effect of digital capabilities on purchase intention is statistically significant (effect size = 0.7131, Boot LLCI = 0.5732, Boot ULCI = 0.8531). Specifically, digital capabilities exert a significant indirect effect on purchase intention through perceived value (effect size = 0.1572, Boot LLCI = 0.089, Boot ULCI = 0.2299),

accounting for 22.04% of the total effect. This suggests that perceived value plays a partial mediating role in the relationship between digital capabilities and purchase intention. In addition, the direct effect of digital capabilities on purchase intention remains significant (direct effect = 0.5559, Boot LLCI = 0.4038, Boot ULCI = 0.7081), representing 77.96% of the total effect. These results indicate that digital capabilities not only influence purchase intention indirectly via perceived value but also have a substantial direct impact. In summary, these findings support Hypothesis H3.

6. Discussion

This study confirms that four core digital capabilities—customer data analysis, user engagement, data security, and cross-channel integration—significantly enhance patients' purchase intention (H1). Perceived value partially mediates this relationship (H2) and is positively associated with purchase intention (H3), highlighting the importance of patients' perceptions of professionalism, convenience, and security in digital healthcare settings.

These findings align with previous research. For instance, the positive influence of digital capabilities is consistent with Kannan and Li (2017) and Verhoef et al. (2015), who emphasized the role of data-driven decision-making and digital engagement in improving customer experience. Similarly, the mediating role of perceived value echoes the work of Zeithaml (1988) and Sweeney and Soutar (2001), who identified functional, emotional, and social value as key drivers of purchase intention.

However, some deviations were observed. Unlike Kannan and Li (2017), who highlighted customer data analysis as a dominant factor, this study found its influence weaker compared to user engagement, possibly due to the biopharmaceutical industry's reliance on trust and direct communication. Moreover, while Bansal et al. (2010) focused on privacy's direct effect on trust, our findings suggest data security also indirectly boosts purchase intention via perceived value—especially vital in sensitive sectors like healthcare.

Theoretically, this study extends the Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1991) and supports the Dynamic Capabilities Theory (Teece et al., 1997), offering a dual framework for understanding how digital transformation drives patient engagement.

Practically, biopharmaceutical firms should: 1) leverage data analytics for personalized health services; 2) build interactive digital platforms to engage patients; 3) enhance data privacy to foster trust; 4) integrate online-offline channels for seamless experiences; and 5) increase perceived value across functional, emotional, and social dimensions.

In summary, this study highlights the strategic role of digital capabilities and perceived value in shaping patient behavior, offering theoretical insight and practical direction for digital transformation in the biopharmaceutical sector.

7. Conclusion

Through empirical analysis, this study provides an in-depth examination of the impact of digital capabilities on patient purchase intention in biopharmaceutical companies, as well as the underlying mechanisms through which this influence operates. The findings reveal that digital capabilities—including customer data analysis capability, interaction and user engagement capability, data security and privacy protection capability, and cross-channel integration capability—exert a significant positive direct effect on patients' purchase intention ($B = 0.556$, $p < 0.001$).

Among these, the effect of interaction and user engagement capability is the most pronounced ($B = 0.233$, $Beta = 0.215$, $p < 0.001$), suggesting that strengthening user interaction and engagement significantly promotes patients' purchasing behavior. Data security and privacy protection capability ($B = 0.208$, $Beta = 0.180$, $p < 0.001$) and cross-channel integration capability ($B = 0.181$, $Beta = 0.168$, $p < 0.001$) also show strong positive effects, underscoring patients' sensitivity to the protection of personal health information and the importance of optimizing multi-channel user experiences. While customer data analysis capability shows a comparatively smaller effect ($B = 0.102$, $Beta = 0.098$, $p = 0.026$), it remains statistically significant, indicating that leveraging big data for personalized recommendations can effectively enhance purchase intention.

Further analysis reveals that perceived value plays a significant mediating role in the relationship between digital capabilities and purchase intention, with an indirect effect of 0.1572, accounting for 22.04% of the total effect. This indicates that in addition to developing digital capabilities, biopharmaceutical companies should focus on increasing patients' perceived value of drugs or services to further stimulate purchasing behavior. Moreover, perceived value itself is a strong predictor of purchase intention ($B = 0.384$, $Beta = 0.210$, $p < 0.001$), establishing it as a key driving factor. This highlights the importance of enhancing the overall perceived value—across functional, emotional, social, and safety-related dimensions—in biopharmaceutical marketing strategies.

In conclusion, this study confirms the significant, positive impact of digital capabilities on patient purchase intention and affirms the important mediating role of perceived value. The findings offer both theoretical insights and practical guidance for biopharmaceutical firms seeking to optimize resource allocation, enhance patient experience, and strengthen market competitiveness amid ongoing digital transformation. By advancing digital capabilities and increasing perceived value, companies can effectively bolster their competitive advantage and support sustainable, long-term development.

References

- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Bansal, G., Zahedi, F. M., & Gefen, D. (2010). The impact of personal dispositions on information sensitivity, privacy concern and trust in disclosing health information online. *Decision Support Systems*, 49(2), 138-150. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2010.01.010>
- Bansal, G., Zahedi, F. M., & Gefen, D. (2015). The role of privacy assurance mechanisms in building trust and the moderating role of privacy concern. *European Journal of Information Systems*, 24(6), 624-644. <https://doi.org/10.1057/ejis.2014.41>
- Blut, M., Chaney, D., Lunardo, R., Mencarelli, R., & Grewal, D. (2023). Customer Perceived Value: A Comprehensive Meta-analysis. *Journal of Service Research*, 27(4), 501-524. <https://doi.org/10.1177/10946705231222295>
- China Academy of Information and Communications Technology (CAICT). (2021, November 19). *White paper on digital transformation of biopharmaceutical enterprises 2021*. Retrieved April 10, 2025, from <https://www.aii-alliance.org/resource/c331/n2630.html>
- Deng, Z. H., & Liu, S. (2017). Understanding consumer health information-seeking behavior from the perspective of the risk perception attitude framework and social support in mobile social media websites. *International Journal of Medical Informatics*, 105, 98-109. <https://doi.org/10.1016/j.ijmedinf.2017.05.014>
- Dodds, W. B., Monroe, K. B., & Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28(3), 307-319. <https://doi.org/10.1177/002224379102800305>
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: What are they? *Strategic Management Journal*, 21(10-11), 1105-1121. [https://doi.org/10.1002/1097-0266\(200010/11\)21:10/11<1105::AID-SMJ133>3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/1097-0266(200010/11)21:10/11<1105::AID-SMJ133>3.0.CO;2-E)
- Grewal, D., Roggeveen, A. L., & Nordfält, J. (2017). The future of retailing. *Journal of Retailing*, 93(1), 1-6.
- Howard, J. A., & Sheth, J. N. (1969). *The theory of buyer behavior* (1st ed.). New York: Wiley.
- Jafari-Sadghi, V., Garcia-Perez, A., Candelo, E., & Coeurderoy, J. (2021). Exploring the impact of digital transformation on technology entrepreneurship and technological market expansion: The role of technology readiness, exploration and exploitation. *Journal of Business Research*, 124, 100-111. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.11.020>
- Kannan, P. K., & Li, H. A. (2017). Digital marketing: A framework, review, and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), 22-45. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2016.11.006>

- Lemon, K. N., & Verhoef, P. C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal of Marketing*, 80(6), 69-96.
<https://doi.org/10.1509/jm.15.0420>
- Li, H., Wu, J., Gao, Y., & Shi, Y. (2016). Examining individuals' adoption of healthcare wearable devices: An empirical study from privacy calculus perspective. *International Journal of Medical Informatics*, 88, 8-17. <https://doi.org/10.1016/j.ijmedinf.2015.12.010>
- Liu, F., Liu, T., & Kong, X. Y. (2023). The mode of digital capability cultivation for innovative talents from the perspective of CDIO educational concept. *Advances in Educational Technology and Psychology*, 7, 22-26. <https://doi.org/10.23977/aetp.2023.071204>
- Liu, L, Y., Yang, Y., & Ran, H. Y. (2022). Costs of biopharmaceutical enterprises under digital transformation. *New Finance – Corporate Finance*, 2022(5), 36-40.
- Luo, R. (2024, February 29). Measurement and analysis of the development level of China's digital economy. *Operations Research and Fuzziology*, 14(1), 418-425.
<https://doi.org/10.12677/ORF.2024.141039>
- McKinsey & Company. (2024). Digital transformation in pharma: Unlocking patient-centric value. Retrieved April 8, 2025, from <https://www.mckinsey.com/industries/life-sciences/our-insights/digital-transformation-in-pharma>
- Mergel, I., Edelmann, N., & Haug, N. (2019). Defining digital transformation: Results from expert interviews. *Government Information Quarterly*, 36(4), 101385.
<https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.06.002>
- Mukherjee, A., & Nath, P. (2007). Role of electronic trust in online retailing: A re-examination of the commitment-trust theory. *European Journal of Marketing*, 41(9/10), 1173-1202.
<https://doi.org/10.1108/03090560710773390>
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). Servqual: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-(missing page number?)
- Pisano, G. P. (2006). *Science business: The promise, the reality, and the future of biotech* (1st ed.). Harvard Business School Press.
- Powell, W. W., White, D. R., Koput, K. W., & Owen-Smith, J. (2005). Network dynamics and field evolution: The growth of interorganizational collaboration in the life sciences. *American Journal of Sociology*, 110(4), 1132-1205. <https://doi.org/10.1086/421508>
- Pura, M. (2005). Linking perceived value and loyalty in location-based mobile services. *Managing Service Quality*, 15(6), 509-538. <https://doi.org/10.1108/09604520510634005>
- Qian, J., & He, Y. (2021). A study on the mechanism of dynamic capability building and digital transformation in traditional enterprises. *China Soft Science*, 9, 135-143.
<https://doi.org/10.3969/j.issn.1002-9753.2021.06.013>

- Ritter, T., & Pedersen, C. L. (2020). Digitization capability and the digitalization of business models in business-to-business firms: Past, present, and future. *Industrial Marketing Management*, 86, 180–190. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2019.11.019>
- Lenka, S., Parida, V., & Wincent, J. (2016). Digitalization capabilities as enablers of value co-creation in servitizing firms. *Psychology & Marketing*, 34(1), 92–100. <https://doi.org/10.1002/mar.20975>
- Sánchez, M. A. (2017). A framework to assess organizational readiness for the digital transformation. *Dimensión Empresarial*, 15(2), 27–40. <https://doi.org/10.15665/rde.v15i2.976>
- Sashi, C. M. (2012). Customer engagement, buyer-seller relationships, and social media. *Management Decision*, 50(2), 253–272. <https://doi.org/10.1108/00251741211203551>
- Sousa-Zomer, T. T., Neely, A., & Martinez, V. (2020). Digital transforming capability and performance: a microfoundational perspective. *International Journal of Operations & Production Management*, 40(7/8), 1095–1128. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-06-2019-0444>
- Sweeney, J. C., & Soutar, G. N. (2001). Consumer perceived value: The development of a multiple-item scale. *Journal of Retailing*, 77(2), 203–220.
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509–533.
- Trainor, K. J., Andzulis, J. M., Rapp, A., & Agnihotri, R. (2014). Social media technology usage and customer relationship performance: A capabilities-based examination of social CRM. *Journal of Business Research*, 67(6), 1201–1208. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.05.002>
- Venkatesh, V., Thong, J. Y. L., & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, 36(1), 157–178. <https://doi.org/10.2307/41410412>
- Verhoef, P. C., Kannan, P.K., & Inman, J. (2015). From multi-channel retailing to omni-channel retailing: Introduction to the special issue on multi-channel retailing. *Journal of Retailing*, 91(2), 174–181. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2015.02.005>
- Verina, N., & Titko, J. (2019). Digital transformation: Conceptual framework. In *Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering* (pp. 9–10). Vilnius, Lithuania: Vilnius Gediminas Technical University. <https://doi.org/10.3846/cibmee.2019.073>
- Wamba, S. F., Akter, S., & Edwards, A. (2015). How 'big data' can make big impact: Findings from a systematic review and a longitudinal case study. *International Journal of Production Economics*, 165, 234–246. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2014.12.031>

- Wang, Y., & Hazen, B. T. (2016). Consumer product knowledge and intention to purchase remanufactured products. *International Journal of Production Economics*, 181, 460–469. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2015.08.031>
- Woodruff, R. B. (1997). Customer value: The next source for competitive advantage. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 25(2), 139-153. <https://doi.org/10.1007/BF02894350>
- Yang, Z., & Peterson, R. T. (2004). Customer perceived value, satisfaction, and loyalty: The role of switching costs. *Psychology & Marketing*, 21(10), 799–822. <https://doi.org/10.1002/mar.20030>
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: A means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22. <https://doi.org/10.1177/002224298805200302>
- Zhang, J. W., Tu, Y. Q., & Jin, X. J. (2022). A review and prospect of research on digital business models. *Science & Technology Progress and Policy*, 39(13), 151–160. <https://doi.org/10.6049/kjjbydc.2021090265>

งานสังคมสงเคราะห์

กับผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ: ขอบเขต
เครื่องมือ และทิศทางการพัฒนางาน

3

Social Work with Involuntary Clients:
Scope, Tools, and Directions for
Practice Development

ทรงศักดิ์ รักพ่วง¹

Songsak Rakpuang

รับบทความ	17 มกราคม 2567
แก้ไขบทความ	26 พฤษภาคม 2568
ตอบรับบทความ	28 พฤษภาคม 2568

1 อาจารย์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
99 หมู่ 18 ถนนพหลโยธิน อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12121
Lecturer at the Faculty of Social Administration, Thammasat University
99 Moo 18, Phahonyothin Road, Khlong Luang, Pathum Thani Thailand 12121
E-mail: songsak.rakpuang@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้เป็นบทความวิชาการ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอขอบเขตการทำงานในเชิงประเด็นหน่วยบริการ พื้นที่การทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด รวมถึงอภิปรายถึงเครื่องมือที่เหมาะสมในการทำงาน ตลอดจนนำเสนอทิศทางการพัฒนางานด้านเด็กที่กระทำความผิด ทั้งนี้ เด็กที่กระทำความผิดเป็นหนึ่งในกลุ่มเป้าหมายผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจ ซึ่งถูกส่งต่อมาเพื่อเข้าสู่การทำงานสังคมสงเคราะห์ โดยมีขอบเขตการทำงานในเชิงประเด็นด้านการบำบัด แก้ไข และฟื้นฟู ด้านการป้องกัน ด้านการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิ และการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพ ขณะที่ขอบเขตการทำงานในเชิงหน่วยบริการนั้นมีหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยบริการในสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงแรงงาน เป็นต้น ส่วนขอบเขตการทำงานในเชิงพื้นที่ได้มุ่งเน้นในเชิงสถาบันทางสังคม ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน ชุมชนและสังคม ผ่านเครื่องมือที่เหมาะสมในการทำงาน อาทิ กระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ แผนผังครอบครัวหรือสาแหรกครอบครัว และการเยี่ยมบ้าน จากผลการศึกษามีข้อเสนอแนะต่อทิศทางการพัฒนางาน แบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับมหภาค ได้แก่ การสร้างและพัฒนาเครือข่ายในการทำงาน และการพัฒนานโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ระดับจุลภาค ได้แก่ การดำเนินงานที่เน้นด้านการป้องกัน และการพัฒนาองค์ความรู้ ทักษะ เครื่องมือในการทำงาน

คำสำคัญ : งานสังคมสงเคราะห์ ผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจ เด็กที่กระทำความผิด

Abstract

This article presents an academic analysis aimed at exploring the scope of work in terms of key issues, service providers, and areas of intervention involving children in conflict with the law. It also discusses appropriate tools for practice and outlines future directions in service provision for this group. These children are considered involuntary clients who are referred to the social work system. The scope of work in terms of key issues includes treatment, correction, and rehabilitation; prevention; protection and the safeguarding of rights; and the enhancement of individual capacity and well-being. A range of agencies are involved in service delivery, including those under the Ministry of Social Development and Human Security, Ministry of Justice, Ministry of Education, Ministry of Public Health, and Ministry of Labor. In terms of area-based practice, the focus is on social institutions, including the family, school, community, and society. These are addressed through appropriate approaches and tools, such as the social work intervention process, family genograms and home visits to support effective assessment and practice. The findings of this study lead to the recommendations for the future development of practice at two levels. At the macro level, this involves the creation and strengthening of networks, along with the development of relevant policies and laws. At the micro level, it involves prevention-oriented approaches and the development of knowledge, skills, and tools for practice.

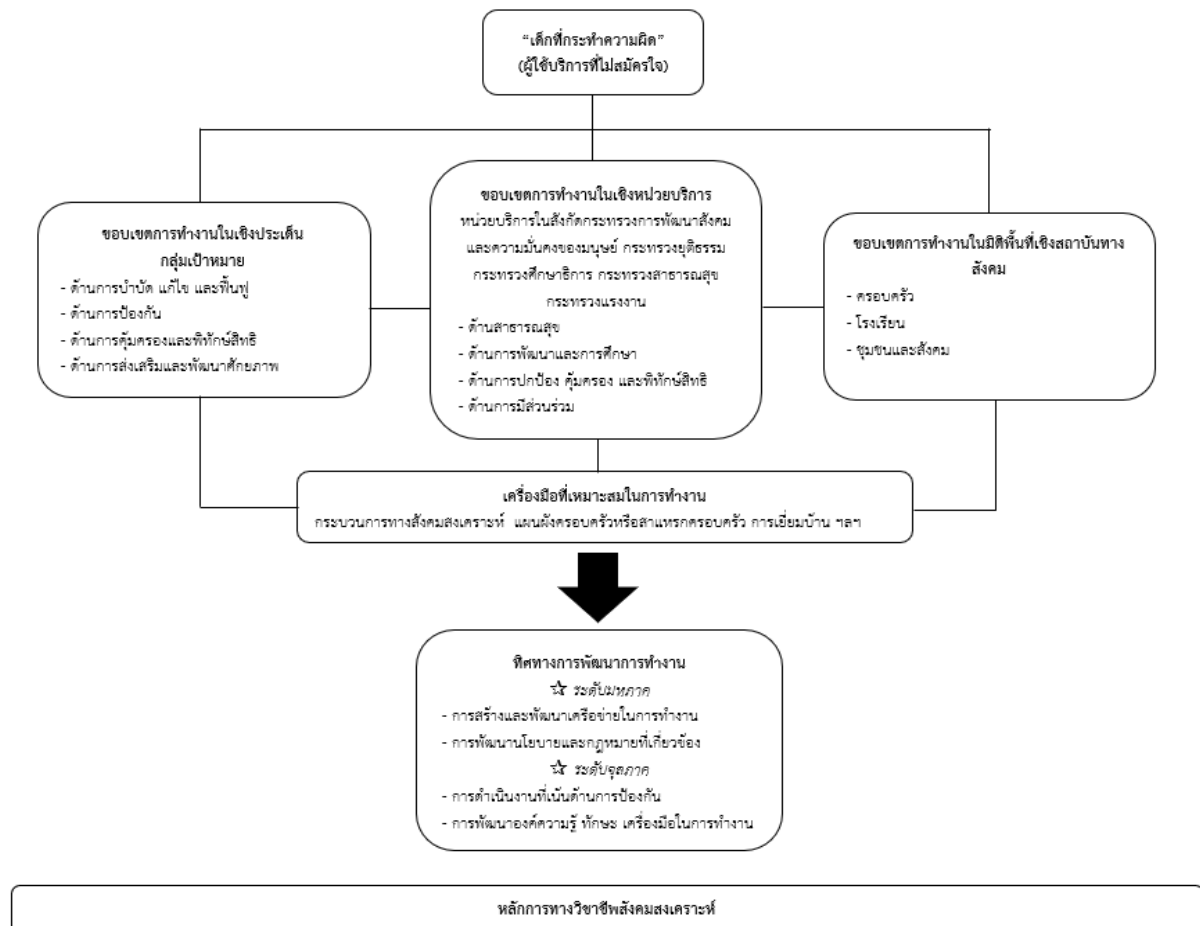
Keywords: Social work, Involuntary clients, Children in conflict with the law

บทนำ

ปัจจุบันปัญหาเด็กและเยาวชนกระทำความผิดเป็นปัญหาหนึ่งที่สังคมไทยต่างเป็นกังวลเนื่องจากมีแนวโน้มที่รุนแรงและมีจำนวนมากขึ้น จากรายงานประจำปีของกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรม พบว่าสถิติการกระทำความผิดซ้ำของเด็กและเยาวชนทั่วประเทศมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ในช่วงปี พ.ศ. 2552-2557 โดยพบว่าในปี พ.ศ. 2552 เด็กและเยาวชนผู้กระทำความผิดซ้ำคิดเป็นร้อยละ 13.57 ปี พ.ศ. 2554 คิดเป็นร้อยละ 15.86 ปี พ.ศ. 2556 คิดเป็นร้อยละ 18.63 และปี พ.ศ. 2557 คิดเป็นร้อยละ 20.50 ตามลำดับ ขณะที่ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 มีเด็กและเยาวชนที่ได้รับการปล่อยตัวจำนวน 1,456 คน และพบว่ามีเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดซ้ำและติดตามในรอบปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 มีจำนวน 228 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 15.66 (กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน, 2566) จากสถิติดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการกระทำความผิดซ้ำของเด็กและเยาวชนมีแนวโน้มไม่คงที่และอาจจะเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นความท้าทายอย่างยิ่งต่อการทำงานที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมเด็กและเยาวชนที่ต้องกลับมาพิจารณาทบทวน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแนวทางการทำงาน ทั้งนี้ งานสังคมสงเคราะห์เป็นวิชาชีพหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการบำบัดแก้ไขฟื้นฟูเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิด โดยเฉพาะนักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานในสังกัดกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรม ทั้งสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน และศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชน ซึ่งมีหน้าที่หลักคือการศึกษา รวบรวม วิเคราะห์ ข้อมูลของเด็กและเยาวชนในด้านครอบครัว สังคม สภาพแวดล้อม รูปแบบการดำเนินชีวิต ฯลฯ โดยนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการวิเคราะห์ ดำเนินการจำแนกประเภทและวางแผนการให้การบำบัดฟื้นฟู เด็ก เยาวชนและครอบครัว เพื่อช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทัศนคติ และเตรียมความพร้อมภายหลังปล่อยตัวของเด็กและเยาวชนให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตในสังคม (กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน, 2561; อารีรัตน์ อติชัยเดชรินทร์, 2562)

ในอีกแง่มุมหนึ่ง เด็กและเยาวชนเปรียบเสมือนอนาคตของชาติที่ควรได้รับการอบรมบ่มนิสัยให้เป็นพลเมืองดีอยู่ในศีลธรรม เคารพต่อกฎหมาย เมื่อเติบโตใหญ่พลเมืองของประเทศก็จะมีแต่คนดี และประเทศเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ ดังนั้น หากไม่มีการพิจารณาทบทวนหลักการ วิธีการทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด เพื่อส่งเสริมงานด้านนี้ อาจทำให้ประเทศต้องสูญเสียฐานทรัพยากรสำคัญที่จะเป็นกำลังหลักในการพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคตในขณะที่ (นำข้อความด้านล่างมาต่อให้เป็นย่อหน้าเดียวกัน)การทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด ซึ่งเป็นเป้าหมายที่เรียกว่า “Involuntary Clients” หรือ “ผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ” ซึ่งกลุ่มผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจนั้นมีอยู่หลากหลาย เช่น ผู้ใช้สารเสพติด ผู้สูงอายุ เด็กที่กระทำความผิด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม กลุ่มเด็กที่กระทำความผิดเป็นกลุ่มที่น่าสนใจที่ถูกส่งต่อมาเพื่อเข้าสู่การทำงานสังคมสงเคราะห์ เป็นกระบวนการทำงานที่ใช้ต้องทั้งศาสตร์และศิลป์บนฐานหลักการทางวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ เช่น การเคารพในศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ การไม่เลือกปฏิบัติ การยอมรับในความแตกต่าง เป็นต้น รวมถึงต้องคำนึงถึงการปรับใช้เครื่องมือ ทักษะทางสังคมสงเคราะห์อย่างเหมาะสม เพื่อป้องกัน แก้ไข ฟื้นฟู และพัฒนากลุ่มเป้าหมายให้ได้รับประโยชน์สูงสุดจากกระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ ด้วยเหตุนี้การศึกษาเพื่อสะท้อนการวิเคราะห์สังเคราะห์ขอบเขตการทำงานในเชิงประเด็น หน่วยบริการ พื้นที่การทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด รวมถึงอภิปรายถึงเครื่องมือที่เหมาะสมในการทำงาน ตลอดจนทิศทางการพัฒนางานด้านเด็กที่กระทำความผิดจึงเป็นประเด็นสำคัญที่ควรนำมาศึกษาอันจะนำไปสู่แนวทางการพัฒนาทิศทางการทำงานที่มีประสิทธิภาพต่อไป ทั้งนี้ ผลการศึกษาสามารถนำมาวิเคราะห์และจำแนกการนำเสนอเป็น 4 ส่วน ได้แก่ (1) ผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ: ความหมายและความเข้าใจเบื้องต้น (2) เด็กที่กระทำความผิด: ขอบเขตการทำงานในเชิงประเด็น

หน่วยบริการ และพื้นที่การทำงาน (3) การทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด: เครื่องมือที่เหมาะสมในการทำงาน และ (4) ทิศทางการพัฒนา: ข้อเสนอแนะต่อการทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด ดังแสดงในภาพที่ 1 และมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 สรุปสาระสำคัญและความเชื่อมโยงของงานสังคมสงเคราะห์กับกลุ่มเป้าหมายเด็กที่กระทำความผิด
(ที่มา: การสังเคราะห์ข้อมูลของผู้เขียน)

1. ผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ: ความหมายและความเข้าใจเบื้องต้น

“ผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ” คือ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับนักสังคมสงเคราะห์ตามที่กฎหมายกำหนดให้เข้าสู่กระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ อาทิ ครอบครัวในระบบคุ้มครองเด็ก ผู้ใช้บริการด้านสุขภาพจิต ผู้ใช้สารเสพติด เด็กที่กระทำความผิด คนพิการ ผู้สูงอายุที่ป่วยเป็นโรคสมองเสื่อม เด็กที่มีปัญหาด้านการขาดเรียน และผู้ที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ คือ ผู้ใช้บริการที่ถูกบังคับหรือได้รับคำสั่งให้ต้องทำงานร่วมกับผู้ประกอบวิชาชีพ เช่น นักสังคมสงเคราะห์ เนื่องด้วยคำสั่งทางกฎหมายหรือคำสั่งศาล ทั้งนี้ หากพิจารณาในเชิงลึกจะพบว่า ผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจเป็นผลกระทบที่เกิดมาจากอุดมการณ์ทางการเมือง โครงสร้างทางสังคม และผลจากแนวปฏิบัติที่สร้างคนบางกลุ่มให้เป็นผู้ใช้บริการที่ไม่สมัครใจ (Smith, 2020; Trotter et al., 2020; Wilkinson et al., 2011) อย่างไรก็ตาม ในอีกแง่มุมหนึ่ง

ผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจ ซึ่งถูกบังคับตามกฎหมายให้เข้าสู่กระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ เมื่อได้เข้าสู่กระบวนการสังคมสงเคราะห์และผ่านกระบวนการให้ความช่วยเหลือ ได้รับคำแนะนำปรึกษา ในท้ายที่สุดแล้ว อาจเป็นผู้ให้บริการที่สิ้นสุดกระบวนการทางสังคมสงเคราะห์นี้โดยสมัครใจก็เป็นได้ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้ให้บริการสามารถที่จะกลับคืนสู่สังคมและกลับไปใช้ชีวิตได้แบบคนทั่วไปอย่างปกติสุข (Trotter et al., 2020)

กล่าวโดยสรุป ผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจ (Involuntary clients) คือ ผู้ที่ถูกบังคับหรือได้รับคำสั่งให้ต้องทำงานร่วมกับผู้ประกอบวิชาชีพ เช่น นักสังคมสงเคราะห์ เนื่องจากคำสั่งทางกฎหมายหรือคำสั่งศาล ดังนั้น การทำงานสังคมสงเคราะห์กับกลุ่มผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจ จึงเป็นงานที่สลับซับซ้อน ซึ่งต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการทำงานตามสถานการณ์ รวมถึงบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนเป็นงานที่ต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์บนฐานหลักการทางวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ อาทิ การเคารพในศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ การไม่เลือกปฏิบัติ การยอมรับในความแตกต่าง และไม่ตีตราผู้ให้บริการ (กิตติพัฒน์ นนทปัทมเดชกุลย์, 2565; De Jong & Berg, 2001; Jacobsen, 2013; Smith, 2020) รวมถึงการสื่อสารที่ชัดเจน การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและการสร้างความไว้วางใจ นอกจากนี้ ต้องคำนึงถึงการปรับใช้ทักษะทางสังคมสงเคราะห์และเครื่องมือต่าง ๆ อย่างเหมาะสม เพื่อบำบัด แก้ไข ฟื้นฟู ป้องกัน คุ้มครองและพิทักษ์สิทธิ ตลอดจนส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพให้กลุ่มเป้าหมายได้รับประโยชน์สูงสุดจากงานสังคมสงเคราะห์

2. เด็กที่กระทำความผิด: ขอบเขตการทำงานในเชิงประเด็น หน่วยบริการ และพื้นที่การทำงาน

ตามที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า กลุ่มผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจนั้นมีอยู่อย่างหลากหลายกลุ่มเป้าหมาย โดยผู้เขียนได้พิจารณาเลือก “เด็กผู้กระทำความผิด” ซึ่งหมายถึง เด็กหรือเยาวชนที่ได้กระทำการใด ๆ อันเป็นความผิดตามกฎหมายอาญา ไม่ว่าจะเป็นความผิดเล็กน้อยหรือร้ายแรงก็ตาม โดยรัฐจะใช้แนวทางพิเศษในการพิจารณาคดี ที่เน้นการฟื้นฟู ปรับพฤติกรรม และคืนเด็กสู่สังคมอย่างเหมาะสม มาเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักในการศึกษาวิเคราะห์สังเคราะห์ เพื่อนำไปสู่การอภิปรายในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตการทำงานในเชิงประเด็นกับกลุ่มเป้าหมาย หน่วยบริการ และพื้นที่การทำงาน ดังนี้

2.1 ขอบเขตการทำงานในเชิงประเด็นกับเด็กที่กระทำความผิด

2.1.1 ด้านการบำบัด แก้ไข และฟื้นฟู (Treatment, correction and rehabilitation)

งานสังคมสงเคราะห์มีบทบาทสำคัญในการบำบัด แก้ไข และฟื้นฟูเด็กที่กระทำความผิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานในสังกัดกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรม ทั้งสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน และศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชน ซึ่งมีหน้าที่หลักคือ การศึกษา รวบรวม วิเคราะห์ข้อมูลของเด็กและเยาวชนทางด้านครอบครัว สังคม สภาพแวดล้อม รูปแบบการดำเนินชีวิต ฯลฯ และนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการวิเคราะห์ ดำเนินการจำแนกประเภทและวางแผนการให้การบำบัดฟื้นฟูเด็ก เยาวชนและครอบครัว เพื่อช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทักษะ และเตรียมความพร้อมภายหลังปล่อยของเด็กให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตในสังคม (อารีรัตน์ อติศัยเดชรินทร์, 2562) อีกทั้ง งานด้านการบำบัด แก้ไข และฟื้นฟูเด็กที่กระทำความผิดนั้น นักสังคมสงเคราะห์จำเป็นต้องมีการประสานงานกับทีมสหวิชาชีพ รวมถึงการประสานความร่วมมือเพื่อระดมทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทรัพยากรทางธรรมชาติ และทรัพยากรทางสังคม อาทิ วัสดุ อุปกรณ์ องค์ความรู้ ตลอดจนปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัวบุคคล กลุ่มองค์กร และชุมชน เพื่อสนับสนุนให้การดำเนินงานด้านการบำบัด แก้ไข และฟื้นฟูเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุดต่อเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิด

2.1.2 ด้านการป้องกัน (Prevention)

งานด้านการป้องกันถือเป็นงานที่มีความท้าทายอย่างมาก เนื่องจากเป็นงานที่ต้องประสานความร่วมมือและลงพื้นที่เพื่อดำเนินการในเชิงรุกเป็นสำคัญ ผ่านการให้ความรู้ สร้างความเข้าใจที่ถูกต้องแก่สถาบันต่าง ๆ ในสังคม อาทิ ครอบครัว โรงเรียน ชุมชนและสังคม ซึ่งถือว่าการดำเนินงานที่เน้นการป้องกันการกระทำผิดของเด็กได้เป็นอย่างดี (Waldfoegel, 2009) สอดคล้องกับแนวทางของประเทศต่าง ๆ ในระดับสากล เช่น สหรัฐอเมริกา สวีเดน เยอรมนี เนเธอร์แลนด์ ออสเตรเลีย เป็นต้น ที่ได้ตระหนักถึงผลกระทบทั้งในระยะสั้นและระยะยาวจากการกระทำผิดของเด็ก ดังนั้น จึงให้ความสำคัญกับการป้องกันมากกว่าการแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้น โดยเฉพาะการเฝ้าระวังและติดตามเพื่อป้องกันการกระทำผิด รวมถึงป้องกันการกระทำผิดซ้ำ ซึ่งนับว่าเป็นการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุ หรือเป็นการตัดไฟตั้งแต่ต้นลม จึงกล่าวได้ว่า งานด้านการป้องกันเป็นประเด็นท้าทายอย่างยิ่งต่อการทำงานสังคมสงเคราะห์ในยุคปัจจุบัน

2.1.3 ด้านการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิ (Protection)

งานด้านการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิเด็ก ถือเป็นส่วนสำคัญตามหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน พ.ศ. 2491 (ค.ศ.1948) ซึ่งเป็นสิทธิพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนควรได้รับอย่างเสมอภาคกัน อีกทั้ง งานด้านการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิเด็กอยู่ภายใต้อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (Convention on the Rights of the Child) ซึ่งเป็นอนุสัญญาขององค์การสหประชาชาติ (UN) ที่ประเทศไทยได้ลงนามเมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2535 และให้สัตยาบันในวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2535 โดยมีเป้าหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิเด็กในทุกด้าน ทั้งการมีชีวิต ความอยู่รอด การพัฒนา และการมีส่วนร่วม ทั้งนี้ อนุสัญญานี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้นานาชาติทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยได้ตระหนักและให้ความสำคัญเกี่ยวกับสิทธิเด็ก อันนำไปสู่การประกาศบังคับใช้กฎหมายหลายฉบับที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อมกับเด็กในประเทศไทย โดยพบว่า สารสำคัญของงานสังคมสงเคราะห์ด้านการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธินั้น สอดคล้องกับหลักการของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กในประเด็นการคุ้มครองเด็กที่มีปัญหาความประพฤติหรือกระทำผิดทางอาญา กล่าวคือ มุ่งคุ้มครองให้เด็กที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดทางอาญาได้รับการปฏิบัติที่แตกต่างไปจากผู้ต้องหาที่เป็นผู้ใหญ่ โดยให้ได้รับผลกระทบจากการต้องถูกดำเนินคดีและควบคุมตัวน้อยที่สุด สำหรับเด็กที่มีปัญหาความประพฤติหรือกระทำผิดทางอาญาจะถูกคุ้มครองให้ได้รับโอกาสแก้ไข เยียวยาให้สามารถเติบโตเป็นพลเมืองดีของสังคม ภายใต้สมมติฐานว่าเด็กกระทำการใด ๆ เนื่องจากขาดวุฒิภาวะทำให้สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลผลักดันต่อความประพฤติของเด็ก (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และคณะ, 2553) ดังนั้น งานสังคมสงเคราะห์ด้านการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิกับเด็กที่กระทำผิดจึงเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแลให้เด็กสามารถเข้าถึงสิทธิที่ควรจะได้รับ รวมถึงการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิให้เด็กที่กระทำผิดได้รับการปฏิบัติตามกระบวนการต่าง ๆ อย่างถูกต้องและเหมาะสม

2.1.4 ด้านการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพ (Promotion)

งานสังคมสงเคราะห์ในขอบเขตด้านการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพกับเด็กที่กระทำผิด ถือเป็นกระบวนการสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างให้เด็กที่กระทำผิดได้พัฒนาตนเอง ทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และจิตใจ ผ่านการฝึกอบรม การได้รับคำปรึกษา การทำกิจกรรมต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งจะช่วยสนับสนุนและส่งเสริมให้เด็กที่กระทำผิดสามารถปรับตัวกลับคืนสู่สังคมและดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข อันจะนำไปสู่การลดความเสี่ยงที่จะกระทำผิดซ้ำ นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาในเชิงลึกจะพบว่า การส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพกับเด็กที่กระทำผิดนั้นมีความสอดคล้องกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์

อย่างมากมาย จึงกล่าวได้ว่า การส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพกับเด็กที่กระทำความผิดเป็นการพัฒนาบนพื้นฐานการต่อยอดไปสู่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างยั่งยืน

จากขอบเขตการทำงานในเชิงประเด็นกับเด็กที่กระทำความผิด สะท้อนให้เห็นว่า นักสังคมสงเคราะห์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องยึดมั่นในหลักการ เทคนิค ทักษะ แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมสงเคราะห์ ตลอดจนต้องอาศัยการทำงานที่วิริยะ บัณฑิตการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี การสร้างความไว้วางใจ การสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการให้ความช่วยเหลือได้อย่างเหมาะสม (Trotter, 2014) ซึ่งเหล่านี้ล้วนเชื่อมโยงกับปรัชญาทางวิชาชีพ สังคมสงเคราะห์อย่างชัดเจน ขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับแนวคิดการปฏิบัติงานด้วยฐานความเข้มแข็งและการเสริมพลังอำนาจ ที่เน้นให้ประชาชนกลับมามีพลังอำนาจ ตระหนักในศักยภาพของตนเอง บนฐานแนวคิดสิทธิมนุษยชน ผ่านการสร้างการมีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกับประชาชนผู้ให้บริการ เพื่อนำไปสู่การสร้างสังคมแห่งการเปลี่ยนผ่านให้เกิดความเสมอภาค เท่าเทียม ลดความเหลื่อมล้ำ และเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงบริการต่าง ๆ ได้อย่างทั่วถึง เป็นธรรม และยั่งยืน

2.2 ขอบเขตการทำงานในเชิงหน่วยบริการ

หน่วยบริการที่เกี่ยวข้องกับเด็กที่กระทำความผิด สามารถสรุปโดยแบ่งตามบทบาทหน้าที่ของการดำเนินงานได้ดังต่อไปนี้ (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และคณะ, 2553)

2.2.1 ด้านสาธารณสุข

หน่วยบริการที่รับผิดชอบหลัก ได้แก่ หน่วยบริการในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข เช่น กรมสุขภาพจิต โรงพยาบาลศูนย์ โรงพยาบาลทั่วไป เป็นต้น ซึ่งทำหน้าที่ในการส่งเสริมด้านสุขภาพอนามัย นอกจากนี้ ยังมีหน่วยบริการในสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ด้วย ซึ่งทำหน้าที่เป็นหน่วยสนับสนุนและสงเคราะห์ให้ความช่วยเหลือเด็ก เพื่อให้ได้รับบริการทางสังคมตามมาตรฐานที่กำหนดไว้

2.2.2 ด้านการพัฒนาและการศึกษา

หน่วยบริการที่รับผิดชอบหลัก ได้แก่ หน่วยบริการในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ เช่น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) สำนักงานส่งเสริมการเรียนรู้ (สสร.) สถานศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา (สอศ.) เป็นต้น ซึ่งทำหน้าที่จัดการเรียนการสอน ทั้งสายสามัญและสายอาชีพ รวมถึงการศึกษานอกระบบ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับเด็กและประชาชนทุกคน นอกจากนี้ ยังมีหน่วยบริการภายใต้สังกัดกระทรวงอื่น ๆ ที่ดำเนินการด้านการพัฒนาและการศึกษา เช่น หน่วยบริการในสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงแรงงาน เป็นต้น

2.2.3 ด้านการปกป้องคุ้มครอง และพิทักษ์สิทธิ

หน่วยบริการที่ทำหน้าที่ในการปกป้อง คุ้มครอง และพิทักษ์สิทธิเด็กที่กระทำความผิด ได้แก่ หน่วยบริการในสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เช่น กรมกิจการเด็กและเยาวชน เป็นต้น อีกทั้ง ยังมีหน่วยบริการในสังกัดของกระทรวงยุติธรรม ที่ดำเนินการในด้านการปกป้อง คุ้มครอง และพิทักษ์สิทธิให้กับเด็กที่กระทำความผิด เช่น สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชน กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน เป็นต้น นอกจากนี้ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงแรงงาน และกระทรวงศึกษาธิการ ก็มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับด้านการปกป้องคุ้มครอง และพิทักษ์สิทธิสำหรับเด็กที่กระทำความผิดเช่นเดียวกัน

2.2.4 ด้านการมีส่วนร่วม

หน่วยบริการที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมด้านการมีส่วนร่วมของเด็ก ได้แก่ หน่วยบริการในสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ อาทิ บ้านพักเด็กและครอบครัว สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด (พมจ.) สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ รวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกระทรวงศึกษาธิการ

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าหน่วยบริการที่กล่าวมาข้างต้นต่างมีบทบาทที่มุ่งเน้นการบำบัด แก้ไข และฟื้นฟู (Treatment, correction and rehabilitation) การป้องกัน (Prevention) การคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิ (Protection) ตลอดจนการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพ (Promotion) ของเด็กที่กระทำความผิดตามศักยภาพและบทบาทหน้าที่ของตนเอง ผ่านการทำงานที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของแต่ละหน่วยงาน ซึ่งมีทั้งรูปแบบกิจกรรมที่มีความต่อเนื่องและกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นใหม่ เพื่อมุ่งขับเคลื่อนและพัฒนาร่วมกับการประสานพลังและการระดมทรัพยากร อันนำไปสู่ผลลัพธ์ที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่อเด็กและเยาวชนในอนาคตต่อไป

2.3 ขอบเขตการทำงานในเชิงพื้นที่การทำงาน

หากกล่าวถึงขอบเขตการทำงานในเชิงพื้นที่การทำงาน โดยทั่วไปสามารถพิจารณาตามแหล่งที่ตั้งหรือตามสภาพภูมิประเทศได้ เช่น พื้นที่การทำงานในกรุงเทพมหานครกับต่างจังหวัด หรือพื้นที่การทำงานในส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค เป็นต้น ซึ่งการกำหนดขอบเขตการทำงานลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นรูปแบบของการคำนึงถึงสถานที่ตั้งเป็นหลัก ซึ่งอาจจะไม่พบความแตกต่างกันมากนัก เนื่องจากรูปแบบการบังคับใช้กฎหมายของประเทศไทยนั้นถูกบังคับใช้เหมือนกันในทุกพื้นที่ ดังนั้น เพื่อให้การวิเคราะห์ สังเคราะห์ และนำเสนอขอบเขตการทำงานในเชิงพื้นที่มีความลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น ผู้เขียนจึงขอนำเสนอการแบ่งขอบเขตการทำงานในมิติพื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.3.1 มิติพื้นที่เชิงสถาบันทางสังคม

เป็นการทำงานในบริบทที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคม โดยมุ่งเน้นการพิจารณาไปในรายละเอียดของพื้นที่การทำงานกับหน่วยต่าง ๆ ในสังคม อาทิ

- **ครอบครัว** เป็นหน่วยพื้นฐานที่สำคัญที่สุด ที่หล่อหลอม เลี้ยงดูเด็กและเยาวชนให้เติบโตมาเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ
- **โรงเรียน** เป็นหน่วยที่ให้การศึกษา อบรม สั่งสอนกับเด็กและเยาวชน ดังนั้นการทำงานในเชิงรุกกับโรงเรียนจึงเป็นประเด็นท้าทายที่สำคัญ
- **ชุมชนและสังคม** เป็นหน่วยที่สามารถช่วยสอดส่อง ดูแล ป้องกัน รวมถึงพัฒนาเด็กและเยาวชน ซึ่งเปรียบเสมือนร่มคันใหญ่ที่คอยปกป้อง ดูแล ป้องกันภัยอันตรายและการปฏิบัติตัวที่ไม่ดีของเด็ก นอกจากนี้ ชุมชนยังเปรียบเสมือนทุนทางสังคมและทรัพยากรสำคัญที่จะสามารถช่วยหนุนเสริมให้การทำงานสังคมสงเคราะห์ประสบผลสำเร็จได้ดียิ่งขึ้น

2.3.2 มิติพื้นที่เชิงความหลากหลายทางสังคม

นอกจากนี้ ประเด็นการพิจารณาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ถึงแม้ว่าการบังคับใช้กฎหมายหรือขั้นตอนต่าง ๆ ในการทำงานสังคมสงเคราะห์ของแต่ละพื้นที่จะใช้กฎหมายหรือแนวปฏิบัติที่เหมือนกัน แต่ในอีกแง่มุมหนึ่งควรจะต้องคำนึงและให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ร่วมด้วย เช่น ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ (ยะลา ปัตตานี นราธิวาส) ที่มีวัฒนธรรมมลายูมุสลิม

มีค่านิยมด้านศาสนาและจารีตที่เข้มแข็ง เด็กที่กระทำผิดอาจถูกตีตราทางสังคมรุนแรงในชุมชน ดังนั้น นักสังคมสงเคราะห์ต้องทำงานร่วมกับผู้นำศาสนา (โต๊ะอิหม่าม) ผู้นำชุมชน และครอบครัวด้วยความเข้าใจใน ภาษา ศาสนา วัฒนธรรม และประเพณี เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการฟื้นฟูเด็กอย่างเหมาะสม

3. การทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด: เครื่องมือที่เหมาะสมในการทำงาน

สังคมสงเคราะห์เป็นวิชาชีพที่เน้นการปฏิบัติเป็นฐานที่ส่งเสริม สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การพัฒนาสังคม การบูรณาการศาสตร์ ศิลป์ และภูมิปัญญา อาศัยการประสานและจัดการทรัพยากร เพื่อแก้ไข ฟื้นฟู และดำเนินการในจุดที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับคน ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน สังคม ภายใต้กรอบมาตรฐานและจรรยาบรรณทางวิชาชีพ (IFSW, 2017 อ้างถึงใน กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2565) อีกทั้ง เราจะพบว่างานสังคมสงเคราะห์อยู่ในครรลองของปรัชญาปฏิบัตินิยม และ ปรัชญามนุษยนิยม ที่เน้นให้ความสำคัญกับคุณค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชน และการพิทักษ์สิทธิ ของประชาชนผู้ใช้บริการ ด้วยเหตุนี้ การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์กับกลุ่มเป้าหมายเด็กที่กระทำความผิด จึงจำเป็นต้องใช้เครื่องมือที่เหมาะสมในการทำงานซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลาย เพื่อให้เกิดประโยชน์ สูงสุดต่อผู้ใช้บริการ ในส่วนนี้ผู้เขียนจึงยกตัวอย่างนำเสนอบางเครื่องมือที่เหมาะสมและมีความสำคัญในการ ทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด ดังนี้

3.1 กระบวนการทางสังคมสงเคราะห์

ถือเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำงานสังคมสงเคราะห์ เนื่องจากกระบวนการทาง สังคมสงเคราะห์เปรียบเสมือนเครื่องมือชิ้นใหญ่ที่มีเครื่องมืออื่น ๆ อยู่ภายใต้เครื่องมือชิ้นนี้ โดยกระบวนการ ทางสังคมสงเคราะห์ สามารถแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่ (ระพีพรรณ คำหอม, 2556; อภิญา เวชชัย, 2559)

3.1.1 การแสวงหาข้อเท็จจริง (Fact finding) เป็นการสำรวจเบื้องต้น เพื่อค้นหา ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องราวของปัญหาด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิ การสัมภาษณ์ การพูดคุย การสังเกต การศึกษา จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการแสวงหาข้อเท็จจริงนี้ถือเป็นขั้นตอนแรกที่สำคัญในการทำงานสังคมสงเคราะห์ เนื่องจากนักสังคมสงเคราะห์จะต้องมีการสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อเด็กที่กระทำความผิด รวมถึงต้องรู้จักใช้ เทคนิคและทักษะที่เหมาะสม เพื่อให้เด็กที่กระทำความผิดให้ความร่วมมือ

3.1.2 การประเมิน (Assessment) ในขั้นนี้พิจารณาจากความครอบคลุมในการนำข้อเท็จจริง ที่ได้มาประเมิน วิเคราะห์ วินิจฉัย เพื่อค้นหาปัญหาและความต้องการที่แท้จริง ในสาระสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ การประเมินสภาวะกายจิตสังคม การประเมินสภาวะครอบครัว การประเมินความเสี่ยง และการประเมินความ ต้องการ

3.1.3 การวางแผน (Planning) นักสังคมสงเคราะห์จะทำงานร่วมกับเด็กที่กระทำความผิด และทีมสหวิชาชีพ เพื่อหาทางเลือกหรือแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหาให้ตรงกับความต้องการและ ศักยภาพของเด็กที่กระทำความผิด ซึ่งขั้นตอนนี้เด็กที่กระทำความผิดจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การกำหนดทางเลือก และการตัดสินใจในการเลือกแนวทางที่เหมาะสม โดยมีนักสังคมสงเคราะห์เป็นผู้ให้ คำแนะนำปรึกษาและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์

3.1.4 การดำเนินการ (Intervention/Implementation) เป็นขั้นตอนที่ นักสังคม สงเคราะห์ต้องดำเนินการหลังการวางแผนร่วมกับผู้ใช้บริการแล้ว ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงให้เด็กที่

กระทำความผิดได้พัฒนาไปในทางที่ดีกว่าเดิม ทั้งนี้ นักสังคมสงเคราะห์จะเป็นผู้จัดหาหรือระดมทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อกระบวนการดำเนินการช่วยเหลือมากที่สุด โดยมุ่งเน้นให้เด็กที่กระทำความผิดสามารถเปลี่ยนแปลงตนเองได้ นำไปสู่การกลับคืนสู่สังคมและดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข

3.1.5 การติดตามและประเมินผล (Evaluation and follow-up) เป็นขั้นตอนที่นักสังคมสงเคราะห์จะต้องติดตามผลการดำเนินการช่วยเหลือว่าเป็นไปตามแผนหรือไม่ และเมื่อการดำเนินการช่วยเหลือเด็กที่กระทำความผิดสิ้นสุดลงแล้ว นักสังคมสงเคราะห์จะต้องมีการประเมินผลกระบวนการทำงานทางสังคมสงเคราะห์เพื่อตรวจสอบว่า บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ มีปัญหาและอุปสรรคในกระบวนการทำงานอย่างไร เพื่อจะได้นำมาปรับปรุง แก้ไขการดำเนินงานต่อไป

3.2 แผนผังครอบครัวหรือสาแหรกครอบครัว (Genogram or family tree)

เป็นเครื่องมือที่แสดงถึงความสำคัญทางด้านความผูกพันเชิงอารมณ์ สังคม ระหว่างสมาชิกครอบครัวหรือหน่วยสังคม ซึ่งเด็กที่กระทำความผิดนั้นเกี่ยวข้อง โดยแผนผังครอบครัวจะช่วยให้ นักสังคมสงเคราะห์สามารถประเมินระดับความสัมพันธ์ ความผูกพัน หรือความใกล้ชิดของสมาชิกในครอบครัวและเครือญาติ และสะท้อนข้อมูลบางอย่างกลับไปสู่เด็กที่กระทำความผิดหรือผู้ใช้บริการ เช่น การทบทวนความสัมพันธ์ของสมาชิกย้อนหลังทั้งสามชั่วอายุคน อาจทำให้ตระหนักถึงญาติพี่น้องที่ไม่ได้นึกถึงหรือห่างหายไปแต่ยังมีความสัมพันธ์ที่ดี ซึ่งอาจกลายเป็นแหล่งทรัพยากรที่ช่วยเหลือ/แก้ไขปัญหาความต้องการได้ ทั้งนี้ เทคนิคการเขียนแผนผังครอบครัวหรือสาแหรกครอบครัวที่ดี ควรให้เด็กที่กระทำความผิดมีส่วนร่วมในการเขียนหรือตรวจสอบความถูกต้องด้วย เพื่อจะได้เป็นการทบทวนความสัมพันธ์กับครอบครัว นอกจากนี้ การใช้เครื่องมือดังกล่าวยังช่วยทำให้เกิดความกระจ่างชัดในการนำเสนอข้อมูลอย่างเป็นระบบและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

3.3 การเยี่ยมบ้าน

เป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญสำหรับการทำงานสังคมสงเคราะห์กับเด็กที่กระทำความผิด โดยนักสังคมสงเคราะห์สามารถนำวิธีการเยี่ยมบ้านมาใช้ในกระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนในการแสวงหาข้อเท็จจริงเพิ่มเติมนอกเหนือจากการสัมภาษณ์ การสังเกตของนักสังคมสงเคราะห์ต่อเด็กผู้กระทำความผิด ขั้นตอนการติดตามประเมินผลภายหลังการให้บริการ ขณะเดียวกันการเยี่ยมบ้านไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติมดังที่กล่าวมาเท่านั้น ทว่าการเยี่ยมบ้านสามารถส่งผลให้เกิดกระบวนการช่วยเหลือหรือการให้บริการ (Implementation) แก่เด็กที่กระทำความผิดหรือผู้ใช้บริการและครอบครัวให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้นด้วย (ปริยานุช โชคธนวิชย์, 2558)

จากข้อมูลที่น่าเสนอข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าเครื่องมือในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ดังกล่าวเปรียบเสมือนเครื่องมือที่จับต้องได้และให้หลักคิดในการทำงาน อย่างไรก็ตาม ในอีกแง่มุมหนึ่ง อนุสัญญาเด็ก ตลอดจนนโยบาย กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับเด็ก ก็ถือเป็นเครื่องมืออีกรูปแบบหนึ่งที่อาจไม่สามารถจับต้องได้ แต่เป็นเครื่องมือที่ในรูปแบบที่ให้แนวปฏิบัติในการทำงานสังคมสงเคราะห์กับเด็กผู้กระทำความผิดเฉกเช่นเดียวกัน

4. ทิศทางการพัฒนา: ข้อเสนอแนะต่อการทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด

ปัจจุบันปัญหาเด็กและเยาวชนกระทำความผิด เป็นปัญหาหนึ่งที่สังคมไทยต่างเป็นกังวลกับปัญหาดังกล่าว ที่มีแนวโน้มที่รุนแรงและมีจำนวนมากขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นข้อท้าทายสำคัญต่อการทำงานสังคมสงเคราะห์ที่เกี่ยวข้องกับเด็กที่กระทำความผิด ทั้งนี้ จากการศึกษาทบทวนรายงานและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้เขียนจึงเสนอ

แนวทางต่อการขับเคลื่อนงานสังคมสงเคราะห์กับกลุ่มเป้าหมายเด็กที่กระทำความผิด อันจะนำไปสู่การพัฒนาและปรับปรุงเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่อการดำเนินงานด้านนี้ในอนาคต โดยแบ่งทิศทางการพัฒนาออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับระดับมหภาคและจุลภาค ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.1 ระดับมหภาค

4.1.1 การส่งเสริมการสร้างและพัฒนาเครือข่ายในการทำงาน ทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ตลอดจนเครือข่ายชุมชน ซึ่งที่ผ่านมาอาจมีการดำเนินการอยู่บ้างแล้ว อย่างไรก็ตาม ควรมีการพัฒนาให้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ทั้งนี้ การสร้างและพัฒนาเครือข่ายในการทำงานเป็นหนึ่งในรูปแบบการส่งเสริมให้นำทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ และเป็นอีกหนึ่งวิธีการที่จะช่วยสนับสนุนให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น อันเนื่องมาจากเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในด้านประสบการณ์ การส่งต่อการทำงาน และการประสานความร่วมมือที่เป็นระบบมากยิ่งขึ้น

4.1.2 การพัฒนานโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาจากงานวิจัยของ เสาวนีย์ สงวนกลิ่น (2557) ได้สะท้อนให้เห็นว่า การบังคับใช้กฎหมายกับการกระทำความผิดของเด็กและเยาวชนยังไม่มีความเหมาะสม ขาดประสิทธิภาพ และลักษณะของกฎหมายยังส่งผลกระทบต่อกระทำความผิดซ้ำของเด็กและเยาวชนอันเนื่องมาจากปัญหาช่องว่างของกฎหมาย สำหรับแนวทางการพัฒนานโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ (1) ควรมีการแก้ไขกฎหมายให้มีความเป็นปัจจุบันสอดคล้องกับบริบททางสังคมและมีสภาพการบังคับใช้ที่เหมาะสม (2) ควรมีการแก้ไขกฎหมายให้มีความชัดเจน โดยเฉพาะนโยบายที่ส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกต่อการให้ออกาสกับเด็กที่กระทำความผิด เพื่อให้เด็กสามารถกลับคืนสู่สังคมและดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข และ (3) ควรมีการแก้ไขกฎหมายเพิ่มหน่วยงานที่จะเข้ามาดูแลเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิด ในส่วนที่ต้องมีการคุมประพฤติ เพื่อเป็นการควบคุม สอดส่อง ติดตามและดูแลพฤติกรรมอย่างใกล้ชิด

4.2 ระดับจุลภาค

4.2.1 การดำเนินงานที่เน้นด้านการป้องกัน เป็นแนวทางการดำเนินงานที่สอดคล้องกับการทำงานในเชิงรุกเป็นสำคัญ ซึ่งเน้นการสร้างรากฐานให้มั่นคง อีกทั้ง เป็นรูปแบบการทำงานโดยตรงกับพื้นที่ผ่านการให้ความรู้แก่ครอบครัว โรงเรียน และชุมชน เพื่อป้องกันการกระทำความผิดของเด็กและเยาวชน ทั้งนี้ การทำงานในเชิงรุกกับสถาบันทางสังคม อาทิ ครอบครัว โรงเรียน และชุมชนเป็นประเด็นท้าทายที่สำคัญ เนื่องจากสถาบันเหล่านี้มีความใกล้ชิดกับเด็ก ซึ่งหากสามารถพัฒนาการทำงานในเชิงรุกให้เพิ่มมากขึ้น ผู้เขียนเชื่อมั่นเป็นอย่างยิ่งว่าจะช่วยส่งเสริมให้การทำงานสังคมสงเคราะห์กับเด็กที่กระทำความผิดมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลที่ดีกว่าเดิม เนื่องจากการสร้างฐานที่เข้มแข็งย่อมส่งผลให้การพัฒนาสามารถต่อยอดได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

4.2.2 การพัฒนาองค์ความรู้ ทักษะ เครื่องมือในการทำงาน ด้วยสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและสังคมโลก ส่งผลให้การพัฒนาและเพิ่มเติมองค์ความรู้ให้ทันสมัยอยู่เสมอเป็นประเด็นท้าทายสำคัญ ด้วยเหตุนี้ เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมด้านการงานให้เหมาะสมกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การพัฒนาทั้งในมิติขององค์ความรู้ เครื่องมือ เทคนิค ทักษะในการทำงานสังคมสงเคราะห์ ตลอดจนการนำนวัตกรรมและเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการพัฒนาระบบงานจึงเป็นสิ่งที่ต้องตระหนักและให้ความสำคัญ

บทสรุป

ผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจ (Involuntary clients) คือ ผู้ที่ถูกบังคับหรือได้รับคำสั่งให้ต้องทำงานร่วมกับผู้ประกอบวิชาชีพ เช่น นักสังคมสงเคราะห์ เนื่องจากคำสั่งทางกฎหมายหรือคำสั่งศาล ทำให้เด็กที่กระทำความผิด จึงถูกจัดเป็นหนึ่งในกลุ่มเป้าหมายผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจ ซึ่งถูกส่งต่อมาเพื่อเข้าสู่การทำงานสังคมสงเคราะห์ ด้วยเหตุนี้ การทำงานสังคมสงเคราะห์กับเด็กที่กระทำความผิดจึงต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ รวมทั้งต้องคำนึงถึงขอบเขตในการทำงานทั้งเชิงกลุ่มเป้าหมาย หน่วยบริการ และพื้นที่การทำงาน บนฐานหลักการทางวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ อาทิ การเคารพในศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชน การไม่เลือกปฏิบัติ การยอมรับในความแตกต่าง ไม่ตีตราผู้ให้บริการ รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและการสร้างความไว้วางใจ อีกทั้ง ต้องคำนึงถึงการปรับใช้ทักษะทางสังคมสงเคราะห์และเครื่องมือต่าง ๆ อย่างเหมาะสม เพื่อบำบัด แก้ไข พื้นฟู ป้องกัน ค้ำครองและพิทักษ์สิทธิ ตลอดจนส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพให้กลุ่มเป้าหมายได้รับประโยชน์สูงสุดจากงานสังคมสงเคราะห์

นอกจากนี้ ประเด็นพิจารณาสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อกลุ่มเป้าหมายผู้ให้บริการที่ไม่สมัครใจคือเด็กที่กระทำความผิด สถาบันที่จะส่งเสริมและเยียวยาเด็กได้ดีที่สุดก็คือ ครอบครัว ในทางกลับกัน หากบางกรณีครอบครัวไม่ใช่พื้นที่ที่ปลอดภัย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีส่วนอื่นเข้ามาทำหน้าที่แทน เช่น โรงเรียน ชุมชนและสังคม เป็นต้น ดังนั้น ทิศทางการพัฒนาการทำงานกับเด็กที่กระทำความผิด อาทิ การทำงานในเชิงรุก การพัฒนาองค์ความรู้/ทักษะในการทำงาน การสร้างและพัฒนาเครือข่ายในการทำงาน ตลอดจนการพัฒนา นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องอย่างเหมาะสมจึงเป็นประเด็นท้าทายสำคัญที่ควรส่งเสริมให้นำไปสู่การปฏิบัติได้จริง

เอกสารอ้างอิง

- กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน. (2561). *รายงานสถิติคดี*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน.
- กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน. (2566). *รายงานสถิติคดี*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน.
- กิตติพัฒน์ นนทปัทมดุษย์. (2565). *ปรัชญาและแนวคิดสังคมสงเคราะห์*. กรุงเทพฯ: บริษัท พริกหวานกราฟฟิก จำกัด.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, วสันต์ เหลืองประภัสร์ และปานรัตน์ นิมิตกุล. (2553). *การปรับเปลี่ยนกลไกเชิงสถาบันเพื่อเสริมสร้างสมรรถนะในการทำงานด้านเด็กขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: กองพัฒนาและส่งเสริมการบริหารงานท้องถิ่น กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น.
- ปริญญ์ โชคธนวนิชย์. (2558). การเยี่ยมบ้านในงานสังคมสงเคราะห์สุขภาพ: แนวคิดพื้นฐานเพื่อการปฏิบัติงาน. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 23(2), 126-150.
- ระพีพรรณ คำหอม. (2556). *หลักการและกระบวนการสังคมสงเคราะห์จุลภาค*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสาวนีย์ สงวนกลืน. (2557). การบังคับใช้กฎหมายกับการกระทำความผิดซ้ำของเด็กและเยาวชน. *วารสารกระบวนการยุติธรรม*, 7(3), 121-137.

- อภิญา เวชชัย. (2559). แนวทางการเขียนรายงานการปฏิบัติงานเพื่อพัฒนามาตรฐานคุณภาพของนักสังคมสงเคราะห์. ใน อัญมณี บุรณกานนท์ (บ.ก.), *ความรู้พื้นฐานด้านสังคมสงเคราะห์ศาสตร์* (น. 216-229). กรุงเทพฯ: หจก.เทพพิญญานิสัย.
- อารีรัตน์ อติชัยเดชรินทร์. (2562). ข้อท้าทายงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมเด็กและเยาวชนต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาลูกและเยาวชนกระทำผิดซ้ำ. ใน ฤชงค์ เสนานุช (บ.ก.), *สิทธิและความเสมอภาค: ความท้าทายของสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนผ่าน. การสัมมนาวิชาการเนื่องในโอกาสการสถาปนาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครบรอบ 65 ปี* (น. 194-205). กรุงเทพฯ: คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- De Jong, P., & Berg, I. K. (2001). Co-constructing cooperation with mandated clients. *Social Work*, 46(4), 361-374.
- Jacobsen, C. A. (2013). *Social Workers Reflect on Engagement with Involuntary Clients*. Retrieved November 20, 2023, from https://sophia.stkate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1200&context=msw_papers
- Smith, M. (2020). Recognizing strategy and tactics in constructing and working with involuntary social work clients. *Australian Social Work*, 73(3), 321-333.
- Trotter, C. (2014). *Working with Involuntary Clients: A Guide to Practice*. London: Routledge.
- Trotter, C., Rooney, R., & Rooney, G. D. (2020). Strategies for work with involuntary clients. *Australian Social Work*, 73(3), 263-266.
- Waldfoegel, J. (2009). Prevention and the child protection system. *The Future of children*, 19(2), 195-210.
- Wilkinson, H., Smith, M., & Gallagher, M. (2011). *Engaging with involuntary service users in social work: Good practice guide*. Retrieved November 22, 2023, from <https://www.gloucestershire.gov.uk/media/bahb3ftz/good-practice-guide-involuntary-service-users.pdf>

การสอนนาฏศิลป์ไทย ในศตวรรษที่ 21

4

Teaching Thai Performing Arts in the 21st Century

รับบทความ 26 พฤษภาคม 2567
แก้ไขบทความ 19 พฤษภาคม 2568
ตอบรับบทความ 19 พฤษภาคม 2568

- 1 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขานาฏศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
Assistant Professor.Dr., Program in Performing Arts Education,
Faculty of Fine and Applied Arts, Rajamangala University of Technology Thanyaburi
- 2,6 ดร. สาขานาฏศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
Dr., Program in Performing Arts Education, Faculty of Fine and Applied Arts,
Rajamangala University of Technology Thanyaburi
- 3-5 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขานาฏศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
Assistant Professor, Program in Performing Arts Education,
Faculty of Fine and Applied Arts, Rajamangala University of Technology Thanyaburi
- คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
39 หมู่ 1 ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12110
Faculty of Fine and Applied Arts, Rajamangala University of Technology Thanyaburi,
39 Moo 1, Klong 6, Khlong Luang Pathum Thani 12110, Thailand
- *Corresponding author, e-mail: pravit@mutt.ac.th

มานิช บุญทองเล็ก¹
Manoch Boontonglek
ชวลิต สุนทรานนท์²
Chaovalit Soontranon
ริสวัณ อรชุน³
Riswan Orachun
พิสิษฐ์ บัวงาม⁴
Pisit Buangam
ประวิทย์ ฤทธิบุญ⁵
Pravit Rittibul
ภาณุรัชต์ บุญส่ง⁶
Panurat Boonsong

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายในการนำเสนอถึงทักษะที่สำคัญของครูสอนนาฏศิลป์ไทยในศตวรรษที่ 21 เพื่อส่งเสริมและนำไปสู่การพัฒนาสมรรถภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนนาฏศิลป์ ครูผู้สอนต้องพัฒนาตนเองให้เกิดความเชี่ยวชาญในความรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ มีการใช้เทคนิคและวิธีการถ่ายทอดที่หลากหลาย รวมทั้งครูผู้สอนควรทำความเข้าใจภูมิหลังของผู้เรียนเพื่อทราบถึงคุณลักษณะของผู้เรียนเพื่อให้สามารถออกแบบและจัดกิจกรรมเรียนรู้ให้กับผู้เรียนแต่ละคนอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังพบว่า ในบริบทของการเพิ่มบทบาทของเทคโนโลยีสารสนเทศในการศึกษาได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการจัดการเรียนรู้ด้านนาฏศิลป์ในปัจจุบัน ครูผู้สอนจึงควรต้องมีบทบาทในฐานะ “ผู้อำนวยความสะดวก” ทำหน้าที่เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ส่งเสริมและกระตุ้นการเรียนรู้ของผู้เรียน สร้างพื้นที่ปลอดภัยที่มีบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ และสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้ในการดำเนินชีวิตต่อไป

คำสำคัญ : การสอนนาฏศิลป์ไทย การสอนในศตวรรษที่ 21

Abstract

This article explores the essential competencies of Thai performing arts teachers in the 21st century. It focuses on promoting and enhancing students' learning potential, arguing that teachers must cultivate expertise in both theoretical knowledge and practical performance, and apply a variety of instructional strategies. Additionally, it emphasizes the need for teachers to understand learners' individual backgrounds and characteristics in order to design learning experiences that are both appropriate and effective. The article also considers the impact of the increasing role of information technology in education, which has transformed the teaching and learning of Thai performing arts. In this evolving context, teachers are positioned as “facilitators of learning,” responsible for orchestrating learning processes, fostering student engagement, creating safe and supportive learning environments, and enabling students to apply their knowledge meaningfully in everyday life.

Keywords: Teaching Thai Performing Arts, 21st Century Teaching, Thai Performing Arts Education

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงของโลกที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันอย่างไร้พรมแดนด้วยความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและการสื่อสาร จึงทำให้กระบวนการจัดการเรียนรู้มีการกำหนดกลยุทธ์และแนวทางในการพัฒนามนุษย์ให้มีทักษะความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติและของโลก ซึ่งทฤษฎีการจัดการเชิงกลยุทธ์ของ Mintzberg (1994, p. 107) ได้กล่าวว่า กลยุทธ์เป็นวิธีการที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นสิ่งที่กำหนดทิศทางหรือเป็นแนวทางการดำเนินงานในอนาคตให้สามารถบรรลุถึงเป้าหมายได้อย่างรวดเร็ว (วลิตา อุ่นเรือน และ Keith D. Aytch, 2566, น. 385) วงการศึกษาจึงจำเป็นต้องปรับตัวในการพัฒนาโดยการกำหนดแผนกลยุทธ์ที่มุ่งเน้นให้ผู้สอนซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งที่ต้องได้รับการพัฒนา ให้มีความรู้และมีรูปแบบการจัดการเรียนรู้วิธีสอนผู้เรียนด้วยวิธีการใหม่ ๆ เพื่อตอบโจทย์แนวทางการพัฒนาการจัดการศึกษาที่นำไปสู่ความยั่งยืนของระบบการศึกษาและแนวทางการพัฒนาผู้เรียนให้ตรงกับความต้องการและเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, น. 12-15)

ในปัจจุบัน เทคโนโลยีสารสนเทศได้มีบทบาทในชีวิตประจำวันและส่งผลต่อการเรียนรู้ของผู้คน การเรียนรู้ไม่ได้จำกัดอยู่ในพื้นที่ของห้องเรียนเท่านั้น หากสามารถเกิดขึ้นนอกห้องเรียนที่ผู้เรียนสามารถใช้เทคโนโลยีช่วยในการสืบค้นแสวงหาข้อมูลผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศต่าง ๆ ที่ส่งผลให้ผู้เรียนมีความคุ้นเคยกับการทำงานที่ใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการศึกษาเรียนรู้ (Turner, 1993, pp. 17-18; Eder, 1993, pp. 370-372) ขณะที่ผู้สอนนั้นสามารถจัดการเรียนรู้ผ่านการใช้ประโยชน์จากสื่อเทคโนโลยี เกิดเป็นนวัตกรรมการสอนควบคู่ไปกับการเรียนรู้ใหม่ ๆ เช่นเดียวกับครูผู้สอนนาฏศิลป์ในศตวรรษที่ 21 ที่จำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ และต้องพัฒนาตนเองเพื่อจะได้พัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ให้เท่าทันต่อผู้เรียน (Cogan & Derricott, 2000, pp. 72-79)

บทความนี้จึงนำเสนอถึงการเปลี่ยนแปลงในการเรียนการสอนและบทบาทของครูสอนนาฏศิลป์ไทยในศตวรรษที่ 21 ว่าควรมีแนวทางอย่างไร ทั้งนี้ ข้อเสนอในบทความนี้พัฒนาขึ้นจากประสบการณ์การเป็นครูสอนนาฏศิลป์ของคณะผู้เขียน ซึ่งมีประสบการณ์การสอนนาฏศิลป์ในสถาบันการศึกษาของรัฐระหว่าง 5-35 ปี และการสัมภาษณ์ครูผู้สอนนาฏศิลป์ในระดับศิลปินแห่งชาติ จำนวน 5 คน ร่วมกับการทบทวนเอกสารการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับการเรียนการสอนนาฏศิลป์

บริบทในวิชาชีพความเป็นครู

ครูผู้สอน คือ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการเรียนรู้ในระบบการศึกษา เปรียบประดุจเป็นโซ่ข้อต่อกลางระหว่างวัยในการเจริญเติบโตของพลเมืองโลก อีกทั้งยังมีบทบาทที่สำคัญในการถ่ายทอดความรู้ สรรพศาสตร์ สรรพศิลป์ วิทยาการต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อผู้เรียนเพื่อการเรียนรู้สู่การเป็นพลเมืองที่ดีในอนาคต วิชาชีพครูจึงเป็นอาชีพที่สำคัญอีกอาชีพหนึ่งที่เป็นต้นทางในการพัฒนาความเป็นพลเมืองของชาติ (กัลยาณีพรมทอง, 2563) กระบวนการพัฒนาวิชาชีพครูจึงควรมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อตอบสนองความต้องการตามกระแสแห่งการแปรเปลี่ยนทุกข้อกำหนดในสังคมศาสตร์ด้านการสอนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นและสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาบทบาทของผู้สอนและเป็นหลักแห่งองค์ความรู้ที่สำคัญในการพัฒนาวิชาชีพครู ดังนั้น จึงควรมีการพัฒนาให้ครูผู้สอนมีทักษะที่สำคัญดังนี้ (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 การพัฒนาทักษะวิชาชีพครู

(1) **ทักษะการสอน:** ผู้สอนต้องมีทักษะการสอนที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของผู้เรียนในยุคที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีความสามารถในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่น่าสนใจให้แก่ผู้เรียนและสามารถเพิ่มประสิทธิภาพผลการเรียนรู้ของผู้เรียนให้เกิดสมรรถนะขั้นสูง

(2) **ทักษะการวิเคราะห์และแก้ปัญหา:** ผู้สอนควรมีทักษะในการวิเคราะห์และแก้ปัญหาเพื่อช่วยผู้เรียนในการพัฒนาทักษะทางการคิด เช่น การสร้างความคิดสร้างสรรค์ คิดอย่างมีนวัตกรรม การคิดการแก้ปัญหาอย่างเป็นเหตุเป็นผลทางวิชาการ และการคิดการแก้ปัญหาในการปฏิบัติงานในวิชาชีพ

(3) **ทักษะสื่อสาร:** ผู้สอนควรมีทักษะในการสื่อสารที่ดีเพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้เรียน มีการใช้ภาษาที่เหมาะสมในการสื่อสารระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และ มีความเข้าใจในความต่างทางวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจกับผู้เรียนทุกกลุ่ม ทุกวัย

(4) **ทักษะการจัดการเวลาและการวางแผน:** ผู้สอนควรมีทักษะการจัดการเวลาและการวางแผนงานที่ดีเพื่อให้สามารถจัดการกับงานและกิจกรรมทั้งในชั้นเรียน และนอกชั้นเรียน หรือในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

(5) **ทักษะการทำงานเป็นทีม:** ผู้สอนควรมีทักษะในการทำงานร่วมกัน เพื่อสร้างความร่วมมือในการปฏิบัติหน้าที่ของตน สามารถนำความรู้และทักษะการปฏิบัติไปปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดทักษะที่สำคัญในอนาคต และส่งเสริมกิจกรรมความสามัคคีในทีมงานของผู้สอนทั้งในระบบและนอกระบบด้วย

(6) **ทักษะการประเมินผลการเรียนรู้:** ผู้สอนควรมีทักษะในการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนอย่างถูกต้องเหมาะสมสอดคล้องกับสาระสำคัญของเนื้อหา เพื่อนำผลจากการวัดผล ประเมินผล มาพัฒนาผู้เรียนได้ตามความสามารถ และเป็นแนวทางในการพัฒนาผู้เรียนได้ในอนาคต

กระบวนการการพัฒนาทักษะแก่ผู้ประกอบวิชาชีพครู จึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญยิ่งต่อกระบวนการพัฒนาครูผู้สอนที่ต้องการการพัฒนาความรู้ไปตลอดชีวิต เพราะครูผู้สอนควรมีการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง เพื่อทำงานอย่างมืออาชีพ และมีประสิทธิภาพในการสอน และการแนะนำผู้เรียนให้เติบโตอย่างมีคุณภาพและพัฒนาให้ผู้เรียนมีความพร้อมในทุกด้านของชีวิต

ในอดีตการผลิตผู้สอนมีกระบวนการที่เน้นให้ผู้สอนมีคุณลักษณะตามสมรรถนะอาชีพของผู้สอนได้ สอดคล้องกับผลสัมฤทธิ์ของสุวรรณี ชลานุเคราะห์ ศิลปินแห่งชาติ (2562, 13 กรกฎาคม, สัมภาษณ์) ที่ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนการสอนนาฏศิลป์ในอดีตนั้นเป็นการเรียนการสอนในวัง ผู้เรียนและผู้สอนต้องเริ่มฝึกหัดกันตั้งแต่เช้ามืด ตั้งแต่เวลา 05.00 น. เป็นต้นไป โดยเริ่มจากการฝึกหัดท่ารำพื้นฐานตามลักษณะของตัวละคร การรำเพลงหน้าพาทย์¹ และต่อมาจึงจะรำตามลักษณะของตัวละคร หลังจากนั้นแล้วในช่วงสาย ๆ ผู้เรียนสามารถใช้เวลาวางไปดำเนินกิจกรรมหรือทำภารกิจอื่น ๆ ของตนเองได้ การเรียนนาฏศิลป์ในวังนั้นเป็นการเสริมสร้างบุคลิกภาพให้ดูน่าชม ทั้งเจ้านายและนางในเล็ก ๆ จำเป็นต้องผ่านในกิจกรรมนี้ วิธีการสอนของครูจะมุ่งเน้นการถ่ายทอดเป็นลักษณะเฉพาะบุคคล คือการเน้นตามความสามารถของแต่ละบุคคลเป็นหลัก โดยครูผู้สอนจะใช้ดุลยพินิจในการเลือกเทคนิคในการถ่ายทอดท่ารำที่เหมาะสมกับลักษณะบุคลิกภาพของผู้เรียนผู้นั้น ดังนั้น กลวิธีการสอนหรือเทคนิคในการสอนที่ถ่ายทอดให้แก่ผู้เรียนแต่ละคนจะมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป (มาโนช บุญทองเล็ก, 2563, น. 108-112) ซึ่งการสอนนาฏศิลป์นั้น ครูผู้สอนมีบทบาทในการ “สอนให้รู้” โดยทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ผ่านการสาธิตด้วยวิธีการ “ทำให้ดู” การรำนำเป็นกระຈกให้ผู้เรียน และการ “อยู่ให้เห็น” เพื่อสังเกตลีลาท่ารำและการปรับแก้ไขท่ารำของผู้เรียน (ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว, รัตติยะ วิกิตพงศ์, และ ศุภชัย จันทรสุวรรณ, 2562, 14 กรกฎาคม, สัมภาษณ์)

อมรา กล้าเจริญ (2535, น.14-17) ได้ให้หลักการสำคัญในการผลิตผู้สอนว่า ผู้สอนควรทำความเข้าใจภูมิหลังของผู้เรียนที่จะทำให้ทราบถึงคุณลักษณะเฉพาะของผู้เรียน เพื่อให้ผู้สอนสามารถออกแบบและจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนแต่ละคนได้อย่างเหมาะสม เนื่องจากการจัดการเรียนการสอนเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่ควรคำนึงถึงตามพัฒนาการของแต่ละกลุ่ม ผู้สอนจึงควรพัฒนาศักยภาพให้มีความรู้ที่ถ่องแท้ในแก่นของเนื้อหาวิชา รวมทั้งวิธีการสอน เทคนิคการสอน และการแสดง เพราะผู้สอนเปรียบเสมือนเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้เรียนทางด้านนาฏศิลป์

จากแนวความคิดในการผลิตผู้สอนนาฏศิลป์จากปรมาจารย์นาฏกรและนักวิชาการทางด้านนาฏศิลป์ ผู้เขียนเสนอว่ากระบวนการเรียนการสอนนาฏศิลป์สามารถช่วยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของผู้เรียนได้ โดยมีครูเป็นผู้ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการคิด วิเคราะห์และแสวงหาทางออกสำหรับปัญหาที่เผชิญ แม้ว่าการเรียนการสอนรายวิชานาฏศิลป์โดยธรรมชาติอาจเน้นการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดทักษะทางนาฏศิลป์ แต่แท้จริงแล้วการเรียนการสอนนาฏศิลป์ยังมุ่งเน้นการคิดสร้างสรรค์ ผู้สอนสามารถบูรณาการเทคนิคและวิธีการที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ได้ในทุกระบวนการของการสอน ในการเรียนการสอนนั้นแม้จะมีการรักษาแบบแผนเดิมที่เป็นมาตรฐาน แต่ครูผู้สอนก็ยังจำเป็นต้องพัฒนาตนเองและเปิดรับการเรียนรู้ใหม่ ๆ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมดังที่ รัชนา พวงประยงค์ ศิลปินแห่งชาติ ได้กล่าวถึงบทบาทของความเป็นครูนาฏศิลป์ไว้ว่า “ครูจะต้องเป็นผู้เรียนรู้ทุกขณะจิต เปิดโลกทัศน์และยอมรับในสิ่งใหม่ ๆ พร้อมกับบูรณาการการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยให้เกิดประสิทธิภาพอันสูงสุด” (ประวิทย์ ฤทธิบุลย์, 2557, น. 13)

โดยสรุป ผู้เขียน พบว่า ครูผู้สอนนาฏศิลป์ในอดีตมีคุณลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

(1) *ความเข้าใจและมีความอดทน*: ผู้สอนมีความเข้าใจและอดทนในการทำงานกับผู้เรียนที่มีความยากลำบาก โดยตระหนักว่าการสอนและการเรียนรู้ไม่ใช่เรื่องง่ายและอาจต้องใช้เวลาและความอดทนในการสอนและสร้างสัมพันธ์ภาพกับผู้เรียน

¹ การรำเพลงหน้าพาทย์ เป็นการรำนตามทำนองเพลงในการแสดงโขนละครโดยผู้แสดงจะต้องรำไปตามจังหวะและทำนองเพลงที่เรียกกันในหมู่นักดนตรีว่า “เพลงหน้าพาทย์”

(2) *ความรู้และความสามารถทางวิชาการ*: ผู้สอนมีความรู้และความสามารถทางวิชาการทั้งในด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ ผู้สอนมีความเชี่ยวชาญในกระบวนการสอน และสามารถแนะแนวทางให้แก่ผู้เรียนในวิชาตามความถนัดของผู้เรียน ผู้สอนต้องพัฒนาตนเองและเพิ่มการอบรมที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาทักษะและความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน

(3) *ความเป็นผู้นำและความรับผิดชอบ*: ผู้สอนมีความเป็นผู้นำและมีความรับผิดชอบในการสอนและการดูแลผู้เรียน อีกทั้งต้องเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับผู้เรียนและครอบครัว และมีความรับผิดชอบในการสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่ดีและปลอดภัยให้แก่ผู้เรียน

(4) *ความเข้าใจและความสามารถทางสังคม*: ผู้สอนมีความเข้าใจและความสามารถทางสังคมที่ดี ผู้สอนต้องเรียนรู้ความแตกต่างของแต่ละสังคมและวัฒนธรรม ผู้สอนต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้เรียนและครอบครัว และสถานศึกษาได้

(5) *ความอ่อนน้อมถ่อมตนและความเป็นกลาง*: ผู้สอนมีความอ่อนน้อมถ่อมตนและความเป็นกลางปราศจากอคติในการจัดการเรียนการสอนและการดูแลผู้เรียน ผู้สอนต้องเรียนรู้ถึงความแตกต่างของผู้เรียน ดังนั้นผู้สอนควรศึกษาพฤติกรรมรายบุคคลเพื่อที่จะเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดการเรียนรู้ เลือกใช้วิธีการสอนที่เหมาะสมและการสนับสนุนการเรียนรู้ให้ตรงตามความต้องการของผู้เรียนโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติต่อผู้เรียน

(6) *ความรักในการสอนและการเรียนรู้*: ผู้สอนมีความรักในวิชาชีพที่สอนและการเรียนรู้ ผู้สอนมีความเชื่อและความศรัทธาในความสำคัญของการศึกษา และมุ่งมั่นที่จะช่วยให้ผู้เรียนทุกคนเติบโตและพัฒนาในทุกด้านผ่านการส่งเสริมและการสนับสนุนของผู้สอน

ข้อจำกัดของครูผู้สอนนาฏศิลป์ในอดีต

ผู้ประกอบวิชาชีพครูทางด้านนาฏศิลป์ในอดีตนั้นเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่อาจมีผลกระทบต่อการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียนและการปฏิบัติหน้าที่ของครูผู้สอน ปัญหาและข้อจำกัดของครูผู้สอนในอดีตที่สำคัญประกอบด้วย (พฤทธิ์ ศิริบรรณพิทักษ์ และคณะ, 2548; รชกานต์ เคนชมพู, 2558, น. 1)

(1) *ข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลและเทคโนโลยี*: เนื่องจากในอดีตพัฒนาการด้านเทคโนโลยีทำให้ผู้สอนอาจไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลหรือเทคโนโลยีที่สามารถช่วยในการสอนได้ง่าย ๆ เมื่อเทียบกับปัจจุบัน

(2) *จำนวนผู้เรียนที่มาก*: ผู้เรียนในอดีตสนใจเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาที่มีชื่อเสียงครู จึงทำให้ประสบกับปัญหาที่ต้องจัดการกับผู้เรียนที่มีจำนวนมาก ผลทำให้ผู้สอนต้องใช้เวลาในการจัดการเรียนรู้และทรัพยากรจำนวนมากขึ้นในการสนับสนุนส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนได้รับความรู้ที่เท่าเทียมกัน แต่ด้วยจำนวนผู้เรียนที่มีจำนวนมาก จึงยากต่อการพัฒนาให้ผู้เรียนนั้นเกิดสมรรถนะขั้นสูงได้

(3) *การสอนในเวลาจำกัด*: ผู้สอนในอดีตอาจเจอกับปัญหาที่ต้องสอนในเวลาจำกัด ตามหน่วยการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ โดยมีเวลาเรียนที่สั้นหรือมีกิจกรรมอื่น ๆ ที่ต้องทำในเวลาเดียวกัน กิจกรรมการแสดง หรือกิจกรรมนอกเหนือจากการเรียนรู้ในชั้นเรียนผู้สอนจึงจำเป็นต้องปรับเนื้อหาวิชาให้เหมาะสมต่อเวลาในการเรียนรู้ ผลทำให้เนื้อหาที่สำคัญบางอย่างก็อาจไม่ได้ถูกนำมาถ่ายทอดในชั้นเรียน

(4) *ข้อจำกัดในการสื่อสาร*: ผู้สอนในอดีตอาจมีข้อจำกัดในการสื่อสารกับผู้เรียนที่มีภาษาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งอาจเกิดความยากลำบากด้วยพัฒนาการทางสังคมที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน การสื่อสารระหว่างผู้สอนและผู้เรียนจึงต้องปรับให้เหมาะต่อการจัดการเรียนรู้

(5) *การจัดการเวลาและทรัพยากร*: ด้วยเหตุที่มีการขาดแคลนบุคลากรในการปฏิบัติหน้าที่ในหน่วยงานสนับสนุน ผู้สอนในอดีตจึงต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ครูและหน้าที่สนับสนุน ทำให้ผู้สอนจึงไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่สอนได้เต็มที่ เนื่องจากต้องทำงานหลายอย่างในเวลาเดียวกัน เช่น การสอน งานธุรการ งานการตรวจสอบคุณภาพ และการวางแผนการสอน

(6) *ข้อจำกัดในการพัฒนาอาชีพ*: ผู้สอนในอดีตอาจต้องเผชิญกับข้อจำกัดในการพัฒนาอาชีพด้วยสภาพสังคมในครอบครัว การปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบในการสอนอาจส่งผลให้ผู้สอนไม่สามารถรับการฝึกอบรมหรือการพัฒนาทักษะได้อย่างมีประสิทธิภาพเมื่อเทียบกับยุคปัจจุบัน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าข้อจำกัดของครูผู้สอนนาฏศิลป์ในประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นส่งผลกระทบต่อคุณภาพของการจัดการเรียนการสอน ในด้านหนึ่งข้อจำกัดดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากการบริหารจัดการของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยเผชิญกับความท้าทายใหม่อันเป็นผลจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศและรูปแบบการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ที่แตกต่างกันไป จากเดิม ครูสอนนาฏศิลป์จึงจำเป็นต้องพัฒนาให้ทันยุคทันสมัยตลอดเวลา (กิลล์, 2545, น. 124-125) เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

บทบาทของผู้สอนนาฏศิลป์ในศตวรรษที่ 21

บทบาทที่สำคัญของผู้สอนนาฏศิลป์ในศตวรรษที่ 21 ไม่เพียงแต่การทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้แบบเดิมเท่านั้น หากครูผู้สอนจำเป็นต้องพัฒนาตนเองเพื่อการเป็นนักจัดการชั้นเรียน เป็นผู้จัดกระบวนการจัดการเรียนรู้และเป็นผู้นำในชั้นเรียน ผู้สอนต้องมีความเป็นนักกิจกรรมที่สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ สามารถกระตุ้นการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยผู้สอนต้องแสวงหาเทคนิควิธีการที่เหมาะสมกับพัฒนาการการเรียนรู้ของผู้เรียนในแต่ละกลุ่มมีการพัฒนาทักษะที่จำเป็นสำหรับผู้เรียน เพื่อมุ่งเน้นความสำเร็จของผู้เรียน ดังนั้น บทบาทในการพัฒนาผู้สอนจึงต้องเพิ่มเติมความรู้ความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลง และมีเทคนิคการสอนที่สามารถพัฒนาผู้เรียนให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วยวิธีการที่หลากหลาย (พิมพันธ์ เดชะคุปต์, 2544, น. 105-107; นนทลี พรธาดาวิทย์, 2559, น. 122-125) บทบาทของครูผู้สอนในฐานะ “ผู้อำนวยความสะดวก” จะช่วยกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ การพัฒนาทักษะต่าง ๆ และสามารถดึงศักยภาพในการเรียนรู้ของตนเองออกมา ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทในการเปลี่ยนแปลงและบรรลุเป้าหมายการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ผู้สอนนาฏศิลป์ควรมีทักษะดังนี้ (ภาพที่ 2) (Boontonglek et al., 2023, pp. 6-7)

ภาพที่ 2 ทักษะของผู้สอนที่ควรมีในศตวรรษที่ 21

(1) **การมีความรู้และทักษะทางวิชาการ:** ผู้สอนควรมีพื้นฐานความรู้และทักษะทางวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติในวิชาที่สอน รวมทั้งสามารถนำความรู้และประสบการณ์ของตนเองมาสอนให้ผู้เรียนเข้าใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งผู้สอนยังควรต้องได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมให้มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และมีการพัฒนาทักษะในการสอนอย่างบูรณาการ

(2) **การสื่อสารและความเข้าใจ:** ผู้สอนควรมีทักษะในการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพกับผู้เรียน และสามารถเข้าใจความต้องการและความสนใจของผู้เรียนได้ นอกจากนี้ ผู้สอนควรสร้างสภาพแวดล้อมที่สร้างสรรค์และสนับสนุนการเรียนรู้ของผู้เรียนให้สอดคล้องต่อการพัฒนาการเรียนรู้และเหมาะสมต่อวัย

(3) **การพัฒนาบุคลิกภาพและคุณธรรม:** ผู้สอนควรเป็นแบบอย่างที่ดี ทั้งต่อหน้าและลับหลังและมีคุณธรรมที่ดีต่อผู้เรียน โดยการให้ประสบการณ์ที่เหมาะสมแก่ผู้เรียน เน้นกิจกรรมที่ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ความซื่อสัตย์ ความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ และการเอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้และการพัฒนาของผู้เรียนได้อย่างเหมาะสม

(4) **การพัฒนาเทคนิคการสอนและการจัดการในชั้นเรียน:** ผู้สอนต้องแสวงหารูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมต่อผู้เรียนโดยสามารถเรียนรู้เทคนิคและวิธีการสอนแบบใหม่ ๆ นำมาจัดการชั้นเรียน เช่น การจัดการเวลา การจัดการกลุ่มผู้เรียน และการจัดการพฤติกรรมในชั้นเรียน เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่เป็นกันเองและมีประสิทธิภาพ รวมทั้งมีการติดตามและปรับปรุงทักษะการสอนเพื่อให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษา และเพื่อนำไปสู่การใช้เทคโนโลยีในการสอนอย่างเหมาะสมกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ

(5) **การใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยี:** ผู้สอนควรพัฒนาทักษะการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีในการสอน เช่น การใช้แอปพลิเคชัน โปรแกรมคอมพิวเตอร์ เครื่องมือการสื่อสารออนไลน์ และเทคโนโลยีเสมือนจริง ตลอดจนการพัฒนาแบบและกิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดผล การประเมินผล เพื่อสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่น่าสนใจและมีประสิทธิภาพ

(6) **การสนับสนุนและการประเมินผล:** ผู้สอนควรพัฒนาทักษะในการวางแผนการจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งในชั้นเรียนและนอกชั้นเรียน มีการติดตามและประเมินผลการเรียนรู้ของ

ผู้เรียนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ มีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับเนื้อหารายวิชาตามสมรรถนะการเรียนรู้ ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาของผู้เรียน

(7) *การส่งเสริมการเรียนรู้และประสบการณ์*: ผู้สอนต้องช่วยให้ผู้เรียนส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาทักษะที่จำเป็นสำหรับความสำเร็จในศตวรรษที่ 21 โดยผู้สอนต้องฝึกประสบการณ์ที่สำคัญให้กับผู้เรียนในการทำงานร่วมกันกับผู้อื่น ส่งเสริมภาคปฏิบัติในการสร้างบทบาทจำลองสถานการณ์ ภาวะการณ์เป็นผู้นำ และผู้ตามให้แก่ผู้เรียน นอกจากนี้ ผู้สอนควรมีทักษะในการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านนวัตกรรม การเรียนรู้และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ความหลากหลายทางวัฒนธรรม การส่งเสริมการเรียนรู้ในสังคมพหุวัฒนธรรม

(8) *การเรียนรู้ตลอดชีวิต*: ผู้สอนควรส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้เรียนมีทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยส่งเสริมการพัฒนาทักษะในการคิดอย่างมีเหตุผล การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ การแก้ปัญหา การเรียนรู้ด้วยตนเอง และการใช้เทคโนโลยีในการเรียนรู้ ทั้งสรรพวิชา การสรรพวิชาศิลป์ เพื่อปลูกฝังทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่ผู้เรียน

กล่าวได้ว่าผู้สอนควรมีและได้รับการพัฒนาทักษะที่จำเป็นต่อการพัฒนาการจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ของผู้เรียนให้สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างเต็มที่เกิดผลสัมฤทธิ์ และมีประสิทธิภาพสู่ความสำเร็จ โดยนอกจากการสอนแล้ว ผู้สอนยังควรต้องมีบทบาทสำคัญในการสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่สนับสนุน ส่งเสริม และสร้างสรรค์ พัฒนาทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้เรียน ผู้สอนนาฏศิลป์จึงต้องปฏิบัติตนให้เป็นผู้ที่เข้าถึงการรับรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอยู่ตลอดเวลา

แนวทางการจัดการเรียนการสอนนาฏศิลป์ในศตวรรษที่ 21

กระบวนการจัดการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากครูผู้สอนไม่ได้รับการพัฒนา การพัฒนาครูเป็นสิ่งสำคัญเพื่อให้ครูสามารถตอบสนองความต้องการและท้าทายในการสอนในยุคปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น กระบวนการพัฒนาครูผู้สอนต้องครอบคลุม ประเด็นในการพัฒนาให้เท่าทันต่อความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ผู้สอนควรพัฒนาทักษะการสอน มีแนวคิดในการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อปรับตัวและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง กล่าวได้ว่า นอกจากการพัฒนาทักษะของครูผู้สอนนาฏศิลป์แล้วยังมีความจำเป็นต้องปรับรูปแบบการเรียนการสอนเพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเรียนรู้ของผู้เรียน ตลอดจนองค์ความรู้ และทักษะที่จำเป็นสำหรับศตวรรษที่ 21 ดังนั้น รูปแบบการเรียนการสอนนาฏศิลป์จึงควรมีลักษณะดังนี้

(1) *ส่งเสริมการบูรณาการศิลปวัฒนธรรมกับการเรียนการสอนนาฏศิลป์ (Integrated Arts and Culture with Thai Performing Arts)* ให้เกิดเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพในการส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน ซึ่งศิลปวัฒนธรรมสามารถช่วยให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้หลายด้าน เช่น ความคิดสร้างสรรค์ การสื่อสาร การทำงานร่วมกัน การแก้ปัญหา ทักษะสังคม และทักษะชีวิตด้านต่าง ๆ โดยผู้สอนควรนำแนวทางนี้ไปใช้เพื่อพัฒนาการเรียนการสอน และส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน

(2) *ส่งเสริมการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ (Integrated Learning Management)* ที่เป็นรูปแบบการสอนที่ผสมผสานเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการช่วยให้ผู้เรียนเห็นความเชื่อมโยงระหว่างเนื้อหาวิชาต่าง ๆ และเข้าใจโลกรอบตัวได้ดีขึ้น

(3) *มีการจัดการเรียนรู้แบบโครงงาน (Project-Based Learning)* ซึ่งจะเป็นรูปแบบการสอนที่ช่วยให้ผู้เรียนเรียนรู้โดยลงมือทำจริง ผู้เรียนจะทำงานร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาชิ้นงานตามหัวข้อที่สนใจ การจัดการเรียนรู้แบบโครงงานช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ แก้ปัญหา การทำงานร่วมกัน และทักษะชีวิตอื่น ๆ ซึ่งทักษะเหล่านี้ล้วนจำเป็นสำหรับการใช้ชีวิตในโลกปัจจุบัน

(4) *พัฒนาการจัดการเรียนรู้แบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Student-centered Learning)* ที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของผู้เรียน เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้อย่างกระตือรือร้น การจัดการเรียนรู้แบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางนี้จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาทักษะการคิด แก้ปัญหา และเรียนรู้ด้วยตนเอง

(5) *ส่งเสริมการจัดการเรียนรู้แบบใช้เทคโนโลยี (Technology-Based Learning)* โดยการนำเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ในการสอน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเข้าถึงข้อมูลและแหล่งเรียนรู้ได้มากขึ้น

การพัฒนาทักษะของครูผู้สอนและการปรับรูปแบบการเรียนการสอนข้างต้นจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการเรียนการสอนนาฏศิลป์ ทำให้การเรียนนาฏศิลป์มีความเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม และทำให้ผู้เรียนนาฏศิลป์มีทักษะทั้งด้านนาฏศิลป์และทักษะที่จำเป็นและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับชีวิตในโลกปัจจุบัน

บทสรุป

จากการศึกษาและวิเคราะห์ จึงสามารถสรุปได้ว่า บทบาทและความสำคัญของการพัฒนาผู้สอนให้สอดคล้องกับยุคศตวรรษที่ 21 ต้องกำหนดเป็นกลยุทธ์หรือแนวทางดำเนินงานเพื่อให้เป็นไปตามบริบทหรือเป้าหมายได้อย่างรวดเร็ว โดยผู้สอนต้องหมั่นพัฒนาตนเองและฝึกฝนการใช้ทักษะต่าง ๆ ในการจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ อีกทั้งผู้สอนควรต้องคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียนในแต่ละยุค เพื่อทำความเข้าใจและยอมรับความแตกต่างของผู้เรียนที่จะนำมาออกแบบการจัดการเรียนการสอนที่จะส่งเสริมการเรียนรู้และการคิดสร้างสรรค์ได้อย่างเต็มศักยภาพ โดยใช้เทคโนโลยีมาเป็นแรงกระตุ้น สรรหา เทคนิคการสอนแบบใหม่ที่สอดคล้องกับความจำเป็นในการดำรงชีวิตภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ผลทำให้ต้องมีการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ตลอดเวลา ผู้สอนจะต้องฝึกนิสัยให้ผู้เรียนรักการเรียนรู้ปรับเปลี่ยนความคิดได้ง่าย มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งสอนวิธีเรียนมากกว่าสอนเนื้อหา เพราะเนื้อหาในยุคปัจจุบันนี้มากเกินไปกว่าที่จะเรียนรู้ได้อย่างพอเพียงและมีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ผวนวกกับการประยุกต์ใช้ศาสตร์ทางด้านศิลปวัฒนธรรม ซึ่งเป็นศิลปะประจำชาติไทยที่สำคัญของชาติอีกแขนงหนึ่งที่เป็นศาสตร์สำคัญของชาติที่นักการศึกษาในทุกระดับการศึกษาในอดีตและปัจจุบันนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาผู้เรียนทั้งในด้านความรู้ ด้านทักษะ การอยู่ร่วมในสังคม ตลอดจนการปลูกฝังให้ผู้เรียนมีทัศนคติที่ดีต่อการดำรงอยู่ในชาติอย่างมีเกียรติและสมความภาคภูมิใจ โดยสรุปแล้ว อาจกล่าวได้ว่า นาฏศิลป์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการพัฒนาทั้งทางด้านกายภาพและจิตวิญญาณ เนื่องจากนาฏศิลป์เป็นศาสตร์ที่ต้องใช้ร่างกายเป็นสื่อกลางในการเคลื่อนไหว โดยการกำหนดให้ “อายตนะทั้งหก” เป็นตัวกลางผ่านทาง “ผัสสะ” คือ หู รับรู้เสียงผ่านทางโสตทักษะ ตา รับรู้ภาพจากครูผู้สอน จมูก คือการรับรู้ถึงกลิ่นของบรรยากาศ ลิ้น รับรู้ผ่านทางรสชาติของเหงื่อ โดยการเรียนรู้ถึงลักษณะเฉพาะของการเรียนนาฏศิลป์ ภาย รับรู้จากการสัมผัสระหว่างครูและศิษย์ด้วยความอ่อนโยน ใจหรือจิต รับรู้ได้จากความสุข ความสนุกสนานของผู้เรียนและผู้สอน การเรียนนาฏศิลป์จึงเป็นการเสริมสร้างให้ผู้เรียนมีทักษะนิสัยที่ไม่หยาบกระด้าง มีมารยาท รักในขนบธรรมเนียม ประเพณีไทย ที่สามารถสังเกตได้จากกิริยาการเดิน การไหว้ การนั่ง เป็นต้น

ในการเรียนวิชานาฏศิลป์ความสำคัญอีกสิ่งหนึ่งคือ “ผู้สอน” ควรมีลักษณะจำเพาะ 3 อย่าง ได้แก่ การเป็นนักคิด คือผู้ที่พร้อมเปิดรับชุดข้อมูลความรู้ใหม่ ๆ รูปแบบใหม่ นำมาพัฒนาและประยุกต์ใช้ เพื่อสร้างสรรค์ให้เกิดผลงานใหม่ ๆ ได้โดยไม่ทิ้งความเป็นรากเหง้าของนาฏศิลป์ไทย เป็นนักจำ คือผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญในเชิงลึก สามารถสอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น ตลอดจนถ่ายทอดสู่ผู้อื่นได้ และเป็นนักสร้างสรรค์ คือผู้ที่มุ่งเน้นวิธีคิด วิธีสร้างสรรค์ การแสวงหาเอกลักษณ์ และคุณลักษณะใหม่มากกว่านาฏยลักษณ์หรือชุด ข้อมูลความรู้เดิม ๆ นอกจากนี้ อีกหนึ่งสิ่งสำคัญคือ ผู้สอนควรเข้าใจถึงพัฒนาการของผู้เรียนแต่ละช่วงวัย เพื่อให้เห็นถึงบริบทของผู้เรียนในแต่ละยุคสมัย ผู้สอนจึงต้องเป็นต้นแบบที่ดีให้กับผู้เรียน มีการวางเป้าหมายที่ ชัดเจนในการสอน โดยกำหนดสิ่งต่าง ๆ ของผู้เรียนในด้านการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของผู้เรียน ให้ เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี สังคมและวัฒนธรรม มุ่งเน้นการนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวันได้ ส่งเสริมให้มีความฉลาดทางอารมณ์ที่จะแสดงออกมาในรูปแบบทัศนคติ และการฝึกฝนให้ ผู้เรียนมีความสามารถใช้ประสาทสัมผัสระหว่างความคิด และการเคลื่อนไหวอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายในการ ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม และมีความคล่องตัวในการเคลื่อนไหวอย่างคล่องแคล่ว ซึ่งลักษณะดังกล่าวต้องปฏิบัติ อย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความเคยชิน นอกจากนี้ ผู้สอนควรต้องปลูกฝังทั้งในด้านการประพฤติปฏิบัติตนที่ดีทั้ง ในชีวิตการทำงานและการใช้ชีวิตส่วนตัวเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้เรียน โดยผู้สอนต้องประยุกต์วิธีการสอน และเทคนิคการสอนเพื่อสอดแทรกคุณธรรมและจริยธรรมที่เหมาะสมให้แก่ผู้เรียน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.
- กัลยาณี พรหมทอง. (2563). *บทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของครู*. สืบค้น 24 พฤษภาคม 2567 จาก <https://bit.ly/3R82Rol>
- กิลล์ วิกกี. (2545). *ครุยุคใหม่คิดใหม่ทำใหม่* [The Eleven Commandment of Good Teaching] (กานต์ สุดา มาฆะศิริรานนท์). กรุงเทพฯ: เบรนนีท. (ต้นฉบับพิมพ์ ปี ค.ศ. 1998)
- นนทลี พรธาดาวิทย์. (2559). *การจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning*. กรุงเทพฯ: ทริปเพิล เอ็ดดูเคชั่น.
- ประวิทย์ ฤทธิบุญ. (2557). รูปแบบความเป็นครูนาฏศิลป์ไทยกับทักษะการเรียนรู้ใหม่แห่งอนาคต. *วารสาร ศิลปกรรมวิชาการ*, 2(2), 1-20.
- พฤทธิ์ ศิริบรรณพิทักษ์ และคณะ. (2548). *การขาดแคลนครูในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานตามกลุ่มสาระ การเรียนรู้*. สืบค้น 24 พฤษภาคม 2567 จาก http://www.research.chula.ac.th/web/cu_online/2548/septembert37_2.htm.
- พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์. (2544). *การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ : แนวคิด วิธีและเทคนิคการสอน 1*. กรุงเทพฯ: เดอะมาสเตอร์กรุ๊ป แมเนจเม้นท์.
- มาโนช บุญทองเล็ก. (2563). *การพัฒนาแบบการจัดการเรียนรู้นาฏศิลป์ไทยสู่ความเป็นพลเมืองโลก*. (ปริญญาณิพนธ์ปรัชญาดุขุภักดิ์บัณฑิต ครุศาสตร์อุตสาหกรรม). มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี. ปทุมธานี.
- รชกานต์ เคนชมพู่. (2558). *ผลกระทบจากครูผู้สอนสอนไม่ตรงสาขาวิชาเอกต่อผลการทดสอบการศึกษา ระดับชาติขั้นพื้นฐาน ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 กรณีศึกษา โรงเรียนประถมศึกษา สังกัด*

- กระทรวงศึกษาธิการ จังหวัดชัยภูมิ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาหลักสูตรเศรษฐศาสตร์ธุรกิจ). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. กรุงเทพฯ.
- วลิดา อุ่นเรือน และ Keith D. Aytch. (2566). กลยุทธ์การสอนที่มีประสิทธิภาพโดยใช้สะเต็มศึกษาสำหรับผู้เรียน Generation Z. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 6(6), 383-398.
- อมรา กล้าเจริญ. (2535). *วิธีสอนนาฏศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์.
- Boontonglek, M., Rittibul, P., Orachun, R., and Boonsong, P. (2023). Dramatic Arts Innovation and learning management in the 21st century. *Asian Journal of Arts and Culture*, 23(2), 1-11.
- Cogan, J. & Derricott, R. (2000). *Citizenship for the 21st Century: an international perspective on education*. London: Kogan page.
- Eder, K. (1993). Literaturbesprechung zu: Dieter Rucht (Hg.): Research on social movements. The state of the art in Western Europe and the USA. Frankfurt a.M./ New York: Campus Verlag/ Westview Press. [Rezension des Buches Research on social movements: the state of the art in Western Europe and the USA, von D. Rucht]. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 45(2), 370-372. Retrieved 20 November 2024 from <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ss0ar-39417>
- Mintzberg, H. (1994). *The Rise and Fall of Strategic Planning*. New York: Prentice-Hall.
- Turner, S. (1993). *Citizenship and social theory*. London: Sage.

การศึกษาศิลปะการแสดงมังกร

เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวฝั่งธนบุรี

กรณีศึกษางานวันคล้ายวันปราบดาภิเษก

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

5

A study of Dragon Dance as a Cultural Performance
for Tourism Promotion in the Thonburi area of Bangkok:

A Case Study of the Accession Anniversary of
King Taksin the Great

เตชสิทธิ์ รัศมีวงศ์พร¹

Taychasit Russameewongporn

วรวรรณ ปิ่นรัตนกร²

Vorawan Pinrattanakorn

รับบทความ

4 กันยายน 2567

แก้ไขบทความ

14 กุมภาพันธ์ 2568

ตอบรับบทความ

14 กุมภาพันธ์ 2568

1-2 อาจารย์ สาขานาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
1061 ซ.อิสรภาพ 15 แขวงหิรัญรูจี เขตธนบุรี กรุงเทพฯ 10600

Lecturer at the Faculty of Education, Bansomdejchaopraya Rajabhat University
1061 Soi Issaraphap 15, Hiranruchi, Thonburi, Bangkok

*Corresponding author, e-mail: taychasit.artart@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาศิลปะการเชิดมังกรนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดการความรู้ (Knowledge management: KM) ในศิลปะการแสดงการเชิดมังกรในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ส่งเสริมการท่องเที่ยวให้กับชุมชนฝั่งธนบุรี โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การอภิปรายกลุ่ม การสังเกตการณ์จากการชมการแสดงสด และการสัมภาษณ์เชิงลึกที่มีผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับศิลปะการเชิดมังกร เช่น ผู้แทนจากคณะมังกรฝั่งธนบุรี ผู้เชิดมังกร และนักดนตรี ร่วมกับการทบทวนข้อมูลในประเด็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวและกิจกรรมการจัดการ

ผลจากการวิจัย ช่วยให้เกิดความเข้าใจในความเชื่อและความศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับมังกร ของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีน ศิลปะการเชิดมังกรในโอกาสสำคัญโดยเฉพาะในวันคล้ายวันปราบดาภิเษกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ในการศึกษาครั้งนี้ได้เสนอแนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวฝั่งธนบุรี ในด้านวิชาการ การนำองค์ความรู้ศิลปะการแสดงการเชิดมังกร มาเผยแพร่ในรูปแบบสื่อการเรียนรู้ให้กับหน่วยงานในพื้นที่ผ่านสถานศึกษา และในด้านนโยบาย หน่วยงานภาครัฐด้านวัฒนธรรมชุมชน และการท่องเที่ยว สามารถนำแนวปฏิบัติที่ดี (Good Practices) ไปพัฒนาสู่การเป็นนโยบายพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ ผ่านศิลปะการเชิดมังกรในงานเฉลิมฉลองวันคล้ายวันปราบดาภิเษกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในอนาคต

คำสำคัญ : ศิลปะการเชิดมังกร ฝั่งธนบุรี การจัดการความรู้ วันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

Abstract

This study aims to examine the dragon dance during the accession anniversary of King Taksin the Great. It also applies knowledge management (KM) of the dragon dance to promote tourism that benefits the Thonburi community in Bangkok. This qualitative research draws on related documents, in-depth interviews, and focus groups. It also includes non-participant observation of live performances by key informants such as representatives of the Thonburi dragon dance troupe, performers, and musicians. Data on tourism promotion and KM activities are synthesized to draw insights.

The findings provide insight into the beliefs and spiritual significance associated with dragons among the Chinese-Thai community. They also explore the role of dragon dance on important occasions—especially the accession anniversary of King Taksin the Great—and contemporary developments in the practice. This study proposes guidelines to promote tourism in the Thonburi area through dragon dance performances during this celebration. These can serve as a foundation for developing creative tourism in the future.

Keywords: Dragon dance, Thonburi, Knowledge management, Accession Anniversary of King Taksin the Great

บทนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนและไทยได้เกิดขึ้นและพัฒนาความสัมพันธ์ขึ้นในระดับทางการทูตอย่างเป็นทางการในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น โดยได้มีชาวจีนหลายกลุ่มอพยพเข้ามาสยาม อาทิ ชาวจีนฮกเกี้ยน ชาวจีนกวางตุ้ง ชาวจีนแคะ ชาวจีนไหหลำและชาวจีนแต้จิ๋ว (อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, 2561) ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาปากคลองบางกอกใหญ่ ครั้นต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีชาวจีนแต้จิ๋วจำนวนมากได้รับพระราชทานที่ดิน โดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนพื้นที่รอบกรุงธนบุรีตลอดริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองบางกอกใหญ่ ชาวจีนกลุ่มนี้ถูกเรียกขานว่า “จีนหลวง” (Royal Chinese) นอกจากนี้ยังมีชาวจีนกลุ่มอื่น ๆ ที่อาศัยในย่านธนบุรีด้วยเช่นกัน ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 8 ได้เกิดการอพยพครั้งใหญ่ของชาวจีนอีกครั้งโดยมีสาเหตุจากภัยสงครามในประเทศจีน ส่งผลให้มีชาวจีนจำนวนมากเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ย่านธนบุรี (ธวัชชัย สาครินทร์, 2541) ชาวจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยได้นำวัฒนธรรม ธรรมเนียมประเพณี ค่านิยมและความเชื่อเดิมมาเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตและยังถ่ายทอดความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่น (แก้วเกลี้ยง ฤทธา, 2555) หนึ่งในวัฒนธรรมของชาวจีนที่แสดงออกถึงความบันเทิงและความสุนทรีย์ยะ คือ วัฒนธรรมในด้านศิลปะการแสดงและการละเล่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชิดมังกร ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาและเป็นวัฒนธรรมความบันเทิงของชาวจีนโพ้นทะเลในแผ่นดินไทย (ถาวร ลิกขโกศล, 2557)

ในยุคกรุงธนบุรี ตลอดจนรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระองค์ คือ การสร้างเมืองกรุงธนบุรี การสร้างขวัญและกำลังใจของประชาชนและรวบรวมผู้คนให้เข้ามาพำนักในธนบุรี ผลจากภาวะสงครามพระองค์ฯ จึงเร่งฟื้นฟูงานวัฒนธรรมและศาสนา โดยในช่วงต้นรัชกาลพระองค์ฯ โปรดให้มีการละเล่นและจัดการแสดงในงานพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ตามแบบประเพณีสมัยอยุธยา อีกทั้งยังมีวัฒนธรรมการแสดงและการละเล่นของกลุ่มชาวจีนที่ปรากฏในครั้งนั้น อาทิ การแสดงงิ้ว การเชิดสิงโตและการเชิดมังกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงการเชิดมังกรที่สามารถถ่ายทอดความเชื่อในเรื่องของสัตว์มงคลและเชื่อมโยงเรื่องราวของสังคมและวัฒนธรรมยุคกรุงธนบุรี ในปัจจุบัน “ธนบุรี” ถือเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีทุนทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง มีจุดดึงดูดทางการท่องเที่ยวด้วยฐานทรัพยากรทุนทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมจีนในด้านศิลปะการแสดงการเชิดมังกรที่ยังคงดำรงอยู่และมีการสืบทอดมาจวบจนปัจจุบัน ซึ่งในฝั่งธนบุรีมีคณะการแสดงเชิดมังกรที่โดดเด่น 7 คณะ ได้แก่ คณะมังกรทองเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลู คณะมังกรทองลูกท้าวมหาพรหม คณะสิงโตมังกรทองลูกชัยมงคล คณะสิงโต-มังกรศิษย์หลวงพ่อแก้ว คณะสิงโตมังกรทองศิษย์หลวงปู่บุญมี คณะสิงโตและมังกรทองลูกเจ้าพระยา และคณะสิงโตมังกรทองเหลืองไทยแลนด์ ซึ่งได้เข้าร่วมการแสดงการเชิดมังกรในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตเนื้อหาของการศึกษาในส่วนของการแสดงการเชิดมังกร ในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ณ วงเวียนใหญ่ ฝั่งธนบุรี กรุงเทพมหานคร งานในวันดังกล่าวได้ถูกจัดขึ้นเพื่อเป็นการรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่ทรงกอบกู้เอกราชให้แก่ชาติไทยจากการยึดครองของพม่าได้สำเร็จในระยะเวลาเพียง 7 เดือน พระองค์ฯ ได้ทรงรับเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงธนบุรีและสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีมีนามว่า “กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร” เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2311 ดังนั้น ในวันที่ 28 ธันวาคมของทุกปี ประชาคมทุกภาคส่วนในฝั่งธนบุรี จึงพร้อมใจกันจัดกิจกรรมงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

เพื่อร่วมกันเทอดพระเกียรติและรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ปลุกฝังจิตสำนึกคนไทยทุกคนให้มีความภาคภูมิใจในชาติของตน ในประวัติศาสตร์ช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยธนบุรี ที่ทำให้เราเข้าใจถึงความเป็นมาของชาติไทย ในงานดังกล่าวจะมีการจัดเฉลิมฉลองและมีการเล่นมหรสพรูปแบบต่าง ๆ โดยการแสดงการเชิดม้งกรนั้นก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมภายในงานที่มีเอกลักษณ์ การถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจีน อันเป็นวัฒนธรรมที่โดดเด่นของฝั่งธนบุรีและยังแสดงถึงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของผู้คนกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีนฝั่งธนบุรี การศึกษาค้นคว้าจึงมุ่งศึกษาถึงองค์ความรู้และบริบทที่เกี่ยวข้องในการแสดงการเชิดม้งกร ที่เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนไทยเชื้อสายจีนในฝั่งธนบุรี ที่สะท้อนถึงความเชื่อ ความศรัทธาและประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน โดยใช้กระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge management: KM) เป็นเครื่องมือในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน พร้อมทั้งการถ่ายทอดภูมิปัญญา องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมจีนผ่านศิลปะการแสดงการเชิดม้งกร ผลจากการศึกษาดังกล่าวสามารถนำไปสู่การสร้างแนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่ฝั่งธนบุรีเชิงสร้างสรรค์ผ่านศิลปะการแสดงการเชิดม้งกร ซึ่งจะส่งผลดีต่อชุมชนในพื้นที่ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ไปพร้อมกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น สอดคล้องกับหลักการของ UNESCO ที่ได้กำหนดนิยามของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ คือ ความผูกพันและประสบการณ์ที่เกิดจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่และเป็นผู้รังสรรค์วัฒนธรรมที่มีชีวิตนั้น (UNESCO, 2006)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อจัดการความรู้ (KM) ในศิลปะการแสดงการเชิดม้งกรในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ส่งเสริมการท่องเที่ยวให้กับชุมชนฝั่งธนบุรี

ทบทวนวรรณกรรม

1. ประวัติศาสตร์ธนบุรี

ภายหลังที่กรุงศรีอยุธยาได้เสียให้กับพม่า ในปี พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสามารถกอบกู้เอกราชได้เป็นผลสำเร็จ แต่เนื่องจากกรุงศรีอยุธยามีความเสียหายอย่างมาก พระองค์ฯ จึงจำเป็นต้องหาเมืองใหม่ที่มีความเหมาะสมในการสถาปนาเป็นราชธานี ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีนามว่า “กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร” ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองดังกล่าวมีฐานะเป็น “ด่านขนอน” หรือขนอนบางกอก เป็นเมืองหน้าด่านทำหน้าที่ป้องกันข้าศึกและตรวจตราเก็บภาษีเรือและสินค้าตามลำน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เมืองธนบุรีจึงมีชาวต่างชาติที่เดินทางมาติดต่อค้าขายและอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก (ธวัชชัย สาครินทร์, 2541) ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง “ธนบุรี” จึงมีสถานะเป็นอำเภอชั้นใน เรียกว่า อำเภอราชคฤห์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2459 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางยี่เรือ และในปี พ.ศ. 2482 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ธนบุรีได้รวมกับจังหวัดพระนครจึงมีฐานะเป็น “นครหลวงกรุงเทพธนบุรี” ได้มีการเปลี่ยนชื่ออำเภอบางยี่เรือเป็นอำเภอธนบุรีและเปลี่ยนเป็นเขตธนบุรีในปัจจุบัน (สำนักงานเขตธนบุรี, 2560)

2. การอพยพและการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในฝั่งธนบุรี

ชาวจีนเข้ามาในแผ่นดินสยามเพื่อทำการค้าและพักอาศัยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยซึ่งตรงกับราชวงศ์หมิงในประเทศจีน ในเวลาต่อมาได้มีการอพยพเข้ามาของชาวจีนในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อันเนื่องมาจากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศจีน ณ ขณะนั้น (อดุลย์ รัตนมโนเกษม, 2558) การตั้งถิ่นฐานชาวจีนนิยมตั้งถิ่นฐานตามแถบลุ่มแม่น้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นทรงมีเชื้อสายจีนที่มาจากทางสายบิดา ซึ่งเป็นชาวจีนแต้จิ๋วและเมื่อทรงสถาปนากรุงธนบุรีศรีมหาสมุทรขึ้นเป็นราชธานี ชาวจีนแต้จิ๋วจึงได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานรอบกรุงธนบุรี โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองบางกอกใหญ่ ชาวจีนกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า “จีนหลวง” (Royal Chinese) (ธวัชชัย สาครินทร์, 2541)

ชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานในฝั่งธนบุรีมีหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มจะมีลักษณะร่วมกันทางวัฒนธรรมและภาษาที่แสดงความถึงเป็นจีน ซึ่งสามารถจำแนกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ แต้จิ๋ว (潮州) และ เคะ (客家) ไหหลำ (海南) ฮกเกี้ยน (福建) และกวางตุ้ง (廣東) โดยการบันทึกสถิติของราชการในส่วนของจำนวนประชากรจีนที่อาศัยในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2453 จำนวนรวมทั้งสิ้น 162,568 คน (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 น.30/9 ยอดสำมะโนครัวมณฑลกรุงเทพฯ ศก.128) ชาวจีนที่จะอยู่อาศัยเป็นการถาวรและบางส่วนได้คู่ครองที่เป็นคนไทย ส่งผลให้เกิดการผสมกลมกลืนกับคนในท้องถิ่น เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณี จึงอาจกล่าวได้ว่าลักษณะวัฒนธรรมของชาวจีนในประเทศไทย คือ การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม โดย G. William Skinner (2529) นักวิชาการด้านวัฒนธรรมได้ให้ข้อสังเกตว่า “สังคมไทยเป็นสังคมที่เอื้ออำนวยต่อการผสมผสานกลืนกลายในแง่วัฒนธรรม ศาสนาและลักษณะรูปรพรรณ สี่ผิว ประกอบกับนโยบายของรัฐบาลในเรื่องของชนกลุ่มน้อยก็เอื้ออำนวยและกดดันให้ชาวจีนเต็มใจ และจำเป็นที่จะต้องผสมผสานเข้าสู่สังคมและวัฒนธรรมไทย” ส่งผลให้ความหมายและรูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อและระบบความคิดของคนจีนที่อยู่ในประเทศไทยจะถูกเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวจีนแบบดั้งเดิม โดยถูกกลืนกลายทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องให้เป็นคนไทยผ่านการยึดปฏิบัติจากวัฒนธรรมไทย (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2550)

3. ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและศิลปะการแสดงเกี่ยวกับการเชิดมังกร

ชาวจีนมีความเชื่อและความศรัทธาในธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ โดยเชื่อว่ามีเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ในธรรมชาติรอบตัวและสัมพันธ์กับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นตัวแทนของธรรมชาติที่สามารถชี้แนะ กำหนดและควบคุมความเป็นไปของโลกมนุษย์และมีอำนาจเหนือมนุษย์ ชาวจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยได้นำวัฒนธรรมแบบแผนในการดำเนินชีวิตของตนมาและถ่ายทอดความเชื่อนี้จากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนี้ ชาวจีนยังมีประเพณีและพิธีกรรมมากมายจนมีคำกล่าวที่ว่า “หนึ่งปีมีแปดเทศกาล หนึ่งชีวิตมีห้าพิธีกรรม” (เรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ, 2554) ซึ่งศิลปะการแสดงและการละเล่นของชาวจีน สะท้อนถึงความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่สืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนานและถือเป็นวัฒนธรรมความบันเทิงของชาวจีน

ศิลปะการแสดงการเชิดมังกรเป็นศิลปะการแสดงและการละเล่นที่ยังคงปรากฏอยู่ในพื้นที่ย่านฝั่งธนบุรี การเข้ามาของศิลปะการแสดงนี้ สันนิษฐานได้จากการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนัง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วงรัชกาลที่ 3 ศิลปวัฒนธรรมจีนกลายเป็นศิลปะแบบพระราชนิยมที่ทรงโปรด (มาลินี คัมภีร์ญาณนนท์, 2550) เป็นรูปแบบที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่องยาวนานและเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของวัฒนธรรมจีนที่มักจะพบเห็นในการฉลองเทศกาลต่าง ๆ การเชิดมังกรจะใช้ทีมเต้นและเชิดต่อกันไปตามรูปร่างความยาวของมังกร ซึ่งจะมีการเคลื่อนไหวเลียนแบบการเคลื่อนไหวของแม่น้ำที่คดเคี้ยวไปมา มังกรจีนจึงเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อว่าจะนำความโชคดีมาให้ การเชิดมังกรที่ใช้ระยะเวลานานมากขึ้นเท่าไรก็จะนำความโชคดีมา

ให้มากยิ่งขึ้น ชาวจีนเชื่อว่ามังกรเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ ความสง่างาม ความอุดมสมบูรณ์ สติปัญญาและสิริมงคล ลักษณะดังกล่าวจึงถูกนำไปกลายเป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจขององค์จักรพรรดิ ในช่วงของราชวงศ์ฮั่นรูปแบบการเชิดมังกรได้ถูกกล่าวถึง เช่น มังกรอิงหลง (Yinglong) เทพแห่งฝนและเส้นหลง (Shenlong) ผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดให้มีลม มีฝน การเชิดมังกร ได้ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบที่เกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ฮั่น (206 ปีก่อน ค.ศ.- ค.ศ. 220) มีการผสมผสานระหว่างศิลปะการแสดง ศิลปะการต่อสู้ กายกรรมและความเชื่อ (ธัญธัช วิภัติภูมิประเทศ, 2558)

สำหรับศิลปะการเชิดมังกรผั่งธนบุรี เป็นศิลปะการแสดงที่ได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น แฝงความแข็งแรงผสมความอ่อนพลิ้วและความยืดหยุ่นของร่างกาย เป็นการเลียนแบบอากัปกริยาผสมกับการเล่นกายกรรมจีน ลักษณะการเคลื่อนไหวจึงมีลีลาอ่อนไหวกระฉับกระเฉงและโลดโผน คุณสมบัติของผู้เชิดทางกายภาพต้องมีร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์รูปร่างสัดส่วนไม่อ้วนและไม่สูงจนเกินไป ที่สำคัญต้องมีความอดทนและมีสมาธิที่ดี ลักษณะเฉพาะในการแสดงเชิดมังกรผั่งธนบุรี จะมีรูปแบบการแสดงมังกรติดไฟ LED พันเสา มังกรแสดงพื้น มังกรต่อตัว มังกรอวยพรและมังกรลีลาแบบกายกรรม ที่เน้นถึงการแสดงที่มีความทรงพลังและเสมือนจริง การแสดงการเชิดมังกรจะเกิดขึ้นในเทศกาลและประเพณีที่สำคัญตามปฏิทินจันทรคติแบบจีนหรือจัดการแสดงขึ้นเพื่อเคารพสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเหล่าเทพหรือบุคคลสำคัญในพื้นที่ ซึ่งรวมถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ชาวผั่งธนบุรีเคารพสักการะและรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณในพระราชกรณียกิจการกอบกู้เอกราช ซึ่งปัจจุบันในผั่งธนบุรีมีคณะกรรมการแสดงเชิดมังกรที่โดดเด่น 7 คณะที่เข้าร่วมการแสดงในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชของทุกปี ได้แก่

- คณะมังกรทองเจ้าพ่อพระเพลิง ตลาดพลู จุดเด่น คือ เป็นต้นกำเนิดการแสดงการเชิดมังกรทองในย่านตลาดพลู ที่เน้นความสมจริง ความสวยงามและมังกรเสมือนมีชีวิต
- คณะมังกรทองลูกท้าวมหาพรหม จุดเด่น คือ มังกรแสดงพื้น มังกรกายกรรมและมังกรอวยพร
- คณะสิงโตมังกรทองลูกชัยมงคล จุดเด่น คือ การแสดงเชิดมังกรทองความยาว 109 เมตร การแสดงมังกรติดไฟ LED พันเสา มังกรทองลอยฟ้า และมังกรทองพันไฟ-พันน้ำ
- คณะสิงโต-มังกรศิษย์หลวงพ่อก้าว จุดเด่น คือ มังกรแสดงพื้น มังกรพันเสาและมังกรอวยพร
- คณะสิงโตมังกรทองศิษย์หลวงปู่ญี่ จุดเด่น คือ มังกรแสดงพื้น มังกรพันเสาและมังกรอวยพร
- คณะสิงโตและมังกรทองลูกเจ้าพระยา จุดเด่น คือ มังกรต่อตัวรวดเร็วและมังกรกายกรรมเล่นท่ายาก
- คณะสิงโต มังกรหลงเขียนไทยแลนด์ จุดเด่น คือ การแสดงมังกร 9 เขียน หรือมังกรลีลา มังกรกายกรรม การเล่นแบบกลางแจ้งหรือเล่นท่ามกลางแสงไฟ Black Light

4. แนวคิดและหลักการการจัดการความรู้ (Knowledge management : KM)

การจัดการความรู้ เป็นกระบวนการของการรวบรวมองค์ความรู้ผ่านบุคคลหรือเอกสารให้เป็นระบบเพื่อการเข้าถึงองค์ความรู้และการพัฒนา ซึ่งมีเป้าหมายในการพัฒนาคน พัฒนางานและพัฒนาสังคมสู่สังคมความรู้ โดยที่มาของความรู้มาจากความรู้ที่ฝังอยู่ในคน (Tacit knowledge) เป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ที่ยังไม่ถ่ายทอดออกมาเป็นคำพูดหรือลายลักษณ์อักษรและความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit knowledge) เป็นความรู้ที่รวบรวม ถ่ายทอดผ่านวิธีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในกระบวนการจัดการความรู้จะมีผู้ที่ทำหน้าที่ “คุณเอื้อ (ระบบ)” ที่ต้องการหา “คุณอำนวย (Knowledge facilitator: KF)” และร่วมกับ “คุณอำนวย” จัดให้มีการกำหนด “เป้าหมาย” ในระดับย่อย ๆ เพื่อเชื่อมโยงให้เข้ากับวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อประโยชน์ในการดำเนินการจัดการความรู้และเพื่อแสดงให้เห็น “คุณกิจ

(Knowledge practitioner: KP)” ที่ต้องดำเนินการจัดสรรทรัพยากรสำหรับใช้ในกิจกรรมจัดการความรู้ พร้อมคอยเชื่อมโยงการจัดการความรู้เข้ากับกิจกรรมอื่น ๆ พร้อมทั้งติดตามความเคลื่อนไหวของการดำเนินการ การให้คำแนะนำและการชื่นชมในความสำเร็จ อาจจัดให้มีการยกย่องในผลสำเร็จและให้รางวัลที่อาจไม่เน้นสิ่งของแต่เน้นการสร้างภาคภูมิใจในความสำเร็จ “คุณประสาน (Network manager)” เป็นผู้ที่คอยประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการจัดการความรู้ให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวงที่กว้างขึ้นจนเกิดพลังและความร่วมมือในเครือข่ายการเรียนรู้และสามารถยกระดับความรู้ได้ (สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน), 2565) ซึ่งกระบวนการดังกล่าวมีการกำหนดหลักการที่สามารถสรุปได้ ดังนี้

หลักการโมเดลปลา (Thai-UNAids : TUNA Model) เป็นกรอบแนวคิดในการจัดการความรู้ โดยเปรียบเทียบการจัดการความรู้เปรียบเสมือนปลา ซึ่งประกอบด้วยส่วนหัวปลา ตัวปลาและหางปลา จะมีหน้าที่ที่ต่างกัน ดังนี้ ส่วนหัวปลา (Knowledge vision: KV) มองว่า "ทำ KM เพื่ออะไร" ส่วนตัวปลา (Knowledge sharing: KS) เน้นความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ส่วนหางปลา (Knowledge assets: KA) เน้นการสร้างคลังความรู้ เชื่อมโยงเครือข่ายและการประยุกต์ใช้ข้อมูลสารสนเทศ เพื่อสร้างชุมชนนักปฏิบัติ (Community of practice: CoP) (สมชาย นำประเสริฐชัย, 2558)

หลักการจัดการความรู้ของ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (ก.พ.ร.) เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในตัวบุคคลหรือเอกสาร แล้วนำมาพัฒนาให้เป็นระบบเพื่อให้ทุกคนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้และพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้ รวมทั้งปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งส่งผลให้องค์กรมีความสามารถในการแข่งขันสูงสุด ซึ่งได้ออกแบบวิธีการในกระบวนการ KM เป็น 7 ขั้นตอน ดังนี้ ขั้นที่ 1: การบ่งชี้ความรู้ ขั้นที่ 2: การสร้างและแสวงหาความรู้ ขั้นที่ 3: การจัดความรู้ให้เป็นระบบ ขั้นที่ 4: การประมวลและกลั่นกรองความรู้ ขั้นที่ 5: การเข้าถึงความรู้ ขั้นที่ 6: การแบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ และขั้นที่ 7: การเรียนรู้ กระบวนการจัดการความรู้ KM ดังกล่าว เป็นขั้นตอนที่จะสกัดองค์ความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคลที่เป็นเจ้าขององค์ความรู้นั้น ๆ เพื่อเผยแพร่เห็นถึงองค์ความรู้ที่ยังไม่ได้ถูกนำออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ผ่านการสรุปผลเป็นประเด็นต่าง ๆ แล้วนำมาถอดบทเรียนเพื่อสร้างเป็นแนวทางปฏิบัติที่ดี โดยสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านองค์ความรู้ในมิติทางวัฒนธรรมของชุมชน (สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน), 2565)

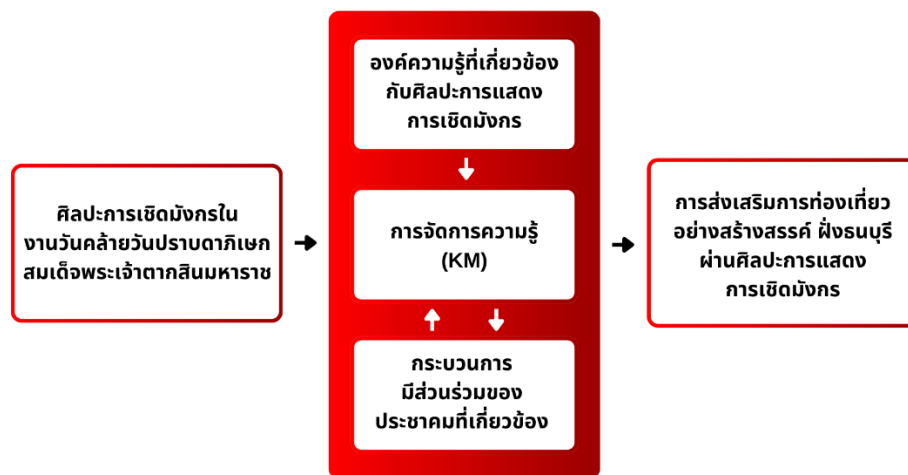
5. แนวคิดและหลักการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ คือ การเดินทางที่มุ่งไปสู่ความผูกพันและประสบการณ์จริงแท้ที่เกิดจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ศิลปะ มรดกทางวัฒนธรรมหรือคุณลักษณะพิเศษของพื้นที่นั้น นำมาซึ่งความเชื่อมโยงกับผู้คนซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่และเป็นผู้รังสรรค์วัฒนธรรมที่มีชีวิต (UNESCO., 2006) ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก 3 ด้าน คือ สถานที่สร้างสรรค์ งานกิจกรรมสร้างสรรค์และกระบวนการท่องเที่ยวที่สร้างสรรค์ มาเชื่อมโยงกันเพื่อสร้างประสบการณ์สร้างสรรค์ให้มีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชนและสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Richards. & Willson., 2006; Ateljevie & Doorne, 2004) “การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์” (Creative tourism) นับเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural tourism) ที่มีจุดเน้นการท่องเที่ยวสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นวัฒนธรรมแบบรูปธรรม (Tangible cultural resources) และความเป็นวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Intangible cultural resources) (Richards, G. 2010) และเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวแนวใหม่ที่ให้ความสำคัญกับความผูกพัน (Engaged) ของนักท่องเที่ยว (Guest) กับผู้คนและพื้นที่ท่องเที่ยว (Host) ที่แสดงถึงการมีส่วนร่วมและเปิดโอกาสให้กับนักท่องเที่ยวและเจ้าของบ้านได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ที่จะสร้างความประทับใจอย่างลึกซึ้งในพื้นที่ของการท่องเที่ยว (Understanding specific

cultural of the place) (สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และคณะ, 2556) โดยใช้วัฒนธรรมเป็นฐาน (Culture-based tourism) ที่เป็นวัฒนธรรมในชีวิตประจำวันที่มีความใกล้ชิดกับโลกแห่งประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว (Creative experience) (ภูริวัจน์ เดชอุ่ม, 2556) อาทิ วิธีการอยู่อาศัย อาชีพ วัฒนธรรมอาหาร ศิลปหัตถกรรมและศิลปะการแสดงพื้นถิ่น ที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของชุมชนและผู้คนเจ้าของพื้นที่ โดยมุ่งเน้นให้นักท่องเที่ยวมีปฏิสัมพันธ์กับคนในพื้นที่ผ่านการพูดคุย สนทนา ผ่านกิจกรรม ทดลองปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดการเรียนรู้และความเข้าใจอันดีระหว่างชุมชนเจ้าของพื้นที่และนักท่องเที่ยวผู้มาเยือน (กนกพร ศิริโรจน์, 2557)

จึงสรุปได้ว่า แนวคิดและหลักการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์เป็นการท่องเที่ยวที่มีแนวคิดและหลักการภายใต้พื้นฐานของทุนทางวัฒนธรรม (Cultural assets) ที่มีอยู่และเกี่ยวพันอยู่กับพื้นที่และเชื่อมโยงกับชุมชน และการสร้างการท่องเที่ยวให้มีรูปแบบใหม่ ที่มุ่งเน้นด้านการท่องเที่ยวที่ต้องสร้างปฏิสัมพันธ์ ความสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยน การเรียนรู้ระหว่างวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ด้วยเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของชุมชน ผ่านการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างสร้างสรรค์

จากการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นต่าง ๆ คณะผู้วิจัยจึงได้ประเด็นที่สำคัญในการศึกษา ศิลปะการแสดงการเชิดม้งกร โดยใช้กระบวนการ KM เป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาคมที่เกี่ยวข้องซึ่งจะนำไปสู่การดึงองค์ความรู้ด้านศิลปะการแสดงม้งกรของผังธนบุรี เพื่อไปสู่ผลลัพธ์ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ โดยสามารถกำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: เtexสิทธิ รัตมิ่งศัพท์, วรวรรณ ปิ่นรัตนกร (2567)

วิธีดำเนินการวิจัย

คณะผู้วิจัยดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผ่านการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการสำรวจภาคสนามวิจัย โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลจากกระบวนการ KM และสร้างการมีส่วนร่วมที่สามารถนำมาเป็นจุดดึงดูดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวผังธนบุรี

งานวิจัยนี้มีขอบเขตการดำเนินการในพื้นที่กรุงเทพมหานครฝั่งธนบุรี (เขตธนบุรี, เขตคลองสาน) เนื่องจากเป็นพื้นที่วัฒนธรรมของกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนและเป็นพื้นที่การจัดงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในช่วงระหว่างวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2566 ถึง 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2567 และคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยใช้เทคนิคการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยพิจารณาจากความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเชิดมังกรในฝั่งธนบุรี ซึ่งประกอบด้วย ปราชญ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับสิงโต-มังกร ฝั่งธนบุรี จำนวน 1 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะการแสดงมังกร 9 ไม้ จำนวน 1 ท่าน ประธานชุมชน (คลองสาน-ธนบุรี) จำนวน 2 ท่าน ประธานสภาวัฒนธรรมเขตธนบุรี จำนวน 1 ท่าน ประธานสภาวัฒนธรรมเขตคลองสาน จำนวน 1 ท่าน ผู้แทนจากคณะมังกรฝั่งธนบุรี จำนวน 2 ท่าน นักดนตรีจำนวน 5 ท่าน ผู้เชิดมังกร จำนวน 10 ท่าน ทั้งนี้ การเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังกล่าวเป็นการมุ่งเน้นที่จะรวบรวมข้อมูลเชิงลึกและครอบคลุมมุมมองที่หลากหลายเกี่ยวกับการเชิดมังกรในพื้นที่ศึกษา โดยจะทำการศึกษารูปแบบการแสดงการเชิดมังกรในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตามแนวทางการจัดการความรู้ตามหลักการ ก.พ.ร. 7 ขั้นตอน ประกอบด้วย 1) ขั้นการบ่งชี้ความรู้ 2) ขั้นการสร้างและแสวงหาความรู้ 3) ขั้นการจัดความรู้ให้เป็นระบบ 4) ขั้นการประมวลและกลั่นกรองความรู้ 5) ขั้นการเข้าถึงความรู้ 6) ขั้นการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ และ 7) ขั้นการเรียนรู้ จากนั้นจึงดำเนินการถอดบทเรียนจากกิจกรรม KM เพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ดี (Good practices) ในการส่งเสริมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์

ในการวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบกลุ่ม การสังเกตการณ์และกิจกรรม KM เพื่อให้ได้มาซึ่งประเด็นสำคัญ อาทิ ความสำคัญ ความเชื่อ องค์ความรู้ในศิลปะการแสดงการเชิดมังกรและศักยภาพที่สามารถส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ผ่านการวิเคราะห์บรรยายเชิงพรรณนา (Descriptive analysis)

ผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับมังกรของกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนในพื้นที่ ยังมีความเชื่อและการนับถือมังกรเป็นดังเทพที่มีพลังอำนาจและความเป็นสิริมงคล มังกรเป็นสัตว์มงคลที่สำคัญและเป็นสัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ความยิ่งใหญ่ ความโชคดี ความเจริญรุ่งเรืองและเชื่อว่ามังกรนั้นมีความสามารถในการควบคุมธาตุทั้ง 5 ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลมและฟ้า ที่เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและเป็นที่มาของความหมายที่สำคัญของมังกรที่แสดงถึง พลังอำนาจ ความยิ่งใหญ่ ความโชคดีและการปกป้องคุ้มครอง นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องมังกรของชาวไทยเชื้อสายจีนนั้นยังปรากฏอยู่ในร่องรอยทางวัฒนธรรมจีนหลากหลายรูปแบบ อาทิ สถาปัตยกรรม เครื่องประดับ งานศิลปะ เทศกาลและศิลปะการแสดง เป็นต้น

ศิลปะการเชิดมังกร จึงเป็นประเพณีที่สำคัญสำหรับชาวไทยเชื้อสายจีน โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลต่าง ๆ การเชิดมังกรไม่ได้เป็นเพียงแค่การแสดง แต่ยังมีความหมายและความเชื่อที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน การเชิดมังกร มีองค์ประกอบที่ทำให้การเชิดมังกรมีความสวยงาม ประกอบไปด้วย

1. หุ่นมังกร มังกรที่ใช้ในการเชิดมังกรจะทำจากไม้ไผ่ที่โค้งงอได้ง่าย เพื่อให้ได้รูปทรงของมังกรที่สวยงามและเคลื่อนไหวได้อย่างอิสระ มังกรประกอบด้วยส่วนหัว ส่วนตัวและส่วนหาง แต่ละส่วนจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป เช่น ตา จมูก เขาสงัดและเกล็ด ซึ่งช่วยสร้างความสมจริงให้กับมังกร นอกจากนี้ขนาดของมังกรจะมีความแตกต่างกันไปตามจำนวนผู้เชิดและสถานที่จัดแสดง

ภาพที่ 2 หุ่นมังกรที่ใช้ในการเชิดมังกร
ที่มา: เtexสิทธิ์ รัชมิงค์พร, วรวรรณ ปิ่นรัตนกร (2566)

2. ผู้เชิดมังกร จำนวนผู้เชิดมังกรจะขึ้นอยู่กับความยาวของหุ่นมังกร ในฝั่งธนบุรีนั้นจะนิยมการแสดงเชิดมังกร 9 ไม้ โดยจะมีผู้เชิดจำนวน 9 คน ผู้เชิดมังกรต้องมีความแข็งแรงและคล่องตัว สามารถประสานงานกับผู้อื่นได้ดีและมีความเข้าใจในจังหวะของดนตรี ต้องอาศัยความสามัคคี การร่วมมือจากทุกคน ผู้เชิดทุกคนต้องเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกันและรักษาจังหวะให้สอดคล้องกัน

ภาพที่ 3 จำนวนผู้เชิดมังกร
ที่มา: เtexสิทธิ์ รัชมิงค์พร, วรวรรณ ปิ่นรัตนกร (2566)

3. ดนตรี ดนตรีมีบทบาทสำคัญในการสร้างบรรยากาศและกำหนดจังหวะในการเชิดมังกรเป็นอย่างมาก เครื่องดนตรีที่ใช้ในการเชิดมังกรมักจะเป็นเครื่องดนตรีพื้นเมือง เช่น กลอง ฉาบ

4. ลีลาท่าทางและลวดลาย ท่าทางและลวดลายของมังกรมีความหลากหลายมาก อาจเป็นการเคลื่อนไหวที่สง่างามหรือการเคลื่อนไหวที่รวดเร็ว ขึ้นอยู่กับเอกลักษณ์การออกแบบของแต่ละคณะมังกร หรือขึ้นอยู่กับพื้นที่การแสดงด้วย

ภาพที่ 4 กระบวนท่าของผู้เชิดมังกร

ที่มา: เตชสิทธิ์ รัตมิ่งศ์พร, วรวรรณ ปิ่นรัตนกร (2566)

5. การบริหารจัดการและด้านสถานที่ สถานที่ในการเชิดมังกรในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มักจัดขึ้นในสถานที่กว้างขวาง เช่น ถนน สนามหรือลานกว้าง เพื่อให้ผู้ชมสามารถชมการแสดงได้ชัดเจน บรรยากาศของการเชิดมังกรมักจะเน้นไปที่ความคึกคักและสนุกสนานเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล

ภาพที่ 5 สถานที่จัดแสดงการเชิดมังกร

ที่มา: เตชสิทธิ์ รัตมิ่งศ์พร, วรวรรณ ปิ่นรัตนกร (2566)

ศิลปะการเชิดมังกรของชาวไทยเชื้อสายจีน เป็นวัฒนธรรมที่มีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนานและถูกนำมาเชื่อมโยงกับเทศกาลที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่จัดขึ้นในวันที่ 28 ธันวาคมของทุกปี ณ วงเวียนใหญ่ ฝั่งธนบุรี กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 6 การประชาสัมพันธ์งานเทศกาลพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ครั้งที่ 45
ที่มา: สำนักงานเขตธนบุรี (2566)

งานเทศกาลพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้รับความร่วมมือจากกรุงเทพมหานครร่วมกับสำนักงานเขตทั้ง 15 เขตในฝั่งธนบุรี โดยจัดที่บริเวณลานพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และบริเวณถนนลาดหญ้า ภายในงานมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

- 1) พิธีบวงสรวงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช วันที่ 27 – 28 ธันวาคม ของทุกปี
- 2) การจัดนิทรรศการ แสดงพระราชประวัติวีรกรรมในการกอบกู้อิสรภาพ
- 3) ร้านค้าอุปโภค-บริโภค ต่าง ๆ บริเวณถนนลาดหญ้าไปจนถึงแยกคลองสาน

4) ขบวนแห่เทศกาลพระเกียรติฯ เป็นลักษณะคล้ายขบวนพาเหรด เช่น การเชิดสิงโต กระตั้วแทงเสือ นาฏศิลป์ไทย วงโยธวาทิตและขบวนแห่สิงโต-มังกร มีจุดเริ่มต้นตั้งแต่ใต้สะพานตลาดพลู เดินทางมายังบริเวณลานอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช วงเวียนใหญ่ โดยในปี พ.ศ. 2566 นี้จะมีการเชิดมังกรจากทุกคณะในฝั่งธนบุรี โดยจัดถวายการแสดงการเชิดมังกรด้านหน้าพระบรมราชานุสาวรีย์และจัดแสดงการเชิดมังกรประชันกันในแต่ละคณะ ตลอดทั้ง 2 คืนที่จัดงาน

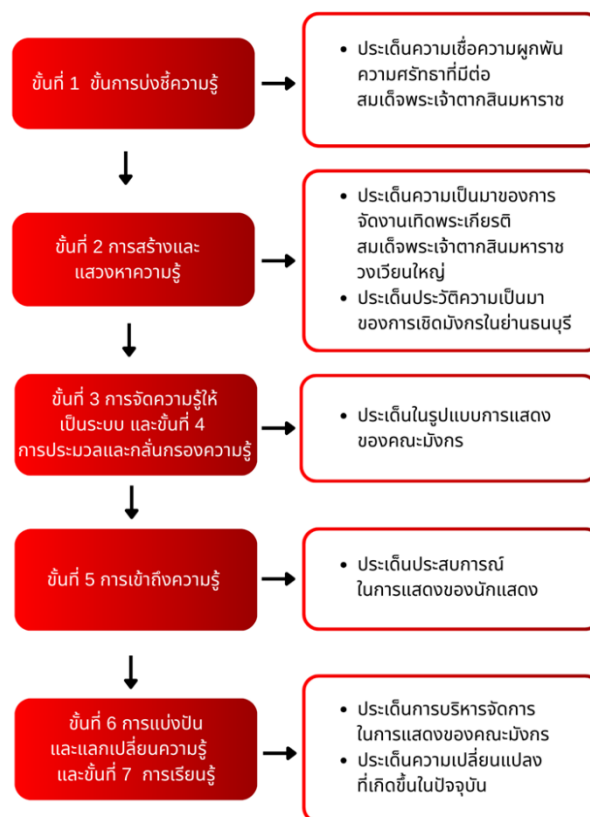
ภาพที่ 7 ขบวนแห่เทศกาลพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ที่มา: เตชสิทธิ์ รัชมิวงศ์พร, วรวรรณ ปิ่นรัตนกร (2566)

กระบวนการ KM ในศิลปะการเชิดมังกรในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ส่งเสริมการท่องเที่ยวให้กับชุมชนฝั่งธนบุรี

จากการดำเนินกิจกรรม KM ทั้งสิ้นจำนวน 3 ครั้ง ได้เชิญผู้ที่เกี่ยวข้องและมีการแบ่งผู้รับผิดชอบในการดำเนินการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้องค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปะการเชิดมังกร เพื่อถอดบทเรียนจากกระบวนการ KM ได้แก่

อ.เตชสิทธิ์ รัตมีวงศ์พร	ทำหน้าที่	คุณเอื้อ	ผู้ทำหน้าที่จัดระบบและจัดการความรู้ KM
อ.วรวรรณ ปิ่นรัตนกร	ทำหน้าที่	คุณอำนวย	ผู้ส่งเสริมและอำนวยความสะดวกการทำ KM
ปราชญ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับสิงโต-มังกร ฝั่งธนบุรี		ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะการแสดงมังกร 9 ไม้	
ประธานชุมชน (คลองสาน-ธนบุรี)		ผู้แทนจากคณะมังกรฝั่งธนบุรี นักดนตรี ผู้เชิดมังกร	
	ทำหน้าที่	คุณกิจ	เจ้าของความรู้ฝังลึกในประเด็นนั้น ๆ
ทีมผู้ช่วยนักวิจัย	ทำหน้าที่	คุณลิขิต	ผู้จัดบันทึกสิ่งต่าง ๆ ในกิจกรรม KM
ประธานสภาวัฒนธรรมเขตธนบุรี และ ประธานสภาวัฒนธรรมเขตคลองสาน			
	ทำหน้าที่	คุณประสาน	ผู้ทำหน้าที่เชื่อมโยงความรู้
อ.วรวรรณ ปิ่นรัตนกร	ทำหน้าที่	คุณวิศาสตร์	ผู้ออกแบบระบบเทคโนโลยีสารสนเทศให้เหมาะสมกับสภาพการเรียนรู้

ในการศึกษาวิจัย ประกอบด้วยขั้นตอน KM 7 ขั้นตอน ดังแสดงในภาพที่ 1 และมีรายละเอียดแต่ละขั้นตอน ดังนี้

ภาพที่ 8 แผนภาพสรุป 7 ขั้นตอน (Knowledge management: KM)

ที่มา: เตชสิทธิ์ รัตมีวงศ์พร, วรวรรณ ปิ่นรัตนกร (2567)

ขั้นที่ 1 ขั้นการบ่งชี้ความรู้

ประเด็นความเชื่อความผูกพันความศรัทธาที่มีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นวีรกษัตริย์ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณต่อแผ่นดินไทย พระองค์ทรงสร้างพระวีรกรรมในการกู้ชาติบ้านเมืองเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ให้กับพม่า ประชาชนชาวไทยและคนไทยเชื้อสายจีนในฝั่งธนบุรี ต่างยังคงน้อมรำลึกถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในฐานะบุรพกษัตริย์ที่ทรงมีคุณูปการต่อประชากรและชาติบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวง ชาวฝั่งธนบุรียกย่อง เทิดทูนในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และนับเป็นบุคคลสำคัญในพื้นที่ฝั่งธนบุรี

ขั้นที่ 2 การสร้างและแสวงหาความรู้

ประเด็นความเป็นมาของการจัดงานเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช วงเวียนใหญ่

ด้วยความศรัทธาส่งผลให้ชาวฝั่งธนบุรี จึงร่วมกันจัดงานเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มาต่อเนื่องอย่างยาวนาน โดยการจัดงานประจำปีเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วงเวียนใหญ่ บริเวณลานพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและบริเวณถนนลาดหญ้า ซึ่งจะมีศิลปะการแสดงหลายประเภท และมีการจัดกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมด้วย เช่น การจัดนิทรรศการแสดงพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสิน พิธีบวงสรวง การเปิดจำหน่ายสินค้าอุปโภค – บริโภค โดยมีกิจกรรมหลัก คือ การสักการะบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและชมศิลปะการแสดงไทย-จีน เช่น การเชิดมังกร การเชิดสิงโต กระตั้วแทงเสือ เป็นต้น ในปัจจุบันมีผู้คนจำนวนมากเข้าร่วมงานเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนี้ จึงส่งผลให้มีผู้เข้ามาให้ความร่วมมือในการจัดงานมากขึ้น

ประเด็นประวัติความเป็นมาของการเชิดมังกรในย่านธนบุรี

ในปี พ.ศ. 2518 คณะกรรมการศาลเจ้าพระเพลิงตลาดพลูมีการเชิญคณะมังกรทองจากจังหวัดนครสวรรค์มาทำการแสดงที่ศาลเจ้า ต่อมาในภายหลังคณะจากนครสวรรค์ไม่สามารถมาแสดงได้จึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจให้คณะกรรมการศาลเจ้ามีแนวคิดจัดตั้งคณะมังกรของศาลเจ้าพระเพลิงตลาดพลูและมีความประสงค์สร้างความร่วมมือกับชุมชนตลาดพลูด้วย จึงเชิญอาจารย์ตงหั่ง แซ่ตั้ง ผู้ทรงคุณวุฒิทางการเชิดมังกรซึ่งมีชื่อเสียงอยู่ในย่านเยาวราชสมัยนั้นมาช่วยถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปะการเชิดมังกร เกิดเป็นความร่วมมือของศาลเจ้าและชุมชนใกล้เคียง เช่น ชุมชนตลาดพลู ชุมชนภาษีเจริญ ชุมชนคลองสาน ที่มาเข้าร่วมฝึกซ้อมเพื่อทำงานและเป็นนักแสดงในคณะมังกรของศาลเจ้าพ่อพระเพลิง หลังจากนั้นเมื่อทางศาลเจ้ามีสมาชิกคณะมังกรมากขึ้นและได้ทำการฝึกซ้อมจนเชี่ยวชาญประมาณหนึ่งแล้วจึงเกิดแรงบันดาลใจในการพัฒนาลีลาท่าทางในการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์ของศาลเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลู การจัดตั้งคณะมังกรทองลูกเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลูนั้นมีจุดประสงค์เพื่อนำไปใช้ในงานประจำปีแห่งศาลเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลู ซึ่งเป็นการบริหารงานของสมาคมเพื่อการพัฒนาศาลเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลู ภายหลังเมื่อได้รับความนิยมนั้นแพร่หลายจึงได้มีการติดต่อประสานให้ไปจัดแสดงในงานสำคัญต่าง ๆ

ขั้นที่ 3 การจัดความรู้ให้เป็นระบบ และขั้นที่ 4 การประมวลและกลั่นกรองความรู้

ประเด็นในรูปแบบการแสดงของคณะมังกร

คณะมังกรทองของศาลเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลู เป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงการเชิดมังกรในฝั่งธนบุรี ได้สร้างท่วงท่าและลีลาการเชิดที่เป็นเอกลักษณ์ นำไปสู่การสร้างแนวทางให้กับคณะมังกรอื่น ๆ รูปแบบการแสดงของคณะมังกรมีหลากหลาย อาทิ มังกรแสดงพื้น มังกรกายกรรม มังกรอวยพร มังกรทองลอยฟ้า มังกรพันเสา มังกรลีลา และมังกรทองพันไฟ-พันน้ำ ทุกรูปแบบการแสดงมีสาระสำคัญที่ทักษะ ประสพการณ์ของ

นักแสดง การจัดวางของผู้ออกแบบของคณะมังกรและในองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง อาทิ การประดิษฐ์สร้างสรรค์มังกรที่จะใช้ในการเชิด การซ่อมแซม การทำสี การใส่ด้ามจับ รวมไปถึงการใช้อุปกรณ์ไฟฟ้าเข้าไปร่วมในการแสดงโดยการใส่ไฟในดวงตาของมังกรทอง

ขั้นที่ 5 การเข้าถึงความรู้

ประเด็นประสบการณ์ในการแสดงของนักแสดง

ประสบการณ์ของนักแสดงที่เข้าร่วมในคณะมังกรทองลูกเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลู ซึ่งนักแสดงทุกคนเริ่มต้นด้วยการไม่มีพื้นฐานการแสดง ทางศาลเจ้าพ่อพระเพลิงมีการติดประกาศรับสมัครนักแสดงอยู่เสมอ โดยได้มีการมาฝึกซ้อมหรือทำงานในส่วนต่าง ๆ เช่น ฝ่ายทัศนศิลป์ ซ่อมบำรุงและสร้างสรรค์มังกรเพื่อใช้ในการแสดง ฝ่ายดนตรี ฝึกซ้อมดนตรีประกอบการแสดง เช่น กลอง ฉาบและล้อ ฝ่ายบริหารจัดการจัดการการแสดงและอำนวยความสะดวก การนัดซ้อม การเตรียมอาหารเครื่องดื่ม รวมไปถึงการประสานงานกับภายนอก ฝ่ายนักแสดงจะมีการฝึกซ้อมการแสดงเพื่อออกงานนั้น จะทำการนัดซ้อมก่อนวันออกงานเป็นเวลา 7 วัน เป็นช่วงเวลาหลัง 18.00 น. เป็นต้นไป

ขั้นที่ 6 การแบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ และขั้นที่ 7 การเรียนรู้

ประเด็นการบริหารจัดการในการแสดงของคณะมังกร

การบริหารจัดการในการแสดงของคณะมังกรทองลูกเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลู มีการบริหารงานอย่างเป็นระบบ มีฝ่ายการทำงานต่าง ๆ เกิดขึ้น เพื่อดูแลซึ่งกันและกันในคณะ ครูการแสดงที่พัฒนาจากรุ่นพี่นักแสดง ยังคงช่วยดูแลบริหารการซ้อมอย่างเข้มงวด จนสามารถไปเป็นตัวแทนในการฝึกซ้อมการแสดงมังกรให้กับพื้นที่อื่น ๆ ด้วย ในการบริหารการจัดการนักแสดงนอกจากการติดประกาศรับสมัครนักแสดง ทางศาลเจ้าพ่อพระเพลิงยังมีเครือข่ายในการทำงาน อาทิ ศาลเจ้าพ่อพระเพลิงบุคคโลและศาลเจ้าปู่-ย่า จังหวัดอุดรธานี

ประเด็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

เนื่องจากสถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ที่เกิดขึ้น ส่งผลให้คณะมังกรทองลูกเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลู ต้องหยุดซ้อมการแสดงเพื่อออกงานระยะเวลาประมาณ 3 ปี มีเพียงการดำเนินการสักการะเจ้าพ่อพระเพลิงภายใน ซึ่งปฏิบัติตามมาตรการคัดกรองไวรัสโคโรนา 2019 มีสมาชิกสภากรุงเทพมหานครให้การสนับสนุนอุปกรณ์ในการคัดกรอง เพื่อบริหารงานภายในศาลเจ้าและคณะมังกรทองลูกเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลูต่อไปได้ และในช่วงเวลาดังกล่าวทางสมาคมเพื่อการพัฒนาศาลเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลูนั้นมีการทำงานที่ยากลำบาก เนื่องจากคณะกรรมการสมาคมเพื่อการพัฒนาศาลเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลูส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ทางครอบครัวจึงมีความกังวลในการออกมาทำงานที่อาจมีความเสี่ยงในการติดเชื้อ แต่ด้วยความสามัคคีของคณะทำงาน จึงมีการแก้ไขปัญหาด้วยการให้ลูกหลานออกมาช่วยดำเนินการแทน ต่อมาภายหลังเมื่อสถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 คลี่คลาย นักแสดงและคณะทำงานของคณะมังกรทองลูกเจ้าพ่อพระเพลิงตลาดพลูได้กลับเข้ามาทำงานโดยไม่ขาดผู้ใดไป แสดงให้เห็นถึงความรักในการแสดงและความศรัทธาต่อเจ้าพ่อพระเพลิงเป็นอย่างมาก ในขณะที่ชุมชนบางครัวเรือนตงงาน ขาดรายได้จนต้องย้ายหนีปัญหาทางเศรษฐกิจกลับต่างจังหวัด อย่างไรก็ตาม ในงานเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชหลังช่วงระบอบของโรคไวรัสโคโรนา 2019 นั้น มิได้ทำให้ความสนใจในการมาร่วมงานลดลง ในทางตรงกันข้ามกลับได้รับความสนใจมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ เช่นในขบวนแห่เทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ปี พ.ศ. 2566 มีหน่วยงานมาร่วมขบวนมากขึ้น โดยมีคณะมังกร คณะสิงโต คณะการแสดงกระต๊ว โรงเรียนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนในเขตใกล้เคียง รวมถึงหน่วยงานเอกชน ทำให้ต้องอาศัยประสบการณ์ในการบริหารจัดการขบวน

พาเหรดที่เคยดำเนินการมาในอดีตมาปรับใช้มากขึ้น จากความสนใจเดินทางมาร่วมงานเทศกาลศิลปะร่วมสมัย พระเจ้าตากสินมหาราชที่มากขึ้นเรื่อย ๆ ทางคุณจิรเสกข์ วัฒนมงคล สมาชิกสภากรุงเทพมหานคร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการ จึงมีการจัดการแสดงให้สมบูรณ์และใกล้เคียงกับในอดีตที่ผ่านมาว่า 10 ปี ซึ่งนอกจากจะมีขบวนแห่ การแสดงมหรสพจีนที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีการจัดแสดงเชิงกายกรรมดังที่เคยมีในอดีตบนถนนลาดหญ้า

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินกิจกรรม KM ทั้ง 7 ขั้นตอน ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับหลักการโมเดลปลาที่มีจุดเน้นในกรอบแนวคิดที่เปรียบความรู้เสมือนปลาทั้ง 3 ส่วนว่าในแต่ละส่วนมีหน้าที่ที่ต่างกัน โดยมองถึงส่วนของวัตถุประสงค์การทำ KM และส่วนของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันในกลุ่มที่จะนำไปสู่การบูรณาการสร้างคลังความรู้ รวมทั้งส่วนของความสามารถในการสร้างเครือข่ายทางวัฒนธรรมในรูปแบบของชุมชนนักปฏิบัติ

การวิจัยดังกล่าวเป็นการวิจัยที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งพัฒนาไปสู่ผลผลิตและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการวิจัย ดังนี้

1. องค์ความรู้ที่เป็นข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลที่เกี่ยวข้องในศิลปะการแสดงการเชิดมังกรในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
2. ข้อมูลจากการถอดบทเรียนจากกิจกรรม KM ทั้ง 7 ขั้นตอน
3. แนวปฏิบัติที่ดีที่สามารถนำมาส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์
 - 3.1 มิติการจัดการภูมิปัญญาวัฒนธรรม
การอนุรักษ์องค์ความรู้, การสืบทอดและการส่งต่อองค์ความรู้,
การประยุกต์ความรู้ทางวัฒนธรรม, การสร้างเครือข่ายทางวัฒนธรรม
 - 3.2 มิติการสร้างบรรยากาศสู่การท่องเที่ยววัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์

จากแนวปฏิบัติที่ดี ดังกล่าวสอดคล้องกับ UNESCO (2006) ที่ได้กล่าวถึงแนวทางการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ คือการเดินทางที่มุ่งไปสู่ความผูกพันและประสบการณ์จริงแท้ที่เกิดจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ศิลปะ มรดกทางวัฒนธรรมหรือคุณลักษณะพิเศษของพื้นที่นั้น นำมาซึ่งความเชื่อมโยงกับผู้คนซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ และงานวิจัยของ พชรวัฒน์ เส้นทอง และมีเดีย จูมะ (2563) ที่ได้กล่าวถึง การพัฒนาคณะมังกรที่เริ่มมาจากบุคคลในชุมชน ซึ่งแต่ละคณะมีความเป็นเอกเทศหรือลักษณะเฉพาะของคณะ มีศักยภาพในการสร้างเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสมาชิกในรูปแบบ บุคคลต่อกัน กลุ่มต่อกัน เครือข่ายต่อเครือข่าย ซึ่งมีเป้าหมายในการทำกิจกรรมร่วมกันทั้งที่เป็นครั้งคราวหรืออาจเป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องในมิติศิลปวัฒนธรรมการแสดงการเชิดมังกร เพื่อต้องการให้วัฒนธรรมการแสดงดังกล่าวยังคงดำรงองค์ความรู้อยู่ และเป็นกระบวนการขับเคลื่อนชุมชนไปสู่ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในพื้นที่ ผ่านการรับรู้มุมมองร่วมกัน การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน การมีความสนใจร่วมกันและการมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายของภาคประชาสังคมในพื้นที่

สรุปผลการวิจัย

ผลการดำเนินการวิจัยนี้ ทำให้ทราบถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับข้อมูลความเชื่อของมังกรและศิลปะการเชิดมังกรสำหรับชาวไทยเชื้อสายจีนในฝั่งธนบุรี นอกจากนี้ยังได้ทราบถึงกระบวนการจัดการของคณะการแสดงเชิดมังกรในมิติต่าง ๆ จากงานหรือเทศกาลสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระ

พระเจ้าตากสินมหาราช รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ศิลปะการเชิดมังกรไม่เพียงแต่เป็นการแสดง แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชนและนักท่องเที่ยว ที่ช่วยสร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นและส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรม โดยใช้วัฒนธรรมและศิลปะการแสดงท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนาการท่องเที่ยว ซึ่งสามารถพัฒนาไปสู่แนวปฏิบัติที่ดี อันเป็นผลลัพธ์มาจากกระบวนการ KM ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

ในด้านวิชาการ การนำองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดงการเชิดมังกรที่จัดขึ้นในงานวันคล้ายวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นำมาเผยแพร่ในรูปแบบสื่อการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับช่วงวัยให้กับหน่วยงานทางการศึกษาในพื้นที่ผ่านสถานศึกษาในระดับการเรียนรู้ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการบูรณาการกับหลักสูตรการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา และสร้างความตระหนักรู้คุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนให้ดำรงอยู่

ในด้านนโยบาย หน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทหน้าที่ด้านวัฒนธรรมชุมชนและการท่องเที่ยวในสังกัดกรุงเทพมหานคร สามารถนำผลจากการวิจัยในส่วนของแนวปฏิบัติที่ดี (Good Practices) ไปพัฒนาสู่การเป็นนโยบายพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ผ่านเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และพัฒนาให้เป็นเทศกาลที่มีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ เพื่อให้นโยบายนั้นเกิดประโยชน์ไปสู่ชุมชนอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- กนกพร ศิริโรจน์. (2557). *การนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์*. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, ภาควิชานโยบายการจัดการศึกษาและความเป็นผู้นำ สาขาวิชาพัฒนศึกษา). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- แก้วเกลี้ยง กฤษฎา. (2555). ความเป็นท้องถิ่นกับวัฒนธรรมจีนที่เข้ามาในสังคมไทย กรณีศึกษา รูปแบบประเพณีและคติความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างไทยกับจีน. *วารสารราชพฤกษ์*, 30(2), 29-58.
- ถาวร สิกขโกศล. (2557). *ต้นกำเนิดชนชาติและประเพณีจีน* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.
- ธวัชชัย สาครินทร์. (2541). *กรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ: บริษัท บวรสารการพิมพ์ จำกัด.
- ธัญธัช วิภัติภูมิประเทศ. (2558). การเชิดสิงโต: การแสดงในวัฒนธรรมจีนและกีฬาระดับนานาชาติ. *วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย*, 15(2), 71-88.
- พชรวัฒน์ เส้นทอง และมีเดียณ จูมะ. (2563). การจัดการคณะเชิดสิงโตและสร้างเครือข่ายทางวัฒนธรรมไทย-จีน เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์. *Journal of Graduate Studies Valaya Alongkorn Rajabhat University*, 15(2), 80-95.
- ภูริวิจน์ เดชอู่ม. (2556). การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์: กรอบแนวคิดสู่แนวทางปฏิบัติสำหรับประเทศไทย. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 33(2), 329-364.
- มาลินี คัมภีร์ญาณนนท์. (2550). *ตามรอยมรดกวัฒนธรรมจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: มุมมองจากจิตรกรรมฝาผนัง*. กรุงเทพฯ. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- เรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ. (2554). *การศึกษาสืบทอดความเป็นจีนผ่านการทำความเข้าใจในความหมายและสัญลักษณ์ทางศาสนาของชาวจีนสู่ลูกหลานในสังคมไทย* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย.
- สมชาย นำประเสริฐชัย. (2558). *Knowledge Management การจัดการความรู้* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ซีเอ็ดยูเคชั่น.
- สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ พิเชฐ สายพันธ์ อรุมา เตพลกุล และธีระ สันเดชารักษ์. (2556). *การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism)*. กรุงเทพฯ: องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน).
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2550). *วิถีจีน-ไทยในสังคมสยาม* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- สำนักงานเขตธนบุรี. (2560). *ประวัติเขตธนบุรี*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเขตธนบุรี.
- สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) สบร. (2565) *การจัดการความรู้ KM คืออะไร*. สืบค้น 25 มิถุนายน 2566, จาก www.okmd.or.th/upload/pdf/chapter1_kc.pdf
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 น.30/9 *ยอดล้ามะโนครีว มณฑลกรุงเทพฯ* ศก 128.
- อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช. (2561). *ศาลเจ้าจีนในกรุงเทพฯ* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- อดุลย์ รัตนมันเกษม. (2558). *วัฒนธรรมแต่จิ๋ว* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงดาว
- Ateljevic, L, and Doorne, S. (2004). *A Companion to Tourism*. Malden. New Jersey: Blackwell Publishing.
- G. William Skinner (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์* [Chinese society in Thailand : an analytical history] (พรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- Richards, G. (2010). Creative Tourism and Local Development. In Wurzburger, Rebecca, et al. (Eds.), *Creative Tourism: A Global Conversation: How to Provide Unique Creative Experiences for Travelers Worldwide*. Santa Fe: Sunstone Press.
- Richards, G. & Willson, J. (2006). Developing Creativity in Tourist Experiences: A Solution to the Serial Reproduction of Culture?. *Tourism Management*, 27, 1408-1413.
- UNESCO. (2006). Towards Sustainable Strategies for Creative Tourism. In *Meeting for 2008 International Conference on Creative Tourism Santa Fe* (25-27). New Mexico: Creative Cities Network.

ตามหาผู้หญิง

ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์:

การอ่านย้อนประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์
ด้วยมุมมองสตรีนิยม

6

Tracing Women in Thammasat University:
A Feminist Re-reading of Thammasat's History

รับบทความ 9 เมษายน 2568
แก้ไขบทความ 26 พฤษภาคม 2568
ตอบรับบทความ 28 พฤษภาคม 2568

โกสุม โอมพรนุวัฒน์¹
Kosum Omphornuwat
นงค์ลักษณ์ บัทเลอร์²
Nonglak Butler

- 1 อาจารย์ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เลขที่ 2 ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กทม. 10120
Lecturer, College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University
2 Phrachan Road, Phra Barom Maha Ratchawang, Phra Nakhon, Bangkok 10200
*Corresponding author, e-mail: kosum@tu.ac.th

- 2 นักวิชาการอิสระ
Independent scholar

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอการศึกษาบทบาทและสถานะของผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมุ่งสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กับการมองเห็นและการจดจำผู้หญิงในบริบทของสถาบันอุดมศึกษาไทย การศึกษานี้เป็นการวิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ โดยรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรองที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในช่วงปี พ.ศ. 2477–2567 เป็นเวลา 90 ปี ภายใต้กรอบแนวคิดประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยม ซึ่งเน้นการฟื้นคืนเสียง ประสบการณ์ และความทรงจำของผู้หญิงที่ถูกกลบเกลื่อนหรือลบเลือนในการเขียนประวัติศาสตร์กระแสหลัก ผลการศึกษาพบว่า แม้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกจัดจําว่าเป็นพื้นที่แห่งเสรีภาพ ความเสมอภาค และประชาธิปไตย ทว่าการปรากฏของผู้หญิงในเอกสารทางสถาบัน อนุสรณ์สถาน และกระบวนการรำลึกทางประวัติศาสตร์ยังคงมีอย่างจำกัดและมีลักษณะชายเป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้ การศึกษานี้ยังได้วิเคราะห์ความเงียบงัน การเลือกจํา และการไม่ระลึกถึง ในฐานะปฏิบัติการทางอำนาจที่มีผลต่อการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บทความนี้จึงไม่เพียงชี้ให้เห็นการขาดหายของผู้หญิงจากหน้าประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ แต่ยังทำหน้าที่ท้าทายวิธีคิดและโครงสร้างอำนาจของกระบวนการผลิตซ้ำความรู้แบบเดิม พร้อมเสนอว่าการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ด้วยแนวคิดสตรีนิยมสามารถเปิดพื้นที่ใหม่ให้การเล่าเรื่องที่หลากหลายครอบคลุม และวิพากษ์โครงสร้างอำนาจได้อย่างลึกซึ้ง

คำสำคัญ : ประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยม ผู้หญิง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Abstract

This research article explores the roles and status of women at Thammasat University, focusing on how its institutional history has shaped their visibility and remembrance within Thai higher education. Using qualitative documentary research, the study analyzes primary and secondary sources spanning the 90-year history of Thammasat University (1934–2024), framed through feminist historiography. This framework centers the recovery of women’s voices, experiences, and memories—often overlooked or erased in mainstream historical narratives. The findings reveal that although Thammasat University has a reputation as a bastion of freedom, equality, and democracy, women remain marginal in institutional records, memorials, and commemorative practices, which are largely informed by androcentric perspectives. The study interrogates this marginalization—through silence, selective remembrance, and exclusion—as a form of power that shapes the production of knowledge about women within the institution. The article not only highlights women’s absence from official histories but also challenges dominant epistemologies and power structures underpinning conventional knowledge production. It argues that feminist historical approaches can create space for more inclusive, critical, and diverse narratives, and provide deeper insight into the interplay between institutional memory, power, and academic discourse.

Keywords: Feminist historiography, women in higher education, Thammasat University, gender and memory, Thai higher education

บทนำ

จากหน้าประวัติศาสตร์และความเป็นมาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเก่าแก่อันดับสองของประเทศ และเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทย เมื่อแรกเริ่มก่อตั้งและสถาปนาเป็น “มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” (ม.ธ.ก.) เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2477 จากแนวคิดของ ศ.ดร.ปรีดี พนมยงค์ ท่านผู้ประศาสน์การคนแรกและคนเดียวของมหาวิทยาลัย เพื่อนำไปสู่สิทธิ โอกาส เสรีภาพ ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางด้านการศึกษาระหว่างราษฎร อันเป็นหนึ่งในประกาศคณะราษฎร และหนึ่งในหลัก 6 ประการ ข้อ 6 ระบุว่า “จะต้องให้การศึกษอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” (คณะราษฎร, 2475)

ประวัติศาสตร์และการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์สังคมการเมืองครั้งสำคัญ ตั้งแต่เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จนนำมาสู่การก่อตั้งมหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2477 (ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล, 2556) ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดสงครามมหาเอเซีย-ยุโรป ระหว่างปี พ.ศ. 2484-2488 มหาวิทยาลัยเป็นศูนย์กลางติดต่อประสานงานกับฝ่ายสัมพันธมิตร เสรีไทยทั้งในประเทศและต่างประเทศ การรัฐประหารวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 นำไปสู่การตัดคำว่า “วิชา” และ “การเมือง” ออกในเวลาต่อมา (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2495) ส่วนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ เหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ถูกใช้เป็นพื้นที่การต่อสู้อุดมการณ์ทางการเมืองของนักศึกษาทั้งจากภายในมหาวิทยาลัยและจากสถาบันอื่น รวมทั้งประชาชน จากทั้งสองเหตุการณ์ของเดือนตุลาคมของปีดังกล่าว ทำให้ผู้คนโดยทั่วไปจดจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าทุกพื้นที่ทุกตารางนิ้วของที่นี่เชื่อมโยงเหตุการณ์สำคัญทางสังคมการเมืองระดับประเทศและสากล เกิดบุคคลในประวัติศาสตร์ในฐานะผู้บริหาร และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่เป็นนักเคลื่อนไหวทางการเมือง อีกทั้งยังเป็นพื้นที่เคลื่อนไหวทางการเมืองให้กับแนวร่วมจากภายนอกมหาวิทยาลัยให้กับนักศึกษาจากสถาบันการศึกษาแห่งอื่นและประชาชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงเป็นพื้นที่แสดงจุดยืนทางการเมือง สิทธิ เสรีภาพ ประชาธิปไตย ที่อยู่เคียงข้างประชาชนและสังคมไทย ดังคำขวัญ “ฉันรักธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันรักประชาชน” (กุหลาบ สายประดิษฐ์, 2565)

เหตุการณ์ทางการเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวได้นำไปสู่การจัดงานรำลึก นิทรรศการ กิจกรรม การสร้างอนุสรณ์สถาน และการตั้งชื่อพื้นที่ภายในมหาวิทยาลัย ดังเช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ อาทิ อนุสาวรีย์ ศ.ดร.ปรีดี พนมยงค์ ที่ลานปรีดี หน้าตึกโดม หอสมุดปรีดี พนมยงค์ (เดิมคือหอสมุดแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ห้องอนุสรณ์สถานปรีดี พนมยงค์ ชั้น 2 ของตึกโดม วิทยาลัยนานาชาติปรีดี พนมยงค์ หอประชุมศรีบูรพา (เดิมคือหอประชุมเล็ก) อนุสาวรีย์ ศ.ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ที่คณะเศรษฐศาสตร์ ห้องสมุดสัญญา ธรรมศักดิ์ ที่คณะนิติศาสตร์ ลานโพธิ์ กำแพงประวัติศาสตร์และการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย สวนประติมากรรมประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ ห้องประชุมจารุพงษ์ ทองสินธุ์ เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต อาทิ อนุสาวรีย์ ศ.ดร.ปรีดี พนมยงค์ และ ศ.ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ลานปรีดี-ป๋วย หอสมุดป๋วย อึ๊งภากรณ์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ (เดิมคือสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร) และ อุทยานการเรียนรู้ป๋วย 100 ปี นอกจากนี้ ยังมีการจัดกิจกรรมงานรำลึกประจำปี เช่น วันปรีดีในวันที่ 11 พฤษภาคม วันเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน วันสถาปนามหาวิทยาลัยในวันที่ 27 มิถุนายน วันสันติภาพไทยในวันที่ 16 สิงหาคม และงานรำลึกเหตุการณ์ในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 กับ เหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม 2519 ตามลำดับ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเป็นพื้นที่สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่มีความเชื่อมโยงกับบุคคล และเหตุการณ์ประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองของประเทศ

เมื่อพิจารณาพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นอนุสรณ์สถาน อาคาร ห้องประชุม หรือกิจกรรมรำลึกประจำปี ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับบุคคลสำคัญชาย ทั้งในเชิงสัญลักษณ์และเชิงอุดมการณ์ ทว่า “ผู้หญิง” กลับปรากฏอยู่ในฐานะผู้ร่วมเหตุการณ์อย่างเงียบงัน ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของเกอร์ดา เลอร์เนอร์ (Lerner, 1975) ที่ชี้ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์กระแสหลักมัก ละเลยหรือทำให้ผู้หญิงหายไปจากพื้นที่การจดจำของสังคม ในขณะที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกยกย่องให้เป็น “ตลาดวิชาของประชาชน” และ “พื้นที่แห่งเสรีภาพ” การไม่ปรากฏของผู้หญิงในประวัติศาสตร์อย่าง ชัดเจน ไม่เพียงเป็นการลบเลือนตัวตนของผู้หญิงจากการบันทึกในเชิงสถาบันเท่านั้น หากยังสะท้อนถึง กระบวนการผลิตซ้ำความรู้ที่มีลักษณะชายเป็นศูนย์กลาง (Androcentrism) และขาดการวิพากษ์ผ่านมุมมอง ของเพศสถานะ

บทความนี้จึงมุ่ง “ตามหา” ผู้หญิงในประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ โดยใช้กรอบแนวคิดของ ประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยม (Feminist historiography) ที่เน้นการกู้คืนเสียงจากชายขอบ (Scott, 1986) การเปิดพื้นที่ให้ความทรงจำ อารมณ์ และประสบการณ์ส่วนตัวกลายเป็นแหล่งข้อมูลที่ชอบธรรม (Hartman, 2019) ตลอดจนการตั้งคำถามต่ออำนาจการบอกเล่า (Power of narrative) ที่ซ่อนอยู่ในวิธีการเขียน ประวัติศาสตร์แบบเดิม โดยในบริบทของงานศึกษานี้ “ผู้หญิง” หมายถึงบุคคลเพศหญิงในหลากหลายสถานะที่มีความ เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นผู้บริหาร อาจารย์ นักศึกษา บุคลากร เจ้าหน้าที่ นักกิจกรรม และศิษย์เก่าหญิง ซึ่งพิจารณาจากการปรากฏในเอกสารหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ การมีบทบาท ในเหตุการณ์สำคัญ หรือการเคลื่อนไหวเชิงสังคมและวิชาการ เพื่อให้ครอบคลุมทั้ง “ผู้หญิงที่ปรากฏ” และ “ผู้หญิงที่หายไป” จากพื้นที่การบันทึกทางประวัติศาสตร์ อันเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับเสียงและประสบการณ์ที่ เคยถูกทำให้เงียบ การศึกษานี้เสนอว่า บทบาทของผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่ควรถูกมองว่าเป็น เพียง “ผู้ร่วมอยู่” (Passive presence / Being present but silent) ที่ไม่ได้ถูกบันทึกว่าเป็นผู้มีบทบาท สำคัญ หากแต่เป็น “ผู้กระทำ” (Active agent / Historical actor) ที่มีบทบาทในการลงมือทำและกำหนด ทิศทางของเหตุการณ์ มีพลังในการสร้างความเปลี่ยนแปลง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมประวัติศาสตร์ บทบาทและสถานะของผู้หญิงใน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ผ่านมุมมองสตรีนิยม

การทบทวนวรรณกรรม

ประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยม

ประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยม (Feminist historiography) เติบโตมาจากขบวนการเคลื่อนไหว ประวัติศาสตร์ของผู้หญิง (Women's history movement) และขบวนการเคลื่อนไหวประวัติศาสตร์สังคม (Social history movement) ในสหรัฐอเมริกาในค.ศ. 1980 ต่อมานักวิชาการผิวสี นักวิชาการแอฟริกัน และ ศิลปินในสหรัฐอเมริกา นำแนวคิดนี้ไปใช้ศึกษาการปลดปล่อยอาณานิคมในเอเชียและแอฟริกา ดังนั้น วิธีทาง ประวัติศาสตร์สตรีนิยมจึงสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาประเด็นต่างๆ รวมไปถึง การทำความเข้าใจ เพศสถานะในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญหนึ่งของเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ สอดคล้องกับการศึกษาของ โจน สก็อตต์ (Scott, 1986) ที่ชี้ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์ของผู้หญิงให้ความสำคัญกับ “การกู้คืน” ประสบการณ์

ของผู้หญิง ส่วนประวัติศาสตร์สตรีนิยมมุ่งศึกษาถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเพศสถานะ การปฏิบัติการของอำนาจ การแบ่งงาน การประกอบสร้างเพศสถานะ ควบคู่ไปกับประวัติศาสตร์เพศวิถี และประวัติศาสตร์ของบุคคลหลากหลายทางเพศ (LGBTQ+)

การศึกษาประวัติศาสตร์ของผู้หญิงไม่ใช่การศึกษาเรื่องเล่าหลัก (Grand narrative) แต่เป็นการยืนยันการศึกษาความหลากหลาย (Hartman, 2019) ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของผู้หญิง จำเป็นต้องอาศัยหลักการวิจัยแนวสตรีนิยม ชาร์ลีน แนนกี เฮสส์-บีเบอร์ (Hesse-Biber, 2012) ย้ำว่าการวิจัยแนวสตรีนิยมมีความเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinarity) คือ การบูรณาการสหสาขาวิชาเพื่อสร้างองค์ความรู้ อีกทั้งยังเป็นการวิจัยที่คำนึงถึงอัตลักษณ์ทับซ้อน (Intersectionality) นั่นคือ การอธิบายถึงการที่ระบบการแบ่งหมวดหมู่ตามเพศ เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ รสนิยมทางเพศ อัตลักษณ์ทางเพศ ความพิการ ชนชั้น และ "อัตลักษณ์ทับซ้อน" อื่น ๆ สร้างพลวัตและผลกระทบที่เป็นลักษณะเฉพาะ (Crenshaw, 1991)

ดังนั้น การวิจัยแนวสตรีนิยม จึงหมายถึงการศึกษาประสบการณ์ที่หลากหลาย เปิดโอกาสให้มีการถกเถียงถึงวิธี การตั้งสมมติฐาน รูปแบบ ค่านิยม และวิเคราะห์ข้อมูล การศึกษากลุ่มชายขอบอย่างเข้าถึงตั้งแต่การสำรวจปรากฏการณ์ผ่านมุมมองและเงื่อนไขของชุมชนที่ถูกทำให้เป็นชายขอบ การสร้างวิธีทำงานที่หลากหลาย โดยวิธีการต้องมีหลักจริยธรรมและซื่อสัตย์

เมื่อประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยมถูกนำมาเชื่อมโยงกับการเมืองปัจจุบัน ทำให้ประสบการณ์และเรื่องราวของผู้หญิงไม่ถูกปิดตาย ไม่ถูกมองข้าม เป็นการสร้างแนวทางใหม่ให้กับการวิจัยและการวิเคราะห์ปฏิบัติการอำนาจ การเขียนประวัติศาสตร์จึงเป็นการสร้างทางเลือกใหม่ให้กับสิ่งต่าง ๆ รวมถึงคนที่ถูกรวมและคนที่ไม่ถูกกันออกไป ประวัติศาสตร์ทุกรูปแบบสร้างให้เกิดความเจ็บ และทุกประวัติศาสตร์มีการเมืองอยู่ในนั้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในบริบทโลก

ดาร์ลีน อี. โคลเวอร์ (Clover, 2022) ได้กล่าวว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงจะนำไปสู่การทบทวนประวัติศาสตร์แบบผู้ชายมาสู่การค้นหาประวัติศาสตร์ของผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นการทบทวนการเป็นภาพแทน การทบทวนเรื่องเล่า การทบทวนจินตนาการ และการทบทวนการศึกษา ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงจึงเป็นการเข้าไปรื้อเพื่อตามหาเรื่องเล่าประสบการณ์ของผู้หญิงในสังคมและในบริบทของแต่ละพื้นที่ ว่ามีความสัมพันธ์กับชนชั้น วรรณะ ชุมชน วัฒนธรรม โครงสร้างทางสังคม วาทกรรม ฯลฯ ในมิติใดบ้าง ทำไมผู้หญิงบางคนถึงถูกทำให้ปรากฏในหน้าประวัติศาสตร์ ขณะที่ผู้หญิงอีกกลุ่มกลับถูกทำให้ลืมนและไม่ถูกทำให้ปรากฏในหน้าประวัติศาสตร์ ความซับซ้อนดังกล่าวเป็นผลมาจากระบบปิตาธิปไตย การลำดับชั้นทางสังคม หรือการให้คุณค่าต่อผู้ชายมากกว่าผู้หญิงหรือไม่

ในงานศึกษาเรื่อง Women's History, and Social History ของทิลลี เอ. ทิลลี (Tilly, 1989) ได้มีการยกตัวอย่างการนิยามความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงของ มาร์ค โบลซ (Marc Bloch) เมื่อปี ค.ศ. 1961 ว่าคือการศึกษาผู้หญิงตามเงื่อนไขบริบทของเวลา ผู้หญิงเหล่านั้นแตกต่างกัน ชนชั้น สถานะ เชื้อชาติ ชุมชน และมีขนบธรรมเนียมประเพณี ระเบียบทางสังคม สิ่งแวดล้อมที่หล่อหลอมให้พวกเธอต้องปฏิบัติตามโครงสร้างของอำนาจ ซึ่งทำให้ผู้หญิงมีวิถีชีวิตและพฤติกรรมไปตามบริบทของเวลา ขณะที่ในปี ค.ศ. 1982 ฟิลิป อับรามส์ (Philip Abrams) มีความเห็นว่าการเคลื่อนไหวของผู้หญิงเป็นการผนวกรวมกับแนวคิดทางการเมือง ซึ่งการเคลื่อนไหวทางสังคมของแนวคิดสตรีนิยมนั้นมีทั้งระดับปัจเจก ระดับหน่วยงาน ระดับองค์กร ที่ต่างก็ได้รับอิทธิพลทางแนวคิดจากการเคลื่อนไหวแนวสตรีนิยมในค.ศ. 1970 และ 1980 ขณะเดียวกัน ประวัติศาสตร์ผู้หญิงไม่ใช่ประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยมเสมอไป เพราะลำดับชั้น ระบบปิตาธิปไตย โครงสร้างทางสังคมมีส่วนในการประกอบสร้างเงื่อนไขให้ผู้หญิง ดังนั้น บทบาทและสถานะของผู้หญิงจึงเป็นทั้งผู้กระทำ

และผู้ถูกระทำในสังคม เป็นสมาชิกของครอบครัว เป็นคนทำงาน และเป็นผู้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวทางสังคม เลอร์เนอร์ (Lerner, 1975) มีความเห็นว่า นักประวัติศาสตร์มักถูกตีกรอบให้ศึกษาประวัติศาสตร์จารีต ประวัติศาสตร์กระแสหลัก จึงไม่ได้ให้คุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของผู้หญิง ผลทำให้เรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตและความสำเร็จของผู้หญิงไม่ถูกกล่าวถึง แม้จะมีประวัติศาสตร์ผู้หญิงมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักปรากฏ แต่เรื่องราวของผู้หญิงเหล่านั้นก็เป็นเพียงภาพแทนทางชนชั้นของพวกเธอ ไม่ได้ครอบคลุมหรือเป็นความหมายของผู้หญิงอีกจำนวนมากในสังคม ผู้หญิงจากต่างชนชั้นสถานะทางสังคมย่อมมีประสบการณ์ที่ไม่เหมือนกันโดยสิ้นเชิง ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงจึงมีความซับซ้อน และต้องศึกษาลงลึกตามเงื่อนไขบริบททางสังคม ชนชั้น สถานะควบคู่กัน นอกจากนี้การเคลื่อนไหวของนักสตรีนิยม มักเป็นไปเพื่อเรียกร้องสิทธิ การยกระดับคุณภาพชีวิตทั้งด้านการศึกษา สถานะทางสังคม การทำงานเพื่อนำเสนอชีวิตและประสบการณ์ผู้หญิงขายบริการ คนที่ไม่มีบทบาททางสังคม รวมถึงประเด็นทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง จึงอาจกล่าวได้ว่า ผู้หญิงและกลุ่มผู้หญิงที่อุทิศตนทำงานเพื่อสะท้อนปัญหาสังคมก็เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ผู้หญิงเช่นกัน แต่ทำไมพวกเธอมักถูกละเลยไปจากการศึกษา เช่นเดียวกับนักกิจกรรมและนักเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิผู้หญิงมักจะเป็นอีกกลุ่มที่ตกสำรวจจากการเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการถูกทำให้หายหรือถูกทำให้มองไม่เห็น

การศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในไทย

การศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในไทยมีการตื่นตัวและพลวัตเช่นเดียวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในบริบทโลก อีกทั้งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสตรีนิยมของตะวันตกมาเป็นมุมมองตั้งต้นในการศึกษาและนำแนวคิดทฤษฎีมาใช้คิด วิเคราะห์ ประยุกต์และปรับใช้ให้เข้ากับบริบทของสังคมไทย จากการทบทวนวรรณกรรมของผู้วิจัยในฐานะข้อมูลต่าง ๆ สามารถรวบรวมและจัดกลุ่มการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงเป็น 5 ด้าน ได้แก่

(1) การศึกษาผู้หญิงชนชั้นสูง ชนชั้นนำ ชนชั้นปัญญาชน ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ดังแสดงในหนังสือ *หลังบ้านคณะราษฎร: ความรัก ปฏิวัติ และการต่อสู้ของผู้หญิง* (ชานันท์ ยอดหงษ์, 2564) ที่นำเสนอบทบาทในพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะของภรรยาของคณะราษฎร ขณะทำงานศึกษาในหนังสือ *ผู้หญิงก่อน-หลังการอภิวัฒน์สยาม 24 มิถุนายน 2475* (ไทเรล ฮาเบอร์คอนน์, 2558) ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงชนชั้นนำและประชาชนทั่วไปในช่วงบริบทดังกล่าว ประวัติศาสตร์ผู้หญิงในช่วงเวลาดังกล่าวที่มีการศึกษาและผลิตซ้ำมักจะเป็นภรรยาของชนชั้นนำในขณะนั้น เช่น ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ท่านผู้หญิงละอียด พิบูลสงคราม โดยผู้หญิงในกลุ่มนี้จะถูกนำเสนอผ่านเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองในสังคมไทย เช่น เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เป็นต้น

(2) ประวัติศาสตร์ผู้หญิงในภูมิภาคและท้องถิ่น เป็นงานศึกษาที่ทำหายเรื่องเล่าแบบศูนย์กลางนำเสนอบทบาทผู้หญิงสามัญชนในภูมิภาค เป็นการต่อรอยเรื่องเล่าและเปิดพื้นที่ผู้หญิงที่มีความแตกต่างทางชนชั้น ถิ่นที่อยู่ วัฒนธรรม เช่น บทความวิชาการเรื่อง *อุบลวันดา: ผู้หญิงในประวัติศาสตร์เปลี่ยนผ่านของยุคสมัย* (วรารักษ์ เรืองศรี, 2566) เป็นการศึกษาชีวประวัติของอุบลวันดาเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สังคมไทยในช่วงที่สยามขยายอิทธิพลสู่ล้านนา ซึ่งชีวประวัติของอุบลวันดาได้สะท้อนบริบทสังคม เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและดินแดนทั้งสยาม ล้านนา พม่า อังกฤษ รวมถึง วัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ นอกจากนี้บทความวิชาการเรื่อง *ผ้าชิ้นนางหาญ: ตำนานทอผ้าและอัตลักษณ์ผ้าทอพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย* (ไทยโรจน์ พวงมณี และ อีสริยาภรณ์ ชัยกุลลาบ,

2567) ได้กล่าวถึงบทบาทและสถานะของผู้หญิงที่เชื่อมโยงกับคติชนวิทยา ตำนานผู้หญิง การทอผ้าที่แฝงไว้ด้วยความกล้าหาญของผู้หญิง เช่นเดียวกับผลงานเรื่อง *สตรีมุสลิม: ชีวิตและบทบาทการเป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้* (นุรุลฮิดา อับดุล และ วันพิชิต ศรีสุข, 2565) ที่ได้ดำเนินการศึกษาบทบาทนักเคลื่อนไหวผู้หญิงมุสลิมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ทั้งการดำเนินชีวิตและสถานภาพทางสังคมองค์ความรู้ที่ผู้หญิงกลุ่มนี้เรียนรู้และนำไปพัฒนา เสริมพลัง ให้คำปรึกษาแก่ผู้หญิงในพื้นที่

(3) ประวัติศาสตร์ผู้หญิง จากการทำงานลงพื้นที่เก็บข้อมูล ถอดบทเรียนขององค์กรพัฒนาเอกชน ยกตัวอย่าง มูลนิธิผู้หญิงที่ผลิตสื่อเกี่ยวกับสิทธิของผู้หญิง เช่น การค้ามนุษย์ ความรุนแรงต่อผู้หญิง การละเมิดสิทธิมนุษยชน และได้จัดพิมพ์หนังสือตามวาระ เช่น *การค้าผู้หญิง: ภัยวิถีสังคมไทย* (มูลนิธิผู้หญิง, 2540) เกี่ยวกับการย้ายถิ่นและปัญหาการค้าหญิงทั้งในระดับชาติและระดับสากลและหนังสือเรื่อง *ผู้หญิงเรื่องที่ยินยังไม่พอ* (ศิริพร สโครบาเนค และปานจิตต์ แก้วสว่าง, 2566) เป็นการค้นหาเรื่องเล่า และการต่อสู้ของผู้หญิงในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากนั้นนำมาเรียบเรียงเพื่อให้เห็น วิถีชีวิต ภูมิปัญญาความสามารถของผู้หญิงไทย ที่ได้ต่อสู้และสร้างพื้นที่ ตัวตน ในสังคมไทย ส่วนหนังสือ *สี่ทศวรรษ การเดินทางของมูลนิธิผู้หญิง* (มูลนิธิผู้หญิง, 2567) นับเป็นตัวกลางในการบันทึกประวัติศาสตร์ผู้หญิง และสะท้อนพลวัตของผู้หญิงกับสังคมไทย เป็นการรวบรวมเล่าเรื่อง สะท้อนการทำงานของผู้หญิงในช่วงระยะเวลา 40 ปี (พ.ศ. 2527-2567) ในการดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อคุ้มครองช่วยเหลือ และส่งเสริมสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงและเด็กทั้งไทยและต่างชาติ ซึ่งหนังสือเล่มนี้สอดคล้องกับความเห็นของ เลอร์เนอร์ ในช่วงต้นที่กล่าวว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงไม่ควรละเลยการศึกษาการทำงานของผู้หญิงที่ทำงานเสียสละ อุทิศตนเพื่อผู้หญิง

(4) ประวัติศาสตร์ผู้หญิงที่ปรากฏผ่านการทำงานของนักเขียนสารคดีและนักเขียนเรื่องแต่ง เช่น งานเขียนประเภทสารคดี ผลงาน เรื่อง *ดอกไม้ราตรี ลิ้นคำมีชีวิต* (อรสม สุทธิสาคร, 2545) นำเสนอชีวิตผู้หญิงทำงานกลางคืนที่ทำงานภาคบริการในช่อง ผับ บาร์ อาบอบนวด หนังสือ *คือหญิงอย่างยั้งนี้: เรื่องสั้นและบทกวีที่เกี่ยวกับ แม่ เมียและลูกสาวของคุณเอง* (สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย, 2537) ที่ได้คัดสรรวรรณกรรมที่แสดงความเป็นหญิง ที่มีบทบาทและสะท้อนสถานะของผู้หญิงในแต่ละยุคสมัย นอกจากนี้ สารระนิยายเรื่อง *เหมือนดาวส่องแสงอยู่ทั่วฟ้าฟ้า* (ขมิ้นกร แสงกระจ่าง, 2566) ที่นำเสนอชีวิตส่วนตัว ชีวิตทางการงาน และชีวิตทางสังคมการเมืองของผู้หญิงชื่ออุ้งน มาลิก ซึ่งมีชีวิตมาตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองจนกระทั่งถึงเหตุการณ์ทางการเมืองเดือนตุลาคมในปี พ.ศ. 2516 และ พ.ศ. 2519 และอีกตัวอย่างคือหนังสือ *วรรณคดี: อดีตชีวิตประวัติของ วรรณภา วรรณพานนท์* (ศรีดาวเรือง, 2567) ที่ได้ถ่ายทอดชีวิตของผู้เขียนที่มีนามปากกา คือ ศรีดาวเรือง ผ่านการสะท้อน ย้อนคิด ทบทวน ประสบการณ์ความเป็นผู้หญิงของตัวเองตั้งแต่เด็กจนถึงปัจจุบัน ทั้งในสถานะลูกสาว หลานสาว เด็กสาว คนรับใช้ กรรมกร การเป็นเมีย การเป็นแม่ ของผู้หญิงสามัญชนคนหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางบริบทสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม อุดมคติทางสังคมอย่างไร

(5) ประวัติศาสตร์ผู้หญิงวัฒนธรรมกระแสนิยม การศึกษาผู้หญิงจากความโด่งดังของการเป็นคนในสื่อบันเทิง เช่น ปรากฏการณ์ของกลุ่มนักร้องหญิงหรือ Girl Group ที่ชื่อว่า BNK ในงานของ โดม ไกรปรกรณ์ (2565) เรื่อง *BNK 48 วัฒนธรรมบันเทิงแบบใหม่ในสังคมไทยร่วมสมัย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์* ซึ่งนำวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์มาอธิบายปรากฏการณ์ความนิยมของศิลปินวัยรุ่นหญิงกลุ่มนี้ จนนำไปสู่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมทางการเมือง วัฒนธรรมของผู้คน และเพศภาวะ นอกจากนี้ยังมีงานที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ผู้หญิงอีกเป็นจำนวนมากในสังคมที่ยังไม่ได้ยกตัวอย่าง ซึ่งเป็นการศึกษาผู้หญิงผ่านมิติและบริบทที่แตกต่างกันออกไป

การศึกษาประวัติศาสตร์ของผู้หญิงมีความสำคัญในการทำความเข้าใจบทบาท สถานะ และอิทธิพลของผู้หญิงในสังคม ซึ่งมักถูกละเลยในบันทึกประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิม การทบทวนกรอบแนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้หญิงช่วยให้เห็นถึงแนวโน้ม วิธีการศึกษา และกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัยเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญของการเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่ได้เป็นเพียงสถาบันการศึกษา แต่ยังเป็นศูนย์กลางของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในประเทศไทยตลอด 90 ปีที่ผ่านมา การศึกษาประวัติศาสตร์ของผู้หญิงที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงช่วยให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในการเปลี่ยนแปลงสังคม และการต่อสู้เพื่อสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคทางเพศ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับงานวิจัยเดิมที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้หญิงในสังคมไทยและทั่วโลก

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ภายใต้กรอบแนวคิดของการวิจัยแนวสตรีนิยม (Feminist methodology) ซึ่งให้ความสำคัญกับเสียง ประสบการณ์ และความทรงจำของผู้หญิงในฐานะองค์ความรู้ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยมุ่งวิพากษ์อำนาจของโครงสร้างความรู้แบบชายเป็นศูนย์กลาง (Androcentric knowledge system) และตั้งคำถามต่อการถูกทำให้เงียบหายของผู้หญิงในกระบวนการบันทึกทางประวัติศาสตร์ การศึกษานี้ใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary research) ที่มุ่งศึกษาบทบาทและสถานะของผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ผ่านการอ่านซ้ำ (Re-reading) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของสถาบันในระยะเวลา 90 ปี (พ.ศ. 2477–2567) โดยมีการดำเนินการวิจัยดังนี้

1) การรวบรวมข้อมูลเอกสาร

งานวิจัยนี้กำหนดกรอบคำสำคัญ (Keyword framing) เพื่อให้การรวบรวมข้อมูลเป็นระบบและใช้เป็นแนวทางในการสืบค้นเอกสาร อาทิ ผู้หญิงธรรมศาสตร์ อธิการบดีหญิง ประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ บทบาทสตรีในมหาวิทยาลัย นักศึกษาหญิง 14 ตุลา / 6 ตุลา โครงการสตรีศึกษา และ ธรรมศาสตร์กับสิทธิสตรี เป็นต้น

ทั้งนี้ แหล่งข้อมูลในงานวิจัยนี้แบ่งออกเป็นสองส่วน ได้แก่:

เอกสารชั้นต้น (Primary sources) ประกอบด้วย เอกสารราชการ รายงานประจำปี รายงานการประชุม หนังสือที่ระลึกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เอกสารจากหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ (เช่น จุลสาร หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์) บันทึกส่วนบุคคล บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ของผู้หญิงในฐานะนักศึกษา อาจารย์ หรือผู้บริหาร ตลอดจนเอกสารเกี่ยวกับกิจกรรมทางสังคมและการเมืองภายในมหาวิทยาลัย เอกสารเหล่านี้ถูกใช้เพื่อค้นหาการปรากฏ/ไม่ปรากฏของผู้หญิงในเชิงสถาบัน

เอกสารชั้นรอง (Secondary sources) ประกอบด้วย หนังสือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการ บทสัมภาษณ์ สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่อมวลชนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญทางการเมือง สถานภาพของผู้หญิงในสถาบันการศึกษา และขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิและความเสมอภาค เอกสารเหล่านี้นำมาใช้เพื่อวิเคราะห์การผลิตซ้ำของเรื่องเล่า ความทรงจำ และภาพตัวแทนของผู้หญิง

โดยการเข้าถึงเอกสารเหล่านี้ได้ดำเนินการผ่านการสืบค้นในฐานข้อมูลหอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฐานข้อมูล TULIB และ ThaiLIS รวมถึงการสำรวจเอกสารในพื้นที่จริงของมหาวิทยาลัย และการขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการเข้าถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงในบริบทมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2) การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้ การวิเคราะห์เชิงประเด็น (Thematic analysis) ภายใต้กรอบคิดของประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยม โดยเน้นการวิพากษ์และเปรียบเทียบสิ่งที่ปรากฏในเอกสารกับสิ่งที่หายไป เพื่อเปิดพื้นที่ให้กับเสียง ประสบการณ์ ความทรงจำ และอารมณ์ของผู้หญิงในฐานะแหล่งข้อมูลที่ชอบธรรม (Hartman, 2019) การวิเคราะห์นี้ ตั้งอยู่บนแนวคิดของโจน สก็อตต์ (Scott, 1986) ที่เสนอให้ใช้ “เพศสถานะ” (Gender) เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศ และบทบาทของผู้หญิงในฐานะผู้กระทำทางประวัติศาสตร์ (Historical agents) ไม่ใช่เป็นเพียงผู้เฝ้าดูหรืออยู่ร่วมเหตุการณ์เท่านั้น โดยการวิเคราะห์แบ่งประเด็นออกตามสาระสำคัญหลัก ได้แก่:

- การตั้งคำถามต่อความเงียบงันในประวัติศาสตร์กระแสหลัก
- การเปิดพื้นที่ทางปัญญาและสถานะใหม่ของผู้หญิงผ่านการศึกษา
- การต่อรองอำนาจและการสร้างพื้นที่ของผู้หญิง

ทั้งนี้ การวิเคราะห์ตั้งอยู่บนความเข้าใจว่า ประวัติศาสตร์ไม่ใช่เพียงการบันทึกเหตุการณ์ แต่คือกระบวนการคัดเลือก บอกล่า และจัดวางอำนาจ การศึกษานี้จึงมิได้มุ่งเพียงรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผู้หญิงในธรรมศาสตร์ แต่เสนอให้เห็นวิธีการที่ผู้หญิงถูกทำให้ปรากฏ ถูกทำให้หาย หรือถูกเล่าในฐานะใด โดยใช้กรอบแนวคิดสหวิทยาการในการประมวลเสียง ความทรงจำ และบทบาทของผู้หญิงในสถาบันการศึกษา

ผลการวิจัย

ประวัติศาสตร์ผู้หญิงสู่การตามหาผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถึงแม้จะมีการศึกษาและบันทึกประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างต่อเนื่อง หากแต่ “ผู้หญิง” กลับปรากฏอยู่อย่างเบาบางในฐานะบุคคลหลักของเรื่องเล่า ทั้งในฐานะนักศึกษา อาจารย์ ผู้บริหาร หรือผู้เคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคม บทบาทของผู้หญิงมักถูกมัดรวมอยู่ในหมวดกว้าง ๆ โดยที่ไม่มีชื่อเสียงหรือประสบการณ์เฉพาะปรากฏอยู่ในความทรงจำร่วมของสถาบันอย่างเด่นชัด ช่องว่างนี้สะท้อนถึงโครงสร้างของประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ยังคงตั้งอยู่บนฐานความรู้แบบชายเป็นศูนย์กลาง และทำให้ผู้หญิงกลายเป็น “ผู้ที่ถูกทำให้ลืม” (The forgotten subjects) ในประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเอง

การศึกษานี้จึงเริ่มต้นด้วยการ “ตามหา” ผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผ่านเอกสารหลักฐานอย่างเป็นทางการ เช่น หนังสือชีวประวัติอดีตอธิการบดี เอกสารหอจดหมายเหตุ รายงานทางวิชาการ หนังสืออนุสรณ์ และจุลสาร รวมถึงบันทึกเรื่องเล่าจากนักศึกษาและนักเคลื่อนไหวหญิงที่มีบทบาทในเหตุการณ์ทางการเมืองสำคัญของประเทศ การสำรวจเอกสารเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า แม้จะมีผู้หญิงที่เป็นผู้นำทางวิชาการและผู้บริหารระดับสูง เช่น ศ.คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี และรศ.เกศินี วิฑูรชาติ รวมถึงนักกิจกรรมหญิงในเหตุการณ์เดือนตุลา แต่เรื่องเล่าเกี่ยวกับพวกเธอก็กลับมีอยู่อย่างกระจัดกระจาย เงียบงัน และไม่ได้รับการจัดวางไว้ในโครงสร้างความทรงจำอย่างเป็นระบบ

การบันทึกประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาผ่านบริบทชีวิตทางการเมืองและงานของ ศ.ดร.ปรีดี พนมยงค์ หนึ่งในมโนสมองของคณะราษฎร ผู้ประศาสน์การและผู้ออกตั้งมหาวิทยาลัย หัวหน้าเสรีไทยภายในประเทศ กับ ศ.ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ธรรมศาสตรบัณฑิตปี พ.ศ. 2480 อดีตเสรีไทย อดีตคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ อดีตอธิการบดี และผู้ก่อตั้งสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร ซึ่งบันทึกผ่านหนังสือเกี่ยวกับผู้บริหารสูงสุดของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การเมื่อแรกสถาปนา

จนยุติตำแหน่งดังกล่าว หนังสือส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับชีวิตทางการเมืองและงานของศ.ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อมาตำแหน่งอธิการบดีเป็นตำแหน่งบริหารสูงสุดในมหาวิทยาลัย จึงมีหนังสือเกี่ยวกับชีวิต แนวคิด และงานของอธิการบดีท่านอื่นเผยแพร่ออกมา อาทิ ศ.ดร.สัญญา ธรรมศักดิ์ ศ.ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ศ.คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี ศ.(พิเศษ) นรนิติ เศรษฐบุตร ศ.(พิเศษ) ขาววิทย์ เกษตรศิริ ศ.ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ ศ.ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ และรศ.เกศินี วิฑูรชาติ นอกจากนี้ หนังสือเกี่ยวกับชีวิต แนวคิด และการทำงานของอดีตอธิการบดี ก็เป็นส่วนหนึ่งในการบันทึกประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่นำเสนอให้เห็นถึงอุดมการณ์ จิตวิญญาณ พลวัตมิติต่าง ๆ ของสถาบันการศึกษาแห่งนี้ อธิการบดีในฐานะผู้เล่าเรื่องได้ให้ภาพยุคสมัยก่อนเข้าเป็นนักศึกษาว่ารู้จักมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในแง่มุมใดบ้างนอกเหนือจากการเป็นสถาบันการศึกษา จากนั้นจะเป็นการถ่ายทอดเรื่องเล่าชีวิตเมื่อเป็นนักศึกษาที่นี้ทั้งต่อหลักสูตรการเรียน การสอน การเข้าร่วมกิจกรรม บรรยายและผู้คน และการทำงานสอน การเป็นผู้บริหารของมหาวิทยาลัยที่ตัวเองเป็นศิษย์ก้นกุฏิหรือเป็นลูกหม้อ ซึ่งสิ่งหนึ่งที่บ่งชี้ชัดเจนคือการเข้าอกเข้าใจหรือการรู้ใจความเป็นธรรมศาสตร์ ซึ่งบางท่านยังมีบทความ วิชาการ งานวิจัย ปาฐกถา ตีพิมพ์เผยแพร่แนวคิด ความเห็นที่มีต่อบริบทและสถานการณ์ทางสังคมการเมือง

ส่วนการบันทึกประวัติศาสตร์ผู้หญิงของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปรากฏผ่านชีวิต งาน และแนวคิดของสองอธิการบดีหญิง ได้แก่ ศ.คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี ซึ่งมีระบุอยู่ในหนังสือ *ดิฉันชื่อ นงเยาว์ ชัยเสรี* (ฝ่ายกิจการพิเศษ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2567) และหนังสือ *ศาสตราจารย์ คุณหญิง นงเยาว์ ชัยเสรี สตรีผู้นำการเปลี่ยนแปลงแห่ง “ธรรมศาสตร์”* (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2567) ซึ่งเป็นหนังสือในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพ โดยศ.คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี นั้นเป็นอดีตอธิการบดีและอดีตนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้ก่อตั้งโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ วันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2567 สำหรับอธิการบดีหญิงคนที่สอง คือ รศ.เกศินี วิฑูรชาติ นั้นมีบันทึกชีวิต งาน และแนวคิดปรากฏในหนังสือ *รองศาสตราจารย์เกศินี วิฑูรชาติ: ประวัติชีวิต ความคิด และการทำงาน: รองศาสตราจารย์เกศินี วิฑูรชาติ อธิการบดีหญิงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย* (ชานันท์ ยอดหงษ์ และ อัครพงษ์ คำคุณ, 2565)

ผู้หญิงกับธรรมศาสตร์ยังปรากฏอยู่ใน *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์* เป็นการนำเสนอเรื่องเล่าเกี่ยวกับผู้หญิงทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เช่น *จุลสารหอจดหมายเหตุฉบับที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2549 – พฤษภาคม พ.ศ. 2550 บทความ ไดอารี่ จดหมายร้องเรียน แลงการณ์ ฯลฯ: แกะรอย ‘ความรู้’ จากเอกสารของ พรเพชร เหมือนศรี หญิงชาวจังหวัดนครสวรรค์* โดย ทวีลักษณ์ พลราชม (2549) ซึ่งนำเสนอให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ผู้หญิงที่ต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรมให้กับตัวเองผ่านการศึกษา เอกสาร *จุลสารหอจดหมายเหตุฉบับที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2552 – พฤษภาคม พ.ศ. 2553 บทความเรื่องเล่าคนเล็กคนน้อยว่าด้วยเรื่อง “หญิงรักหญิง ในธรรมศาสตร์”* โดย นันทิยา สุคนธปฏิภาค (2560) และ *จุลสารหอจดหมายเหตุฉบับที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2560 – พฤษภาคม พ.ศ. 2561 นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับผู้หญิงกับจดหมายเหตุศึกษา และสตรีนิยมกับธรรมศาสตร์ ผ่านบทความ ผู้หญิงกับจดหมายเหตุศึกษา : ว่าด้วยการเรียนการสอน* โดย สนิท สติธิรักษ์ (2560) เช่นเดียวกับบทความ *อ่าน “ธรรมศาสตร์” ผ่านมุมมองสตรีนิยม : บันทึกของฉันทน์ในวันแรกของ Summer School* โดย กิตติยา วิทยาประพัฒน์ (2561)

จุลสารหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นถือเป็นเอกสารชิ้นต้นที่มีคุณูปการอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในมิติสังคม การเมือง วัฒนธรรม การศึกษา และการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยตลอดระยะเวลากว่า 25 ปี ตั้งแต่ฉบับแรก เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2539 จนถึงฉบับล่าสุดฉบับที่ 26 เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2566 - พฤษภาคม พ.ศ. 2567 เนื่องจากจุลสารนี้

นำเสนอทั้งประวัติการก่อตั้งหอจดหมายเหตุ กรณีศึกษาจากในและต่างประเทศ บทความเชิงประวัติศาสตร์ นิพนธ์ การวิพากษ์จิตวิญญาณธรรมศาสตร์ การรำลึกบุคคลสำคัญ และเรื่องเล่าของนักศึกษา อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปรากฏในจุลสารเพียงบางฉบับ และในสัดส่วนที่น้อยมาก เมื่อเทียบกับเรื่องเล่าของผู้ชาย โดยเฉพาะในบทความเชิงวิเคราะห์เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญทางการเมือง เช่น สงครามโลกครั้งที่ 2 เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งส่วนใหญ่นำเสนอผ่านมุมมองของเพศชายเป็นหลัก ขณะที่ผู้หญิงไม่ค่อยปรากฏในฐานะผู้กระทำหรือผู้มีบทบาททางการเมือง ทั้งในฐานะนักศึกษา เจ้าหน้าที่ หรือผู้บริหารของมหาวิทยาลัย แม้จะมีบทความบางฉบับที่นำเสนอเรื่องเล่าของนักศึกษาหญิงหรือผู้หญิง แต่ก็ยังเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนบทความทั้งหมด ข้อสังเกตนี้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการสร้างประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ที่ยังคงให้น้ำหนักกับ “ความเป็นชาย” ในฐานะศูนย์กลางของการจดจำทางสถาบัน และเปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงอย่างจำกัด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยมที่ชี้ให้เห็นถึงการ “ทำให้หายไป” ของผู้หญิงจากการบันทึกและการผลิตความรู้ทางประวัติศาสตร์

อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงธรรมศาสตร์ที่เป็นนักศึกษาหญิงก็ได้มีการศึกษาและถูกบันทึกอยู่ในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ด้วย เช่น หนังสือ *ปณิธานที่ห้อย: รวมงานเขียนและบทรำลึกถึงวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ 2498-2550* (วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2551) และ *นิตยสารสารคดี วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ คนเล็ก ๆ ผู้ไม่ยอมจำนน* (สารคดี, 2551) ตลอดจนหนังสือ *เปิดบันทึกนักโทษหญิง 6 ตุลา* (สุชีรา ตันชัยนันท์, 2546) ที่เป็นผลงานเกี่ยวกับอดีตนักศึกษาหญิงธรรมศาสตร์ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ปริญญาโท เรื่อง *การหลอมรวมอุดมการณ์ “เฟมินิสต์” “ประชาธิปไตย” และ “สิทธิมนุษยชน”: ศึกษาผ่านประสบการณ์ สุนี ไชยรส* (สุนี ไชยรส, 2547) ซึ่งมีส่วนที่อ้างถึงเหตุการณ์ตุลาคมนับกับการเคลื่อนไหวของตัวเองในฐานะนักศึกษาหญิงธรรมศาสตร์

ถึงแม้ว่าเหตุการณ์ตุลาคมทั้งสองเหตุการณ์จะเป็นการเคลื่อนไหวของนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับนักศึกษา ประชาชน ด้านหนึ่งไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าผู้บริหารสูงสุดของมหาวิทยาลัยที่ต้องรับมือกับสภาวะกดดันทางการเมืองในขณะนั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ แต่กลับไม่ค่อยมีการกล่าวถึงหรือศึกษาการรับมือกับสภาวะวิกฤตทางการเมืองครั้งสำคัญครั้งยิ่งใหญ่ในหน้าประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ผู้คนร้อนหมี้นร้อนแสนใช้พื้นที่แห่งนี้เรียกร้องสิทธิ เสรีภาพ ความชอบธรรม ประชาธิปไตย จากเผด็จการคณาธิปไตย ขณะเดียวกัน อธิการบดีหญิงทั้งสองคนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แม้จะยังไม่ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งสูงสุดในตอนนั้น แต่ก็เป็นหนึ่งในคณะผู้บริหารและเป็นอาจารย์สอนของธรรมศาสตร์ จึงเผชิญหน้ากับเหตุการณ์และมีประสบการณ์ร่วมที่แตกต่างจากนักศึกษาและประชาชนทั่วไป เพราะอยู่ในสถานะและบทบาทที่ต่างกัน

ดังนั้น แม้จะมีการศึกษาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างต่อเนื่องยาวนาน แต่เสียงเรื่องเล่าและมุมมองเกือบทั้งหมดเป็นเสียงและการบันทึกผ่านผู้ชายไม่ว่าจะเป็นผู้บริหาร อาจารย์ อดีตนักศึกษา อดีตนักกิจกรรม อดีตนักเคลื่อนไหวทางการเมือง และเสียงจากภาคประชาชนเกือบทั้งหมดก็เป็นผู้ชาย จึงทำให้เรื่องเล่าและประสบการณ์ผู้หญิงกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปรากฏเสียงของผู้หญิงแค่เพียงเศษเสี้ยวไม่เว้นแม้แต่เสียงของผู้บริหารสูงสุดที่เป็นผู้หญิง อย่างไรก็ตาม การศึกษาทบทวนบทบาทและสถานะของผู้บริหารสูงสุดหญิงทั้งสองคนผ่านแนวคิดสตรีนิยมที่ปรับเข้ากับบริบทของยุคสมัย ย่อมนำไปสู่ข้อค้นพบการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสถาบันการศึกษา

เมื่อผู้หญิงก้าวสู่ตลาดวิชา: การเปิดพื้นที่ทางปัญญาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ม.ธ.ก.) ในปี พ.ศ. 2477 นอกจากจะเป็นจุด

เปลี่ยนสำคัญในประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยที่เปิดพื้นที่ทางปัญญาแก่ประชาชนทั่วไปอย่างเสมอภาคแล้ว ยังเป็นช่วงเวลาแรกที่ผู้หญิงสามารถก้าวเข้าสู่ระบบการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้อย่างเปิดเผยและเป็นทางการ ภายใต้แนวคิด “ตลาดวิชา” ของคณะราษฎร ผู้หญิงธรรมศาสตร์จึงเริ่มปรากฏในฐานะผู้เรียน ผู้ใช้ความรู้ และผู้ก่อตั้งกลุ่มที่มีบทบาททางสังคม ความเปลี่ยนแปลงนี้ไม่เพียงสะท้อนการเข้าถึงสิทธิทางการศึกษา หากยังแสดงให้เห็นถึงการรุดหน้าของผู้หญิงในวิชาชีพด้านกฎหมาย รัฐศาสตร์ และพื้นที่สาธารณะ ผ่านการรวมกลุ่มของบัณฑิตหญิง การก่อตั้งสมาคม และการปฏิบัติการเชิงวิชาชีพที่ส่งผลต่อสังคมภายนอกมหาวิทยาลัย

เป็นที่ทราบกันว่าก่อนการสถาปนา ม.ธ.ก. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาแห่งแรกของประเทศ ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2442 เป็นมหาวิทยาลัยปิดที่ต้องมีการสอบเข้า ต่อมาอีก 35 ปีใน พ.ศ. 2477 ม.ธ.ก. ได้รับการสถาปนาอันเป็นผลพวงจากบริบททางการเมือง ม.ธ.ก. จึงเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของสยามและเปิดโอกาสทางการศึกษาไปยังคนสามัญและคนจากทุกชนชั้นทั้งในกรุงเทพฯ ปริมณฑล และต่างจังหวัด ต่อมาการรัฐประหารวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 นอกจากทำให้ท่านผู้ประศาสน์การ ศ.ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต้องลี้ภัยออกนอกประเทศแล้ว การรัฐประหารยังส่งผลกระทบต่อรูปแบบการเรียนการสอน ผลทำให้เกิดการยุติและสิ้นสุดการเป็นตลาดวิชาแล้วเปลี่ยนมาใช้ในการสอบเข้า ถือเป็น การสิ้นสุดปริญญาดมศาสตร์บัณฑิต และเริ่มการใช้ชื่อว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แทนชื่อเมื่อแรกเริ่ม

การสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ให้เป็นตลาดวิชาในแรกเริ่ม เป็นการเปิดโอกาสทางการศึกษาให้กับผู้หญิงภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองให้สามารถเข้าถึงการศึกษาได้อย่างเสรีและเท่าเทียมกับผู้ชาย ทำให้ผู้หญิงได้ปรากฏสถานะและบทบาทในสถาบันการศึกษา ดังนั้น สามารถกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กับผู้หญิง เริ่มบันทึกไว้ตั้งแต่การเปิดรับนักศึกษาเข้าศึกษาในปีแรกของการสถาปนา พ.ศ. 2477 แผนกทะเบียนและสถิติ กองกลาง สำนักงานเลขาธิการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บันทึกข้อมูลผู้สมัครเข้าศึกษาระดับปริญญาตรีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 - 2496 จำนวน 23,047 คน พบว่ามีผู้สำเร็จการศึกษาปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 - 2496 ดังกล่าว รวมทั้งสิ้น 5,472 คน โดยเป็นผู้สำเร็จการศึกษาชาย 5,250 คน ผู้สำเร็จการศึกษาหญิง 177 คน (บุญเย็น วอทอง, 2507) ส่วนระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นชายทั้งหมด เช่นเดียวกับผู้สอนและผู้เขียนตำราเป็นผู้ชายทั้งหมด เห็นได้ว่าแม้เสรีภาพทางการศึกษาของผู้หญิงแม้จะเปิดกว้างในมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศ แต่จำนวนผู้หญิงที่เข้าถึงการศึกษาก็ยังมีจำนวนจำกัด และบทบาทการเขียนตำราการสอนยังเป็นบทบาทของผู้ชาย

จากการสืบค้นเอกสารเกี่ยวกับ ผู้หญิงกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในหนังสือ *เหลียวหลัง แลหน้า 85 ปี ธรรมศาสตร์* (กษิตีศ อนันทนาธร, 2562, น. 36) พบว่า มีภาพใบสมัครของ นางสาวสมจิต ชยานุชิต ชาวพระนคร มีอาชีพเป็นครูโรงเรียนสตรีเพชรบุรีวิทยาลัยลงกรณ โดยแบบฟอร์มเขียนว่า “ใบสมัครมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” ใบสมัครลงวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2487 และมีลายมือชื่อของผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย ปรีดี พนมยงค์ กำกับไว้

บัณฑิตหญิงรุ่นแรกคือคุณหญิงบรรเลง ชัยนาม หรือในเวลานั้นคือ นางสาวบรรเลง กันตะบุตร เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิงคนแรกของมหาวิทยาลัยในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2478 ต่อมาในเดือนธันวาคม ปีเดียวกัน ได้มีธรรมศาสตร์บัณฑิตเพิ่มขึ้นอีก 3 คน คือ คุณปริยา ชูโต คุณสมรวย เศวตเศรณี และคุณธวัช สุนทราชน หลังจากนั้นก็มีบัณฑิตหญิงอีกหลายคน กระทั่งในปี พ.ศ. 2490 ซึ่งเป็นปีที่มีการรัฐประหารนั้น ม.ธ.ก. เกิดการรวมกลุ่มกันของผู้หญิงในนาม “คณะเนติบัณฑิตและธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิง” ขึ้นโดยมี ม.ร.ว.เสริมศรี เกษมศรี เป็นประธานคนแรก และคุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ เป็นประธานคนที่ 2 ดำเนินงานสาธารณกุศลด้วยการเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายและบริการให้คำปรึกษาแก่ประชาชนผู้ประสบปัญหาทาง

กฎหมายโดยไม่คิดค่าบริการ ถือเป็นประวัติศาสตร์ของผู้หญิงกลุ่มแรก ๆ ในมหาวิทยาลัยที่ขับเคลื่อนในเรื่องกฎหมาย สิทธิ ความเสมอภาค ต่อมาในปี พ.ศ. 2493 คณะบุคคลได้จดทะเบียนเป็นสมาคมในชื่อ “สมาคมธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิงแห่งประเทศไทย” โดยมีคุณหญิงนันทกา สุประภาตะนันท์ เป็นนายกสมาคมคนแรก ครั้นถึงปี พ.ศ. 2498 จึงเปลี่ยนชื่ออีกครั้งเป็น “สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทย” จนถึงปัจจุบัน เพื่อเปิดรับบัณฑิตหญิงจากสถาบันการศึกษาอื่น (กษิตศ อนันทนารถ, 2562, น.40-41)

การเกิดขึ้นของกลุ่มผู้หญิงที่เรียนด้านกฎหมายใน ม.ธ.ก. เป็นการเคลื่อนไหวและการปรากฏของผู้หญิงในพื้นที่การศึกษาและทำประโยชน์จากสิ่งที่ร่ำเรียนมาไปยังสาธารณชน เป็นการเปิดโลกทัศน์ของผู้หญิงไปสู่ความทันสมัยผ่านระบบการศึกษา อย่างไรก็ตาม ในบริบทดังกล่าว วิชากฎหมาย คณะนิติศาสตร์ ยังคงมีภาพจำว่าเป็นวิชาสำหรับผู้ชายไม่ต่างกับคณะรัฐศาสตร์

สมชาย ฉัตรทอง (2563) ได้ระบุข้อมูลประวัติรัฐศาสตรธรรมศาสตร์ไว้ว่า “ช่วงปี พ.ศ. 2492-2495 ผู้หญิงในยุคนั้นไม่ค่อยอยากเรียนคณะรัฐศาสตร์คงคิดว่าเป็นวิชาของผู้ชาย” ในเรื่องเดียวกันผู้เขียนระบุว่า นักศึกษารัฐศาสตร์หญิงคนแรกคือคุณศุภางค์ โปหาทอง (ไม่ระบุปีที่จบการศึกษา) คนที่สองคือนางสาวสาลี ลัดานนท์ บัณฑิตปี พ.ศ. 2498 และนางสาวเพ็ญจันทร์ สุนทโรดม จบปี พ.ศ. 2500 นอกจากนี้ในวาระครบรอบ 90 ปี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ 75 ปี คณะรัฐศาสตร์ซึ่งเป็นหนึ่งใน 4 คณะที่เก่าแก่ที่สุดของมหาวิทยาลัย ร่วมกับอีก 3 คณะ ได้แก่ คณะนิติศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะเศรษฐศาสตร์ สำหรับคณะรัฐศาสตร์ ศ.ดิเรก ชัยนาม เป็นคณบดีคนแรกในปี พ.ศ. 2492 และ รศ.ดร.โคริน เพ็ญเกษม เป็นคณบดีลำดับที่ 16 และได้เป็นคณบดีหญิงคนแรกของคณะ อยู่ในวาระตั้งแต่วันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2539 ถึง 4 มีนาคม พ.ศ. 2542

ผู้หญิงกับการศึกษาสัมพันธ์กับบริบทการเคลื่อนไหวของขบวนการผู้หญิงในศตวรรษที่ 19 ซึ่ง นางเยาว์ เนาวรัตน์ (2561, น. 8) กล่าวว่า สตรีนิยมสายเสรีนิยม (Liberal feminism) มีแก่นหลักการต่อสู้เพื่อยกระดับความเป็นพลเมืองที่สมบูรณ์ของผู้หญิง พลเมืองที่ทรงสิทธิพลเมืองทางการเมืองและเศรษฐกิจ พวกเขาเรียกร้องให้รัฐและสังคมเปิดโอกาสให้กับผู้หญิงใช้ชีวิตส่วนตัวและชีวิตสาธารณะในสังคม การเมืองที่เท่าเทียมกับผู้ชาย สร้างระบบการศึกษาของผู้หญิงใหม่เพื่อบ่มเพาะผู้หญิงให้เป็นมนุษย์และปัจเจกชนที่มีเหตุผล มีจิตวิญญาณและลมหายใจที่เป็นอิสระ และสามารถแสดงความสามารถภายใต้การเปิดเผย สตรีนิยมสายเสรีนิยม เรียกร้องถามหา “การศึกษา” ที่นำผู้หญิงออกจากความหวาดกลัว

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 และการสถาปนา ม.ธ.ก. จึงเปรียบเสมือนการมอบความเสมอภาค ความเท่าเทียม และโอกาสทางการศึกษาให้กับผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงได้ไปอยู่ในพื้นที่ของผู้ชายในวิชาความรู้แขนงต่าง ๆ ที่เคยมองกันว่าสงวนไว้สำหรับผู้ชายหรือมีแต่เฉพาะผู้ชายเท่านั้นที่เรียนได้ การผูกขาดความรู้จึงเริ่มสั่นคลอนและมีการต่อรองอำนาจผ่านเพศสถานะ ไม่เฉพาะความรู้เท่านั้น ยังรวมถึงการทำงานนอกบ้าน การใช้ความรู้เพื่อประกอบอาชีพและสามารถมีรายได้พึ่งพาตัวเองได้ การเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเป็นการเปลี่ยนสังคมแบบจารีตสู่ความเป็นสมัยใหม่ผ่านการศึกษาซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวหนึ่งที่สัมพันธ์กับความเป็นเพศชายและเพศหญิงรวมถึงเพศสถานะอื่นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) กับการบ่มเพาะผู้หญิงสมัยใหม่ในอุดมการณ์ธรรมศาสตร์

ในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือ ต.ม.ธ.ก. ได้กลายเป็นพื้นที่ทางการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงก้าวเข้าสู่ระบบการเรียนรู้แบบสหศึกษาอย่างเท่าเทียมกับผู้ชายในระดับก่อนอุดมศึกษา โรงเรียนแห่งนี้ไม่เพียงมีบทบาทในการเตรียมความ

พร้อมทางวิชาการ หากยังเป็นพื้นที่สาธารณะแรกเริ่มที่บ่มเพาะผู้หญิงให้มีความตื่นตัวทางการเมือง มีจิตสำนึกต่อสังคม และได้ปฏิสัมพันธ์ในโลกนอกบ้านอย่างเป็นทางการ เรื่องเล่าของนักเรียนหญิงจากโรงเรียน ต.ม.ธ.ก. ชี้ให้เห็นว่าการศึกษากลายได้อุดมการณ์ธรรมศาสตร์ในยุคก่อตั้ง ไม่เพียงขยายขอบเขตของความรู้ แต่ยังเปิดทางให้กับความเป็นพลเมืองสมัยใหม่ของผู้หญิงในสังคมไทย

โรงเรียน ต.ม.ธ.ก. เป็นโรงเรียนและแผนกหนึ่งของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่เปิดทำการเรียนการสอนเพื่อปูพื้นฐานความรู้และเตรียมความพร้อมก่อนเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2481 - 2490 ตรงกับช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นักเรียน ต.ม.ธ.ก. มีทั้งหมด 8 รุ่น รุ่นที่หนึ่ง พ.ศ. 2481 และรุ่นที่แปด พ.ศ. 2489 มีจำนวนนักเรียนทุกรุ่นรวมกัน 5,989 คน ต่อมาภายหลังโรงเรียนไม่ได้เปิดดำเนินการอีกต่อไป นักเรียนทั้งหลายจึงรวมตัวกันจัดตั้งชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์

หนังสือ *ประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง* (อังคาร จันทร์เมือง และกาญจนา เหล่าโชคชัยกุล, 2554) แบ่งเนื้อหาเป็น 2 เล่ม ที่เป็นการแบ่งไปตามบริบทเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเล่มแรกเป็นประวัติศาสตร์บอกเล่าประสบการณ์และชีวิตก่อนสงครามของนักเรียน ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ 1 - รุ่นที่ 5 (พ.ศ. 2481 - 2485) ขณะที่เล่มที่สองเป็นเรื่องเล่าช่วงหลังสงครามของรุ่นที่ 6 - รุ่นที่ 8 (พ.ศ. 2486 - 2490) ผ่านการสัมภาษณ์อดีตนักเรียน ต.ม.ธ.ก. ชายและหญิงจำนวน 31 คน ในหนังสือระบุดึงความสำคัญของโรงเรียน ต.ม.ธ.ก. ไว้ดังนี้ ประการแรก การจัดตั้งโรงเรียนแห่งนี้เป็นการพัฒนาและยกระดับมาตรฐานความรู้ของผู้จะเข้าเรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัย ประการที่สอง การสร้างความเสมอภาคในลักษณะการให้โอกาสทางการศึกษาแก่ผู้เรียน ที่มีความแตกต่างหลากหลายด้านฐานะเศรษฐกิจ ประการที่สาม นักเรียน ต.ม.ธ.ก. คือจิตวิญญาณแบบธรรมศาสตร์ยุคแรก เนื้อหาในหนังสือนำเสนอ เรื่องราวความหลากหลายทางฐานะของผู้เรียน กระบวนการคัดเลือกผู้เข้าศึกษาในโรงเรียนเพื่อการสร้างโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้เรียนที่ขาดแคลนและห่างไกลพระนคร ความภาคภูมิใจในความพิเศษของหลักสูตรและมาตรฐานวิชาการ ตลอดจนเรื่องเล่ากิจกรรมนักเรียน สภาพเศรษฐกิจในชีวิตประจำวัน ความสำนึกทางการเมือง ความทรงจำเกี่ยวกับภูมิทัศน์การใช้พื้นที่ของมหาวิทยาลัยที่ท่าพระจันทร์ รวมถึงเรื่องเล่าความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ประศาสน์การ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ความทรงจำร่วมของชาว ต.ม.ธ.ก. ความทรงจำที่มีต่อสงครามโลกครั้งที่สอง ความสัมพันธ์ทางการศึกษา คำบอกเล่าทัศนคติที่มีต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน

ในหนังสือได้กล่าวถึงเรื่องเล่าความสัมพันธ์ชาย-หญิง ว่า “อาจเป็นยุคแรกของระบบก่อนอุดมศึกษาที่มีผู้เรียนชาย-หญิง รวมกันแบบสหศึกษา นับเป็นพื้นที่สาธารณะชาย-หญิง ในสังคมสมัยใหม่ยุคแรกเริ่ม” ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการศึกษได้เปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับชาย-หญิง ทำให้ผู้ชายตระหนักถึงความรู้ความสามารถของผู้หญิง ขณะเดียวกันผู้หญิงก็ได้ค้นพบความรู้ความสามารถของตนเองผ่านระบบการศึกษาที่ทำให้พวกเขามีบทบาทและสถานะมากไปกว่าพื้นที่ภายในครอบครัวในบ้าน ทั้งชายและหญิงยังได้เรียนรู้การปฏิสัมพันธ์กันในพื้นที่สาธารณะภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรม และหนังสือนำเสนอให้เห็นถึงทั้งความเป็นชาย ความเป็นหญิง เพศวิถีผ่านวิถีชีวิตและพื้นฐานการอบรมบ่มเพาะจากครอบครัว สุดจิตต์ ภูมิจิตร ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ 2 เล่าถึงความผูกพันระหว่างเพื่อน ว่า “สำหรับฉันแล้ว การได้นั่งเรียนรวมกับนักศึกษาชายเป็นเรื่องแปลกใหม่ เรานั่งเรียงตามเกรด ตามคะแนนที่แต่ละคนสอบได้ รู้สึกว่ามีความเท่าเทียมกัน และทำให้อินทสนกันได้ง่ายขึ้น แต่ส่วนมากผู้หญิงเขาก็อยู่กลุ่มผู้หญิงตามความเคยชิน”

ขณะที่ เรื่องเล่าของ เครือพันธ์ บำรุงพงษ์ นักเรียน ต.ม.ธ.ก. รุ่น 3 ซึ่งต่อมาเป็นคู่ชีวิตของ ศักดิชัย บำรุงพงษ์ นักการทูตและนักเขียนแนวสังคมนิยม (เช่น นิยายเรื่อง ปีศาจ ความรักของวอลยา) ได้สะท้อนให้

เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในการเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง ขณะที่เพื่อนนักเรียน ต.ม.ธ.ก. และเป็นหนึ่งในผู้เข้าร่วมเดินขบวนเพื่อเรียกร้องดินแดนคืน ในเหตุการณ์เดียวกันนี้ยังมีเพื่อนร่วมรุ่น 3 อย่างไอริน นิตยวรรณะ ซึ่งเป็นลูกครึ่งมอญ-เดนมาร์ก เป็นนางงามบุปผชาติตอนเรียนอยู่ชั้น ม.6 เป็นนางเอกเรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” อำนวยการสร้างโดยปรีดี พนมยงค์ ที่ต่อมาจึงมาเรียนที่ ต.ม.ธ.ก. ได้เล่าถึงบรรยากาศตอนไปเดินขบวนว่า “ตอนนั้นเขาให้ผู้หญิงเดินนำหน้า เป็นคู่เรียงสอง จากนั้นก็ต่อด้วยผู้ชายเป็นแถวเรียงสองเหมือนกัน”

เรื่องเล่าของผู้หญิง ต.ม.ธ.ก. ในเล่ม 1 และ 2 แม้จะปรากฏผู้หญิงที่ได้รับการสัมภาษณ์เพียงไม่กี่คน แต่ได้สะท้อนให้เห็นบทบาทและสถานะของผู้หญิงที่สามารถเข้าถึงการศึกษาโดยการสนับสนุนจากครอบครัว การอยู่ในพื้นที่ทางสังคมอย่างโรงเรียนทำให้ผู้หญิงได้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในเหตุการณ์สำคัญทางสังคมการเมือง การเรียกร้องความเป็นธรรม ดังเช่นบทสัมภาษณ์คุณหญิงธีราณี กรรณสูตร (สิริยาณ) ต.ม.ธ.ก. รุ่น 6 ได้กล่าวไว้ในเล่ม 2 เกี่ยวกับเหตุการณ์สไตรค์หน้าโรงอาหารที่ขายราคาแพงเกินไปกตัญญู เหตุการณ์กรีดเลือดประท้วงรัฐบาลเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม และหน้าที่การทำงานของเครือข่ายก็สะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงที่ได้รับการศึกษา ทำงานนอกบ้านในยุคนั้น เป็นผู้หญิงสมัยใหม่แห่งยุคสมัย

ดังนั้น การจะศึกษาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ควบคู่ไปกับประเด็นผู้หญิง เพศสถานะ และเพศวิถี จึงควรศึกษาการเกิดขึ้นและประวัติความเป็นมาของ ต.ม.ธ.ก. เนื่องจากโรงเรียนแห่งนี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัย เป็นรากฐานที่บ่มเพาะจิตวิญญาณธรรมศาสตร์ เป็นสถาบันที่มอบโอกาสทางการศึกษาให้กับผู้เรียน และยังมีส่วนสร้างสังคมประชาธิปไตยผ่านการศึกษา และสัมพันธ์กับแนวคิดของ มิลล์ และ เทเลอร์ ที่มีความเชื่อว่า การศึกษา ที่สร้างความมีตรรกะเหตุผลในตัวผู้หญิง หมายถึงการศึกษาที่บ่มเพาะผู้หญิงให้เป็นปัจเจกชน เข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้และมีอิสระในการตัดสินใจกำหนดชีวิตตน (นงเยาว์ เนาวรัตน์, 2561, น. 9)

การต่อรองอำนาจและการสร้างพื้นที่ของผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การต่อรองอำนาจของผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่อาจแยกออกจากประวัติศาสตร์ของขบวนการสตรีนิยมและพัฒนาการเรื่องสิทธิสตรีในระดับโลก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในมหาวิทยาลัยในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา สะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงมิได้เป็นเพียงผู้เข้ารับการศึกษา หากแต่มีบทบาทในการสร้างพื้นที่ของตนเอง ทั้งในระดับนโยบาย งานวิชาการ และกิจกรรมสาธารณะ โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา การพัฒนาหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษาด้านสตรี เพศสถานะ และเพศวิถี ตลอดจนการก่อตั้งกลุ่มเคลื่อนไหวของนักศึกษา ล้วนเป็นเครื่องชี้วัดการต่อรองเชิงสถาบันของผู้หญิงและบุคคลหลากหลายทางเพศที่ท้าทายระบอบความรู้ที่ผู้ชายเป็นศูนย์กลาง และเปิดพื้นที่ใหม่ของการรู้ ความทรงจำ และการจัดการอัตลักษณ์ในมหาวิทยาลัยแห่งนี้

ในหนังสือ *ความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย ความเสมอภาคระหว่างเพศ ในรัฐธรรมนูญไทย (พุทธศักราช 2475-2560)* (มาลี พฤษพงษ์ศาสดา, 2565) ได้นำเสนอให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง “กฎหมาย” และ “การเมือง” ซึ่งเป็นนโยบายของผู้ใช้อำนาจรัฐเกี่ยวกับ “สตรี” นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มาจนถึงปัจจุบัน ทำให้เห็นพัฒนาการหลัก “ความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย” และ “ความเสมอภาคระหว่างเพศ” ในสังคมไทย กับบริบทขบวนการเรียกร้องสิทธิสตรี (Global women’s movement) ระดับโลก

ประเด็นหนึ่งที่มีการนำเสนอในหนังสือคือบทบาทของมหาวิทยาลัย(วิชา)ธรรมศาสตร์(และการเมือง) กับงานส่งเสริมสถานภาพสตรี: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งสะท้อนให้เห็นสถานภาพของผู้หญิงในอดีตว่า

ผู้หญิงในสังคมไทยทำการเรียกร้อง “สิทธิในความเป็นคน” มาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่ยุคโบราณซึ่งเป็นประวัติศาสตร์การต่อสู้ของผู้หญิงกับ “ลัทธิผู้ชาย” หรือ ระบอบปิตาธิปไตย มาจนถึงปัจจุบัน การเคลื่อนไหวการเมืองเรื่องเพศยังมีเรื่องพัฒนาการความเป็น “คน” และความเป็น “พลเมือง” ของผู้หญิงไทย

นอกจากนี้ ในหนังสือดังกล่าว ได้มีการระบุถึงเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับการส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างเพศในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งผู้เขียนได้กล่าวถึงความเป็นมาของโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา โครงการประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาสตรีในประเทศไทย (ปพส.) หรือ Women in Development Consortium in Thailand (WIDCIT) หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ด้านสตรีศึกษา พ.ศ. 2544 ตลอดจนหลักสูตรมหาบัณฑิตสาขาสตรี เพศสถานะ และ เพศวิถีศึกษา อันทำให้เห็นเส้นทางการส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างเพศในสถาบันการศึกษาที่เป็นหลักสูตรการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้

1) โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา ก่อตั้งขึ้นในฐานะโครงการจัดตั้งสถาบันสตรีและเยาวชนศึกษา โดยคำสั่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ 274/2529 เมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2529 ผู้ก่อตั้งโครงการคือ ศ.คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี อธิการบดีหญิงคนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคนแรกของประเทศไทย ซึ่งดำรงตำแหน่งรักษาการอธิการบดีระหว่าง วันที่ 10 มกราคม - 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2525 หลังจากนั้นดำรงตำแหน่งอธิการบดีอยู่วาระครึ่ง ตั้งแต่วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2525 ถึง 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2531 โดยปัจจุบันโครงการสตรีและเยาวชนศึกษายังคงดำเนินการอยู่

บทบาทของโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา คือการสืบทอดภารกิจของการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจ และกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวของสังคมไทยในเรื่องประชาธิปไตย โดยมุ่งประเด็นหลักไปที่ความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย และความเสมอภาคระหว่างเพศ นอกจากนี้ โครงการนี้ยังเป็นการสืบทอดภารกิจทางประวัติศาสตร์ของ คณะเนติบัณฑิตและธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิง ซึ่งก่อตั้งโดยกลุ่มผู้หญิงที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ตั้งแต่ปีก่อตั้ง (พ.ศ. 2477) ส่วน คณะเนติบัณฑิตและธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิง ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2490 และต่อมาเปลี่ยนชื่อของกลุ่มเป็น สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายหมายในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีการเปิดสอนวิชานิติศาสตร์ในสถาบันการศึกษาอื่น ๆ เช่นกัน โดยมุ่งหมายจะใช้ความรู้ทางด้านกฎหมายเพื่อช่วยเหลือประชาชน ซึ่งเป็นจิตวิญญานที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (มาลี พงษ์พวงสาวลี, 2565, น. 41) แม้ชื่อจะเปลี่ยนไปจากเมื่อแรกก่อตั้ง และยังคงดำเนินงานโดยกลุ่มผู้หญิง

เอกสารโครงการจัดตั้งสถาบันสตรี เยาวชน และครอบครัวศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา ยึดมั่นในแนวทางการประสานความรู้ทางทฤษฎีกับการปฏิบัติเพื่อผลักดันให้เกิดสังคมแห่งความเสมอภาคสร้างสรรค์ของความสัมพันธ์หญิงชาย คณะกรรมการโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา ได้ตระหนักถึงความสำคัญในการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมและวิทยาการของสังคมอื่น ๆ นอกจากนี้ยังตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของศาสนธรรมในการสร้างสรรค์ความสงบสุขและสันติภาพในทุกระดับ อีกทั้งยังเห็นว่ามีความเหลื่อมล้ำระหว่างหญิงชายในโอกาสทางการพัฒนาทางด้านจิตวิญญาน (Spiritual development) ซึ่งเป็นการตัดโอกาสในการศึกษาและปฏิบัติธรรมของเพศหญิงอันเป็นการกีดกันและเลือกปฏิบัติในเชิงโครงสร้าง (Structural discrimination) ด้วยเหตุดังกล่าว กิจกรรมส่วนหนึ่งของโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งจนถึงปัจจุบันและในอนาคต จะเป็นการรณรงค์ให้สถาบันศาสนาตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลให้เพศหญิงได้รับประโยชน์และมีโอกาสเท่าเทียมกับชายในการศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาตนและสังคมรวม (โครงการจัดตั้งสถาบันสตรี เยาวชน และครอบครัวศึกษา, 2535, น. 8-9)

นับตั้งแต่เริ่มตั้งโครงการสตรีและเยาวชนศึกษาในปี พ.ศ. 2529 จนถึงปัจจุบัน การดำเนินงานของโครงการได้ให้ความสำคัญกับกิจการด้านสตรีศึกษา และเยาวชนและครอบครัวศึกษาควบคู่กัน โดยงานที่ทำไปแล้วส่วนใหญ่เป็นงานวิชาการ รองลงไปคืองานพัฒนาหลักสูตรและงานวิจัย สำหรับงานศูนย์ข้อมูลเพียงแต่รวบรวมเอกสารสิ่งพิมพ์เกี่ยวกับสตรีศึกษาและเยาวชนศึกษาทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ผลการทำงานอย่างต่อเนื่องของโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา ได้ส่งผลให้โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา และสำนักบัณฑิตอาสาสมัครประสบความสำเร็จในการเปิดหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา (Women's studies) ในปีการศึกษา 2544 และนับตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา ได้โอนย้ายหลักสูตรเพื่อสังกัดวิทยาลัยสหวิทยาการ ปัจจุบัน โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา สังกัดสถาบันสัญญาธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยทำงานในชื่อ “ศูนย์สตรี เยาวชน และ ครอบครัวศึกษา” ภายใต้ศูนย์ประชาธิปไตยและพลเมือง จากโครงการสตรีและเยาวชนศึกษาสู่หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ด้านสตรีศึกษา พ.ศ. 2544 สู่หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรี เพศสถานะ และเพศวิถีศึกษา พ.ศ. 2556 โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงเป็นหมุดหมายที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนด้านสตรีและเยาวชนนำไปสู่ความร่วมมือกับภาคีและเครือข่าย สู่การสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับผู้หญิงผ่านมุมมองต่าง ๆ

2) โครงการประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาสตรีในประเทศไทย (ปพส.) หรือ Women in Development Consortium in Thailand (WIDCIT) เป็นโครงการที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2529 ปีเดียวกับการก่อตั้งโครงการจัดตั้งสถาบันสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้รับหน้าที่เป็นสำนักงานเลขานุการของโครงการประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาสตรีในประเทศไทย (ปพส.) และโครงการนี้เกิดขึ้นในวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดีหญิงคนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศ.คุณหญิง นงเยาว์ ชัยเสรี

ศ.มาลี พฤษภพศาณี (2565, น. 32-33) ได้เขียนถึง โครงการประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาสตรีในประเทศไทย (ปพส.) ไว้ดังนี้

“โครงการ ปพส. ได้รับทุนสนับสนุนจากรัฐบาลแคนาดาเป็นเวลาเกือบ 7 ปี ผ่านโครงการ Canadian International Development Fund (CIDA)

กิจกรรมเกี่ยวกับการส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างหญิงชายเหล่านี้เป็นผลเนื่องมาจากองค์การสหประชาชาติได้ประกาศให้ปี พ.ศ. 2518 เป็นปีสตรีสากล (International Women's Year) และกำหนดให้ พ.ศ.2518 – 2528 เป็นทศวรรษสตรีว่าด้วยความเสมอภาค การพัฒนา และสันติภาพ (The women's decade for equality, development and peace)

อธิการบดีหญิงผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล ได้จัดให้โครงการจัดตั้ง สถาบันสตรีและเยาวชนศึกษา สังกัดอยู่ในสำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เขียน [ศ.มาลี พฤษภพศาณี] เป็นกรรมการก่อตั้งสถาบันฯ และทำหน้าที่เป็นผู้บริหารฝ่ายไทย (Thai administration) ของโครงการประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาสตรีในประเทศไทย ดังนั้นจึงอยู่ในวิสัยที่จะจัดสรรทรัพยากรจากแคนาดาสนับสนุนโครงการจัดตั้งสถาบันสตรีและเยาวชนศึกษาได้ การทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่อย่างต่อเนื่องของโครงการจัดตั้งสถาบันสตรีและเยาวชนศึกษา ซึ่งเป็นโครงการภายในของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาสตรี ในประเทศไทย (ปพส.) ซึ่งเป็นโครงการชั่วคราวที่รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาลแคนาดา ทำให้งานด้านนี้เป็นปีกแผ่นขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งในช่วงเวลานั้น (หรือไม่ว่าสมัยใหม่) รัฐบาลยังไม่ได้ให้ความสนใจต่อเรื่องการพัฒนาสถานภาพสตรี”

จากบริบทดังกล่าวพบว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในช่วงการบริหารงานของอธิการบดี ศ.คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี มีนโยบายที่สอดคล้องไปกับบริบทโลกเรื่องความเสมอภาคทางเพศและยังดำเนินงานในการประสานความร่วมมือกับรัฐบาลแคนาดาในการขับเคลื่อนระดับมหภาค รวมถึงเป็นการส่งเสริมงานวิชาการ การขับเคลื่อนประเด็นผู้หญิงในมิติต่าง ๆ

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า โครงการ ปพส. ได้ร่วมกับโครงการจัดตั้งสถาบันสตรีและเยาวชนศึกษา อย่างใกล้ชิดในการสร้างผลงานทางวิชาการด้านสตรีในลักษณะต่าง ๆ จนมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในสังคมไทย ว่า ธรรมศาสตร์ได้ให้ความสำคัญต่อเรื่องความเสมอภาคระหว่างหญิงชายอย่างแท้จริง ส่งผลให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เปิดหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ด้านสตรีศึกษา ในปี พ.ศ. 2544 ปัจจุบันนี้คือ หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรี เพศสถานะ และเพศวิถีศึกษา (Women, gender and sexuality studies) สังกัดในวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นอกจากนี้ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีกลุ่ม Thammasat Law School Feminist's Club (Thammasat Law School Feminist's Club, ม.ป.ท.) กิจกรรมต่าง ๆ ของดังกล่าวสามารถสร้างแรง กระเพื่อม ความตระหนักรู้ เรื่องสิทธิความเท่าเทียมทางเพศในผู้หญิงและกลุ่มหลากหลายทางเพศ ทั้งในเชิง ปัจเจกและเชิงนโยบาย สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาประเด็นผู้หญิง เพศสถานะ และเพศวิถี ควรมีการศึกษา อย่างบูรณาการร่วมกับศาสตร์หรือวิชาอื่น ๆ อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นหลากหลายมิติมุมมองและ รอบด้านยิ่งขึ้น

ขณะเดียวกัน ภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังมีกลุ่มขับเคลื่อนเกี่ยวกับผู้หญิงและกลุ่มหลากหลาย ทางเพศ เช่น กลุ่มสตรี@ธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกลุ่มสตรีนิยมด้านละครและภาพยนตร์ แห่ง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สังกัดวิทยาลัยสหวิทยาการ นอกจากนี้ยังมีโครงการ Summer school ซึ่งเปิด อบรมให้ความรู้เบื้องต้นทางสตรีศึกษาและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา การวิจัยในแนวสตรีนิยมเบื้องต้น เครือข่ายและทรานส์ศึกษาเบื้องต้น ถือเป็นโครงการบริการสาธารณะของโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ศิลปวัฒนธรรม, 2566) รวมถึงการจัดกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับ ประเด็นสังคม การเมือง ประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัย กับผู้หญิง เพศสถานะ และเพศวิถี

ดังนั้น พัฒนาการของหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา สตรี เพศสถานะ และเพศวิถีศึกษา วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักสูตรแรกและหลักสูตรเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ อาเซียน ซึ่งมีต้นทางมาจากโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา ที่ก่อตั้งโครงการขึ้นในยุคสมัยของ อธิการบดีหญิงคนแรกของมหาวิทยาลัยและของประเทศไทย ได้เติบโตและต่อยอดจากการสถาปนา มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2477 หรืออาจกล่าวได้ว่าตั้งอยู่บนฐานอุดมการณ์จิตวิญญาณความเป็นธรรมศาสตร์มา โดยตลอด 90 ปี และมีปรับเปลี่ยนลื่นไหลตามบริบทของยุคสมัย

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า แม้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะถูกจดจำในฐานะสถาบันการศึกษาที่เป็น สัญลักษณ์ของประชาธิปไตย การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค หากแต่บทบาทของผู้หญิง กลับไม่ได้รับการจดจำอย่างเด่นชัดในประวัติศาสตร์กระแสหลักของสถาบัน โดยเฉพาะในลักษณะของ ประวัติศาสตร์ที่สื่อสารผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย เช่น อนุสรณ์สถาน อาคาร เอกสารราชการ หนังสือ หรือกิจกรรมการรำลึกประวัติศาสตร์ เหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งชื่อตามผู้นำชาย และมุ่งเชิดชูผู้ชายในฐานะ

ผู้ก่อตั้ง ผู้เสียสละ หรือผู้ปกป้องอุดมการณ์ทางการเมืองของมหาวิทยาลัย

การที่ประวัติศาสตร์ถูกหล่อหลอมให้เป็นพื้นที่แห่งความทรงจำของผู้ชาย ย่อมมีผลต่อการสร้างความหมายของสถาบันและการทำให้ผู้หญิง “ไม่ปรากฏ” หรือ “ไม่ถูกจดจำ” ในฐานะผู้สร้างสรรค์หรือผู้มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม นี่คือนิยามของเลอเนอร์ (Lerner, 1975) เรียกว่า “การลบเลือนผู้หญิงจากกระบวนการรับรู้และบันทึกทางประวัติศาสตร์” และสอดคล้องกับงานของ สก็อตต์ (Scott, 1986) ที่เสนอว่าการวิเคราะห์ “เพศ” ในฐานะหมวดหมู่ทางประวัติศาสตร์ จะช่วยเปิดเผยอำนาจที่ฝังตัวอยู่ในกระบวนการเขียนประวัติศาสตร์ที่ดูเป็นกลางทางเพศ แต่แท้จริงแล้วคือการยืนยันความเป็นชายเป็นศูนย์กลางของการรับรู้ทางสังคม

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษานี้ไม่ได้นำเสนอเพียงช่องว่างของการจดจำ แต่ยังเปิดเผยว่า ผู้หญิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีบทบาทหลากหลายในฐานะนักศึกษา ผู้บริหาร นักวิชาการ และนักกิจกรรม ทั้งยังมีส่วนร่วมในเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองและสังคมหลายช่วงเวลา เช่น การเรียนร่วมในระบบสหศึกษายุคแรก การเคลื่อนไหวเชิงสัญลักษณ์ การประท้วงเชิงจริยธรรม และการจัดตั้งโครงการที่ผลักดันประเด็นสิทธิสตรี เพศสถานะ และความหลากหลายทางเพศ ซึ่งล้วนเป็นรูปแบบการปรากฏตัวในพื้นที่สาธารณะที่สะท้อนให้เห็นการต่อรองอำนาจ การใช้เสียง และการขยายบทบาทของผู้หญิงจาก “ผู้รับการศึกษา” ไปสู่ “ผู้มีปฏิสัมพันธ์กับโครงสร้างสถาบัน”

นอกจากนี้ยังพบว่าในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ผู้หญิงธรรมศาสตร์ได้ริเริ่มการสร้างพื้นที่ใหม่ทางวิชาการ เช่น การเปิดหลักสูตรด้านสตรี เพศสถานะ และความหลากหลายทางเพศ การจัดกิจกรรมรำลึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์จากมุมมองของผู้หญิง และการผลักดันการจัดนิทรรศการทางเลือกภายในมหาวิทยาลัย ซึ่งล้วนเป็นความพยายามผลิตซ้ำ “ความทรงจำเชิงวิพากษ์” (Critical memory) ที่ตั้งคำถามกับความทรงจำกระแสหลักแบบชายเป็นศูนย์กลาง

บทความนี้ตั้งอยู่บนกรอบความคิดของประวัติศาสตร์แนวสตรีนิยมที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของผู้หญิง เสียงจากชายขอบ และความทรงจำที่เคยถูกทำให้ไม่เป็นวิชาการ โดยใช้การวิเคราะห์เอกสาร บอกเล่า ความทรงจำ และประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเป็นแหล่งข้อมูลที่ชอบธรรม การศึกษาไม่ได้มุ่งเพียงเพิ่ม “จำนวนผู้หญิง” ในหน้าประวัติศาสตร์ หากแต่ตั้งคำถามต่อโครงสร้างการเขียนประวัติศาสตร์ การผลิตภาพจำ และผู้มีสิทธิเล่าเรื่อง

ท้ายที่สุด การตั้งคำถามว่า “ผู้หญิงอยู่ที่ไหนในธรรมศาสตร์” จึงมิใช่เพียงการติดตามการมีอยู่ของผู้หญิง หากยังเป็นการวิพากษ์โครงสร้างความรู้ที่ทำให้ผู้หญิงกลายเป็นเพียงภาพรองหรือถูกมองข้าม แม้ในพื้นที่ที่อ้างความเสมอภาคและประชาธิปไตย บทความนี้จึงเสนอให้เราพิจารณาการเขียนประวัติศาสตร์ในฐานะพื้นที่แห่งการต่อรองอำนาจ และเห็นว่าการเปิดพื้นที่ให้กับเสียงของผู้หญิง ความทรงจำ และอัตลักษณ์ทางเพศที่หลากหลาย คือกระบวนการรื้อฟื้นและเขียนประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ในมิติใหม่ที่เปิดกว้างและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กษิติศ อนันทนาธร (บรรณาธิการ). (2562). *เหลียวหลังแลหน้า 85 ปี ธรรมศาสตร์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กิตติยา วิทยาประพัฒน์. (2561). อ่าน “ธรรมศาสตร์” ผ่านมุมมองสตรีนิยม: บันทึกของฉันในวันแรก ของ Summer School. *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์*, 21 (มิถุนายน 2560-พฤษภาคม 2561), 67.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์, 2448-2517 (2565). *ตุนักศึกษา ม.ธ.ก. ด้วยแวนชาว*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คณะราษฎร. (2475). *ประกาศคณะราษฎร*. สืบค้น 7 พฤศจิกายน 2567, จาก <http://www.enlightened-jurists.com/download/5>
- โครงการจัดตั้งสถาบันสตรี เยาวชน และครอบครัวศึกษา. (2535). *โครงการจัดตั้งสถาบันสตรี เยาวชน และครอบครัวศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล. (2556). ศาสตราจารย์ ดร. ปรีดี พนมยงค์ ท่านผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. 2477-2495). ใน *ผู้ประศาสน์การและอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2477-2556): ประวัติชีวิต ความคิด และการทำงาน*, น. 18-64. กรุงเทพฯ: หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โตม ไกรปกรณ์. (2565). *BNK48 วัฒนธรรมบันเทิงแบบใหม่ในสังคมไทยร่วมสมัย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชัยกร แสงกระจ่าง (2566). *เหมือนดาวส่องแสงอยู่ทั่วฟ้าฟ้า* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คมบาง.
- ชานันท์ ยอดหงษ์. (2564). *หลังบ้านคณะราษฎร ความรัก ปฏิวัติ และการต่อสู้ของผู้หญิง* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ชานันท์ ยอดหงษ์ และ อัครพงษ์ คำคุณ. (2565). *รองศาสตราจารย์เกศินี วิฑูรชาติ: ประวัติชีวิต ความคิด และการทำงานอธิการบดีหญิงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: วิทยาลัยนานาชาติปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทวีลักษณ์ พลราชม. (2549). ไดอารี่ จดหมายร้องเรียน แลกเปลี่ยน ฯลฯ: แกะรอย ‘ความรู้’ จากเอกสารของพรเพชร เหมือนศรี หญิงชาวจังหวัดนครสวรรค์. *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์*, 10 (มิถุนายน 2549 - พฤษภาคม 2550), 68-89.
- ไทเรล ฮาเบอร์คอนน์. (2558). *ผู้หญิงก่อน-หลังการอภิวัฒน์สยาม 24 มิถุนายน 2475* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สถาบันปรีดี พนมยงค์
- ไทยโรจน์ พวงมณี และ อสิริยาภรณ์ ชัยกุหลาบ. (2567). ผ้าชิ้นนางหาญ: ตำนานและอัตลักษณ์ผ้าทอพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. *วิพิธพัฒนศิลป์*, 4(1), 98-117.
- นงเยาว์ เนาวรัตน์. (2561). *การศึกษาของผู้หญิงตัวตนและพื้นที่ความรู้* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท. สืบค้น 7 พฤศจิกายน 2567, จาก <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/thailand/14684.pdf>
- นันทิยา สุกนธปฏิภาณ. (2560). “หญิงรักหญิง” ในธรรมศาสตร์. *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์*, 13 (มิถุนายน 2552 - พฤษภาคม 2553), 73-93.

- นุรุลฮุดา อับรู และ วันพิชิต ศรีสุข. (2565). สตรีมุสลิม: ชีวิตและบทบาทในการเป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมในจังหวัดชายแดนภาคใต้. *Journal of Social Sciences and Humanities Research in Asia*, 17-32.
- บุญเย็น วอทอง. (2507). การจัดตั้งสถาบันการศึกษาในทางปกครองของประเทศไทย: บทศึกษาเฉพาะกรณีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในลักษณะที่เป็นอุปสรรคต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยสมัยเริ่มต้นในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฝ่ายกิจการพิเศษ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2567). ดิฉันชื่อ...นางเยาว์ ชัยเสรี (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พินัญญา ลาภประเสริฐพร. (28 ตุลาคม 2564). บทบาทของคณะนิติศาสตร์ในการส่งเสริมความหลากหลายทางเพศ. สืบค้น 7 พฤศจิกายน 2567, จาก <https://alumni.law.tu.ac.th/news/dc01b4b2-1682-4597-878c-1e1bdd30d2eb/detail>
- พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495. (2495, 18 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 65 ตอนที่ 18. หน้า 395-421.
- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2567). ศาสตราจารย์ คุณหญิงนางเยาว์ ชัยเสรี สตรีผู้นำการเปลี่ยนแปลง แห่ง “ธรรมศาสตร์” (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มาลี พงษ์พงศาวิ. (2565). ความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย และความเสมอภาคระหว่างเพศในรัฐธรรมนูญไทย (พุทธศักราช 2475-2560) (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สถาบันสัญญาธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย.
- มูลนิธิผู้หญิง. (2540). *การค้าผู้หญิง: ภัยถึงสังคมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: มูลนิธิผู้หญิง.
- มูลนิธิผู้หญิง. (2567). *สิทธิสตรี การเดินทางของมูลนิธิผู้หญิง* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: มูลนิธิผู้หญิง.
- วารสารณ เรื่องศรี. (2566). อุบลวันฉนวน: ผู้หญิงในประวัติศาสตร์เปลี่ยนผ่านของยุคสมัย. *วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์*, 10(2), 1-34.
- วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. (2551). *ปณิธานหึงห้อย: รวมงานเขียนและบทรำลึกถึงวันฉนวน ตันติวิทยาพิทักษ์ 2498-2550* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี.
- ศิลปวัฒนธรรม. (19 มิถุนายน 2566). *Summer School-SEAS 2023 “สตรีนิยม ความเสมอภาค และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา”* อบรม “ฟรี”. สืบค้น 7 พฤศจิกายน 2567, จาก https://www.silpa-mag.com/uncategorized/article_110293
- ศิริพร สโครบานะ และปานจิตต์ แก้วสว่าง. (2566). *ผู้หญิงเรื่องที่ยินยังไม่พอ* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: มูลนิธิผู้หญิง.
- ศรีดาวเรือง. (2567). *วรรณคดี อัตชีวประวัติของวรรณภา ทรรปนันทน์ โดย ศรีดาวเรือง* (พิมพ์ครั้งที่ 1). นนทบุรี: บริษัท สำนักพิมพ์อ่าน จำกัด.
- สมชาย ฉัตรทอง. (2563). *ประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญ-ธรรมศาสตร์*. สืบค้นเมื่อ 7 พฤศจิกายน 2567 จาก <https://www.posatu.com/wp-content/uploads/2020/07/ประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญ.pdf>
- สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย. (2537). *คือหญิงอย่างยั้งนี้: เรื่องสั้น บทกวีที่เกี่ยวกับ แม่ เมียและลูกสาวของคุณเอง* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย.
- สมาคมนักเขียนสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์. *การก่อตั้งสมาคม*. สืบค้น 7 พฤศจิกายน 2567, จาก <https://www.wlat.or.th/16954211/เกี่ยวกับสมาคม>

- สารคดี. (2551). *วนิดา ต้นตอวิทยายุทธคนเล็ก ๆ ผู้ไม่ยอมจำนน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี.
- สินธุ์ สิทธิรักษ์. (2560). ผู้หญิงกับจดหมายเหตุศึกษา: ว่าด้วยการเรียนการสอน. *จุลสารหอจดหมายเหตุ ธรรมศาสตร์*, 21(มิถุนายน 2560 - พฤษภาคม 2561), 22-51.
- สุชีรา ตันชัยนันท์. (2546). *เปิดบันทึกนักโทษหญิง 6 ตุลา* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: หจก.ภาพปัญญา.
- สุนี ไชยรส. (2547). *การหลอมรวมอุดมการณ์เฟมินิสต์ ประชาธิปไตย และสิทธิมนุษยชน : ศึกษาผ่านประสบการณ์ สุนี ไชยรส* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาสตรีศึกษา). สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.
- อรสม สุทธิสาคร. (2545). *ดอกไม้ราตรี สิ้นคำมีชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี.
- อังคาร จันทร์เมือง และ กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล. (2554). *ประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) พ.ศ. 2481-2490 เล่ม 1, (พ.ศ. 2481-2485)*. หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ; มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา.
- อังคาร จันทร์เมือง และ กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล. (2554). *ประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) พ.ศ. 2481-2490 เล่ม 2, (พ.ศ. 2481-2485)*. หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ; มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา.
- Clover, D. E. (2022). Women's and Gender Museums: Feminist Pedagogies for Illumination, Imagination, Provocation, and Collaboration. In R. Evans, E. Kurantowicz, and E. Lucio-Villegas (eds.). *Remaking Communities and Adult Learning* (pp. 94-109). Leiden: Brill.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Hartman, S. (2019). *Wayward Lives, Beautiful Experiments: Intimate Histories of Riotous Black Girls, Troublesome Women, and Queer Radicals*. New York: W.W. Norton.
- Hesse-Biber, S. (2012). *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Lerner, G. (1975). Placing Women in History: Definitions and Challenges. *Feminist Studies*, 3(1/2), 5-14.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 19(5), 1053-1075.
- Tilly, L. A. (1989). Gender, Women's History, and Social History. *Social Science History*, 13(4), 439-462.

จริยธรรมในการตีพิมพ์ ของวารสารสหวิทยาการ

หน้าที่และความรับผิดชอบของผู้เขียน

1. ผู้เขียนรับรองว่าผลงานที่ส่งมานั้นเป็นผลงานใหม่ของผู้เขียนและผู้ร่วมเขียน และไม่เคยตีพิมพ์มาก่อนหรืออยู่ระหว่างการพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารอื่น
2. ผู้เขียนรับรองว่าผลงานที่ส่งมานั้นไม่มีการคัดลอกหรือลอกเลียนผลงานส่วนใดส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดจากผลงานวิชาการทั้งของตนเองและผู้อื่น และมีการอ้างอิงผลงานอย่างถูกต้องตามรูปแบบที่วารสารสหวิทยาการกำหนด
3. ผู้เขียนขอรับรองว่าได้รายงานข้อเท็จจริงที่ได้จากการทำวิจัยตามจริง ไม่มีการบิดเบือนหรือให้ข้อมูลที่เป็นเท็จ
4. ในกรณีที่ผู้เขียนร่วม ผู้เขียนร่วมทุกคนได้เห็นชอบกับต้นฉบับบทความและเห็นชอบกับการส่งต้นฉบับให้วารสารสหวิทยาการพิจารณา
5. ข้อคิดเห็นที่ปรากฏในบทความถือเป็นความคิดเห็นและความรับผิดชอบโดยตรงของผู้เขียนบทความและผู้เขียนร่วม
6. กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ที่จะปฏิเสธการตีพิมพ์หากพบว่าบทความเดียวกันนี้ได้รับการเผยแพร่และตีพิมพ์ในแหล่งอื่นมาก่อน หรือเป็นการลอกเลียนเนื้อหาจากแหล่งอื่น

หน้าที่และความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการ

1. กองบรรณาธิการเป็นผู้พิจารณาว่าบทความที่ส่งมานั้นมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสารสหวิทยาการหรือไม่ หากบทความนั้นไม่เหมาะสมหรือไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสารฯ กองบรรณาธิการจะรีบแจ้งผู้เขียนบทความให้ทราบเพื่อนำบทความไปเสนอต่อวารสารอื่นที่เกี่ยวข้อง
2. กองบรรณาธิการมีการตรวจสอบการพิมพ์ซ้ำซ้อน (duplication) และการลอกเลียนผลงานวิชาการ (plagiarism)
3. กองบรรณาธิการไม่เปิดเผยเนื้อหาหรือข้อมูลในบทความระหว่างที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์
4. กองบรรณาธิการไม่เปิดเผยข้อมูลของผู้เขียนบทความและผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบหรือเปิดเผยแก่บุคคลอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องในระหว่างที่บทความอยู่ในระหว่างการประเมิน
5. หากกรณีที่ผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความมีความเห็นขัดแย้งกัน กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ที่จะพิจารณาการดำเนินงานขั้นตอนต่อไป

หน้าที่และความรับผิดชอบของผู้ประเมิน

1. ผู้ประเมินบทความต้องไม่เปิดเผยข้อมูลหรือเนื้อหาส่วนใดส่วนหนึ่งของบทความในระหว่างที่บทความนั้นยังไม่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่
 2. ผู้ประเมินต้องประเมินบทความด้วยความเป็นกลางปราศจากอคติ และคำนึงถึงประโยชน์ที่ผู้อ่านบทความจะได้รับ ตลอดจนให้คำแนะนำและแนวทางแก้ไขปรับปรุงบทความในเชิงสร้างสรรค์
 3. ผู้ประเมินส่งผลการประเมินตามกำหนดเวลาและรับผิดชอบต่อการประเมินของตน
- หากภายหลังจากที่ผู้ประเมินตอบรับประเมินบทความใดบทความหนึ่งแล้วพบว่าไม่มีความเชี่ยวชาญเนื้อหาในระดับที่มากพอที่จะวิจารณ์บทความดังกล่าวได้อย่างมีคุณภาพ ผู้ประเมินบทความจะรีบแจ้งให้กองบรรณาธิการทราบเพื่อหาผู้ทรงคุณวุฒิอื่นที่มีความเชี่ยวชาญประเมินแทน

ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2568)
Volume 22, Issue 1 (Jan - Jun 2025)

ISSN 1685-2494 (Print)
ISSN 2821-9384 (Online)